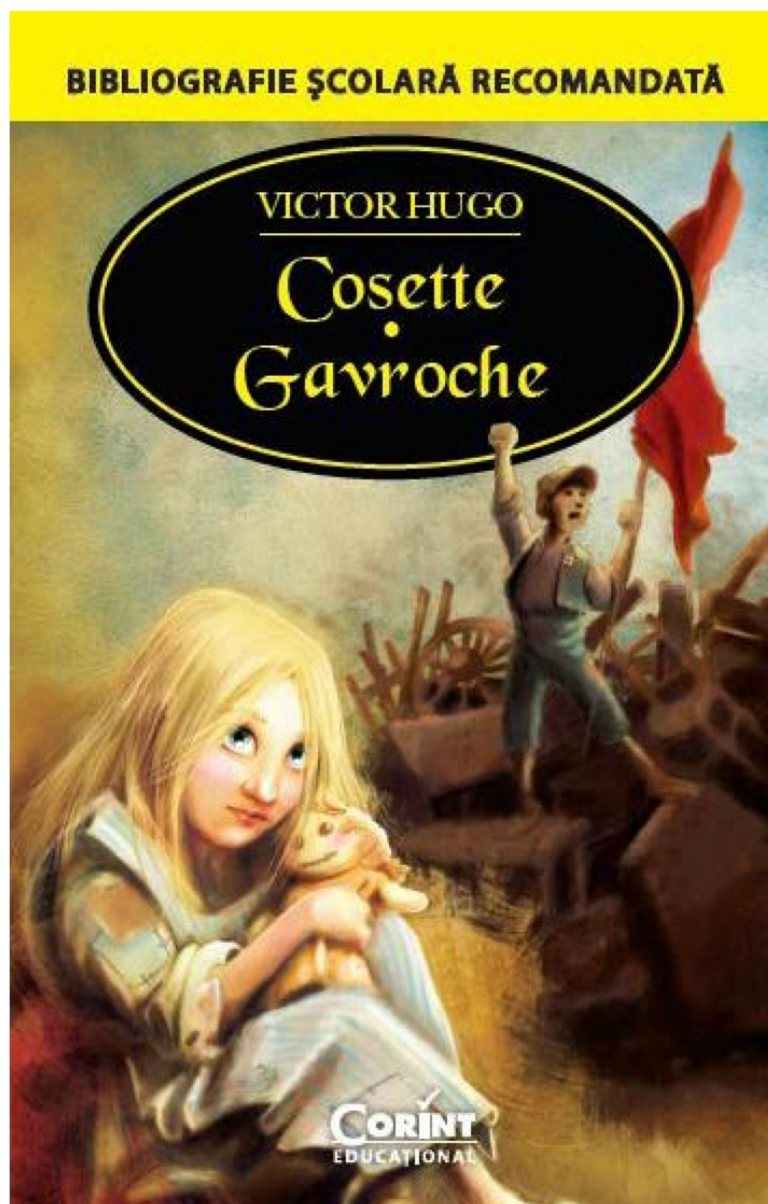

MIZERABILII
VICTOR HUGO

Victor Hugo (1802-1885) este unul dintre cei mai importanţi scriitori francezi. Poet, dramaturg, prozator, reprezentant de seamă al romantismului, dar şi un intelectual angajat, el a jucat un rol important în istoria secolului al XIX-lea. A fost pair al Franţei, senator de Paris şi membru al Academiei Franceze. Până la moartea sa, în 1885, a rămas una dintre figurile de seamă ale celei de-a treia republici, fiind considerat încă în timpul vieţii un adevărat monument al literaturii franceze.

A scris, între altele, poemul epic Legenda secolelor (1859, 1877, 1883), romanele Notre-Dame de Paris(1831) şi Mizerabilii(1862), care s-au bucurat de mare succes, dar şi dramele romantice Hernani(1830), Regele se amuză (1832) sau Ruy Blas(1838).

Mizerabilii, din care fac parte fragmentele publicate aici sub titlul Cosette, respectiv Gavroche, este unul dintre romanele emblematice ale literaturii franceze. Scris în timpul exilului scriitorului, terminat şi publicat în 1862, acest roman istoric, social şi filosofic s-a bucurat de un mare succes tocmai pentru că descrie viaţa oamenilor simpli care trăiau în Franţa la începutul secolului al XIX-lea. Este povestea lui Jean Valjean, dar şi a celor doi soţi Thénardier – părinţii adoptivi ai Cosettei şi părinţii naturali ai lui Gavroche –, a inspectorului Javert – întruchiparea justiţiei implacabile şi rigide, care nu oboseşte să-l urmărească pe ocnaşul Jean Valjean –, a tânărului student Marius, luptător pe baricadele Parisului. Romanul lui Victor Hugo a cunoscut mai multe adaptări cinematografice, ultima în anul 2012.

Cuprins

COSETTE

1. DOUĂ MAME SE ÎNTÂLNESC

În primul sfert al acestui veac exista la Montfermeil, aproape de Paris, un fel de birt care a dispărut azi. Birtul acesta era ţinut în străduţa Boulanger de soţii Thénardier. Deasupra porţii, pe zid, se afla o scândură bătută în cuie. Pe scândură asta era pictat ceva ce semăna cu un om care duce în spinare pe un altul. Acesta de pe urmă avea epoleţi groşi, auriţi, de general, împodobiţi cu stele mari, argintii; nişte pete roşii voiau să însemne sânge; restul tabloului era pierdut în nori de fum şi înfăţişa probabil o bătălie. Dedesubt se putea citi această inscripţie: *La sergentul de la Waterloo.*

Nimic mai obişnuit decât o cotigă sau o căruţă la poarta unui han. Cu toate astea, vehiculul, sau mai bine zis bucata de vehicul care încurca strada în faţa birtului *La sergentul de la Waterloo* într—o seară de primăvară, în anul 1819, ar fi atras prin volumul ei atenţia unui pictor care ar fi trecut pe—acolo.

Era partea dinainte a unui camion, dintre cele întrebuinţate în regiunile păduroase, cu care se cară trunchiuri şi grinzi. Această parte dinainte era alcătuită dintr—o osie masivă de fier, cu un fus în care se îmbuca o oişte grea, rezemate pe două roţi peste măsură de mari. Tot întregul ăsta era îndesat, greoi şi diform, ai fi spus că este afetul unui tun uriaş. De prea mult mers prin hârtoape, roţile, obezile, butucii, osia şi oiştea erau acoperite cu o pătură de nămol, spoială gălbuie, hâdă, destul de asemănătoare aceleia cu care se împodobesc de obicei catedralele. Lemnul dispărea sub noroi şi fierul sub rugină. Sub osie atârna, ca o draperie, un lanţ gros, vrednic de un Goliat ocnaş. Lanţul acesta te făcea să te gândești, nu la bârnele pe care era sortit să le transporte, ci la mastodonţii şi la mamuţii care ar fi putut fi înhămaţi cu el; îţi amintea ocna. Dar o ocnă de ciclopi, supraomenească, şi părea luat de la cine ştie ce monstru. Homer l—ar fi legat cu el pe Polifem, iar Shakespeare pe Caliban.

De ce oare această parte din faţă a camionului se găsea pe stradă, în locul acela? Mai întâi ca să încurce strada; apoi ca să ruginească de—a binelea. Există în vechea ordine socială o seamă de instituţii pe care le găseşti în acelaşi fel în drum, sub cerul liber, şi care n—au nici ele alt rost decât să fie acolo.

Mijlocul acestui lanţ spânzura sub osie, destul de aproape pe pământ, şi pe el, ca într—un leagăn, şedeau în seara aceea alături, ţinându—se de gât cu drăgălăşenie, două copiliţe, una de vreo doi ani şi jumătate, iar cealaltă de vreun an şi jumătate; cea mai mică în braţele celei mari. O basma înnodată cu pricepere le împiedica să cadă. O mamă văzuse lanţul acela înfricoşător şi spusese: „Uite o jucărie pentru copiii mei!"

Cele două copiliţe, de altfel drăguţ şi îngrijit îmbrăcate, străluceau; ai fi spus că sunt doi trandafiri printre lanţuri vechi; ochii lor erau plini de o mare bucurie; obrajii lor fragezi râdeau. Una era castanie, cealaltă brună. Feţele lor naive erau două uimiri încântate; un tufiş înflorit din apropiere îşi trimitea trecătorilor mireasma ce părea că vine de la ele; cea de un an şi jumătate îşi arăta burtica drăgălaşă şi goală cu neruşinarea nevinovată a copiilor. Deasupra şi împrejurul acestor capete delicate, plămădite din fericire şi muiate în lumină, uriaşa jumătate de camion negru de rugină, grozavă, plină de curbe şi de unghiuri sălbatice, se rotunjea ca intrarea unei peşteri. La câţiva paşi, ghemuită pe pragul hanului, mama, o femeie cam neplăcută, dar înduioşătoare în clipa aceea, îşi legăna copiii cu ajutorul unei sfori lungi, urmărindu—i cu privirea, de teamă să nu li se întâmple ceva, cu acea căutătură animalică şi cerească totodată, specifică maternităţii. La fiecare legănare, lanţurile hâde făceau un zgomot strident, care semăna cu un strigăt de mânie; fetiţele se minunau, soarele în amurg lua parte la această bucurie şi nimic nu era mai încântător decât capriciul întâmplării, care făcea dintr—un lanţ de titani un leagăn de heruvimi.

Pe când le legăna pe cele două fetiţe, mama îngâna cu un glas fals o romanţă pe—atunci vestită:

Trebuie, spunea un războinic...

Cântând şi privindu—şi fetele, nu mai auzea şi nu mai vedea ce se întâmplă în stradă. Începuse tocmai prima strofă a romanţei, când cineva se apropie de ea şi deodată auzi o voce, care—i spunea lângă ureche:

— Ai doi copii frumoşi, doamnă.

...Frumoasei şi duioasei Imogina[1],

răspunse mama, continuându—şi romanţa, apoi întoarse capul.

La câţiva paşi în faţa ei se afla o femeie. Femeia aceasta avea şi ea un copil în braţe. Mai căra şi un sac mărişor, care părea să fie foarte greu.

Copilul acestei femei era una dintre făpturile cele mai dumnezeieşti din câte se pot vedea. Era o fetiţă de vreo doi—trei ani. Ar fi putut să se ia la întrecere cu celelalte două pentru drăgălăşenia cu care era gătită; avea a scufiţă de pânză subţire cu dantele şi un pieptar cu panglici. Pulpele albe, durdulii şi tari i se vedeau sub fustiţa ridicată. Era rumenă şi sănătoasă. Îţi venea să muşti din obrajii ei ca două mere. Despre ochii ei nu se putea spune nimic, decât că trebuie să fi fost foarte mari şi că aveau gene minunate. Dormea.

Dormea somnul încrezător al vârstei ei. Braţele mamelor sunt făcute din duioşie; copiii dorm adânc în ele.

Cât despre mamă, avea o înfăţişare sărăcăcioasă şi tristă. Era îmbrăcată ca o lucrătoare care tinde să fie din nou ţărancă. Era tânără. Era oare frumoasă? Poate, dar îmbrăcată astfel, nu părea. Părul, din care—i scăpa o şuviţă blondă, părea foarte des, dar era acoperit cu totul de o glugă de călugăriţă, urâtă, strânsă, strâmtă, înnodată sub bărbie. Râsul arată dinţii frumoşi când îi ai; dar ea nu râdea. Ochii nu păreau a—i fi uscaţi de prea multă vreme. Era palidă; arăta sleită şi puţin bolnavă; îşi privea fetiţa adormită în braţe cu duioşia mamei care şi—a hrănit copilul. O batistă mare, albastră, ca ale invalizilor, strânsă ca o basma, îi ascundea mijlocul. Avea mâini pârlite şi pistruiate arătătorul bătătorit şi jupuit din pricina acului de cusut, o manta de lână aspră de culoare închisă, o rochie de pânză şi pantofi mari. Era Fantine.

Era Fantine. Greu de recunoscut. Cu toate astea, privită cu atenţie, îşi păstra încă frumuseţea. O cută tristă, care semăna cu un început de ironie, îi cresta obrazul drept. Cât despre îmbrăcămintea ei, acel veşmânt diafan, făcut din muslin şi panglici, care părea cusut cu veselie, nebunie şi muzică, plin de clopoţei şi parfumat cu liliac, se topise ca o chiciură strălucitoare pe care o iei drept diamante în soare şi care, pierind, lasă ramura neagră.

Trecuseră zece luni[2] de la acea „păcăleală bună”.

Ce se petrecuse în aceste zece luni? Se poate uşor ghici.

După ce fusese părăsită, începuseră lipsurile. Fantine le pierduse repede din vedere pe Favourite, Zéphine şi Dahlia. Legătura, sfărâmată de bărbaţi, fusese desfăcută de femei. Dacă le—ai fi spus peste cincisprezece zile că fuseseră prietene, s—ar fi mirat. Prietenia lor nu mai avea niciun rost. Fantine rămăsese singură. Tatăl copilului ei plecase – vai, rupturile de felul acesta sunt fără leac! – şi ea se văzuse cu desăvârşire singură, dezobişnuită de muncă şi, pe deasupra, cu gust pentru plăceri. Îndemnată de legătura cu Tholomyès să dispreţuiască mica meserie pe care o cunoştea, îşi părăsise clientela şi aceasta îi întorsese spatele. Niciun mijloc de câştig. Fantine abia ştia să citească şi nu ştia să scrie; o învăţaseră în copilărie să se iscălească; îl pusese pe un scriitor public să—i scrie o epistolă lui Tholomyès, apoi a doua, apoi a treia. Tholomyès nu răspunse la niciuna. Într—o zi, Fantine auzi cumetrele spunând, cu ochii la fetiţa ei: „Parcă—i poţi lua în serios pe copiii ăştia? Te uiţi la ei şi ridici din umeri!” Se gândi atunci la Tholomyès, care ridica din umeri când era vorba de copilul lui şi nu lua în serios această făptură nevinovată. Inima i se întunecă. Totuşi, ce era de făcut? Nu mai ştia cui să se adreseze. Cu toate că săvârşise o greşeală, firea ei era, cum se ştie, numai sfială şi virtute. Simţi vag că era pe pragul deznădejdii şi gata să alunece pe un drum rău. Îi trebuia curaj; îl avu şi se încordă. Îi veni în gând să se întoarcă în oraşul ei de baştină, la Montreuil—sur—mer. Poate că va găsi acolo pe cineva care s—o cunoască şi să—i dea de lucru. Dar, dar ar fi trebuit să—şi ascundă greşeala. Întrezărea nelămurit posibilitatea unei despărţiri mai dureroase încă decât cea dintâi. Inima i se strânse, dar luă o hotărâre. Fantine, după cum se va vedea, avea curajul sălbatic al vieţii.

Renunţase vitejeşte la găteală, se îmbrăcase în veşminte de pânză, punând toată mătasea, toate resturile de stofă, toate panglicile şi toate dantelele pe fiică—sa, singura vanitate care—i rămânea, sfântă de data asta. Vându tot ce avea pe două sute de franci; după ce—şi plăti toate datoriile, rămase cu vreo optzeci de franci. Părăsea Parisul la douăzeci de doi de ani, într—o dimineaţă frumoasă de primăvară,

---

[1] Eroina unei romanţe spaniole din romanul *Călugărul* al scriitorului englez Lewis, tradus în limba franceză în 1797.

[2] O scăpare din vedere a lui V. Hugo. Din vara anului 1817, când are loc „păcăleala”, până în primăvara anului 1819, când Fantine ajunge la hanul din Montfermeil, sunt aproape doi ani, nu zece luni.

ducându—şi copilul în spinare. Celui care le—ar fi văzut pe amândouă trecând, i s—ar fi făcut milă. Femeia asta n—avea pe lume decât copilul, şi copilul n—avea pe lume decât pe maică—sa. Fantine îşi alăptase singură copilul; din pricina asta plămânii îi osteniseră şi tuşea puţin.

Nu vom mai avea prilejul să vorbim despre domnul Felix Tholomyès. Să ne mărginim a spune că peste douăzeci de ani, sub regele Ludovic—Filip, acest Tholomyès era un avocat de provincie, gras, bogat şi cu trecere, elector înţelept şi jurat foarte aspru, dar tot acelaşi om al plăcerilor.

După ce mersese, când şi când, ca să se odihnească, cu ceea ce se chemau pe—atunci trăsurelele din împrejurimile Parisului, plătind câte trei sau patru gologani de fiecare leghe, Fantine ajunsese pe la amiază la Montfermeil, pe uliţa Brutarului.

Pe când trecea prin faţa hanului Thénardier, cele două fetiţe încântate de leagănul lor uriaş, îi luară ochii şi se opri dinaintea acestei imagini a bucuriei.

Există vrăji. Cele două fetiţe fură pentru ea o astfel de vrajă.

Le privea emoţionată. Prezenţa îngerilor vesteşte raiul. I se păru că vede deasupra hanului aceluia tainicul *aici* al providenţei. Cele două micuţe erau atât de vădit fericite! Le privea, le admira cu atâta înduioşare, încât, în clipa când mama se oprise să respire, între două versuri ale cântecului, nu se putu împiedica să nu—i spună cuvintele pe care le—aţi citit: „Ai doi copii frumoşi, doamnă”.

Făpturile cele mai crude sunt dezarmate când li se mângâie puii. Mama îşi ridică fruntea, îi mulţumi şi o pofti pe trecătoare să şadă pe banca de la uşă. Ea stătea pe prag. Cele două femei începură să vorbească:

— Mă numesc doamna Thénardier, spuse mama celor două fetiţe. Ţinem hanul acesta.

Apoi îşi continuă cântecul printre dinţi:

„Nu şovăind, sunt cavaler
Şi plec spre Palestina”.

Această doamnă Thénardier era o femeie roşcovană, mătăhăloasă, colţuroasă; tipul femeii care place soldaţilor, în toată urâţenia lui. Şi, lucru ciudat, avea un aer suferind, care—i venea de la lecturile romanţioase. Era o sclifosită bărbătoasă. Romanele învechite, măcinate de închipuirea unor cârciumărese, dau astfel de rezultate. Era încă tânără; avea abia treizeci de ani. Dacă femeia asta, lăsată pe genunchi, s—ar fi ridicat în picioare, poate că statura ei înaltă şi înfăţişarea ei de colos ambulant, bun pentru bâlciuri, ar fi înfricoşat—o de la început pe călătoare, i—ar fi tulburat încrederea şi ar fi făcut ca tot ce avem de povestit să nu mai fie. E destul ca o persoană să stea jos, în loc să stea în picioare, pentru ca destinul să se schimbe.

Călătoarea îşi spuse povestea, schimbând—o pe alocuri; istorisi că era lucrătoare; că—i murise bărbatul; că la Paris n—avea de lucru şi că mergea să caute într—altă parte, pe meleagurile ei; că părăsise Parisul chiar în dimineaţa aceea, pe jos; că era ostenită pentru că—şi ducea copilul în braţe şi, întâlnind trăsura de la Villemomble, se suise în ea; că de la Villemomble venise la Montfermeil pe jos că fetiţa umblase puţin, dar nu prea mult, era doar atât de micuţă că trebuise s—o ia în braţe, şi comoara mamei adormise.

Spunând cuvintele astea, îşi sărută fetiţa cu patimă şi o trezi. Copilul deschise ochii mari, albaştri, ca cei ai maică—si, şi privi. Ce? Nimic, totul cu acel aer serios şi uneori sever al copilaşilor, taină a luminoasei lor nevinovăţii, în faţa virtuţilor noastre care apun. S—ar spune că se simt îngeri şi că ne ştiu oameni. Apoi copiliţa începu să râdă şi, cu toate că maică—sa o ţinea bine, alunecă jos cu acea energie de neînvins a unei făpturi micuţe care vrea să alerge. Le zări deodată pe celelalte două în leagănul lor, se opri şi scoase limba, semn de admiraţie.

Mama Thénardier îşi dezlegă fetele şi le coborî din leagăn, spunându—le:

— Jucaţi—vă câteşitrele!

Copiii atât de mici se domesticesc repede, şi peste o clipă micuţele Thénardier se jucau cu noua—venită cu o nesfârşită plăcere, făcând găuri în pământ.

Noua—venită era foarte veselă; bunătatea mamei e înscrisă în veselia odraslei; fetiţa luase o surcică drept sapă şi săpa cu energie o groapă cât pentru o muscă. Lucrul groparului devine hazliu când îl face un copil.

Cele două femei stăteau de vorbă înainte.

— Cum o cheamă pe fetiţa dumitale?

— Cosette.

Cosette, citiţi Euphrasie. Copila se numea Euphrasie. Dar din Euphrasie mama făcuse Cosette, cu acel

blând şi gingaş instinct al mamelor şi al oamenilor din popor, care schimbă Josefa în Pepita şi Françoise în Silette. Avem aici un soi de derivate care supără şi descumpănesc toată ştiinţa etimologilor. Am cunoscut o, bunică bătrână, care izbutise să facă din Théodor, Gnon.

— Câţi ani are?

— Merge pe trei[3].

— Ca a mea, cea mare.

Între timp, cele trei fetiţe se îngrămădiseră într—o atitudine de adâncă nelinişte şi totodată de fericire mare; se întâmpla un eveniment: un vierme gras ieşise din pământ şi ele erau în extaz. Frunţile lor încântate se atingeau; ai fi spus: trei capete într—o aureolă.

— Copiii, spuse mama Thénardier, se împrietenesc repede. Uită—te la ele! Ai jura că sunt trei surori.

Cuvântul acesta fu scânteia pe care o aştepta poate cealaltă mamă. Ea o luă de mână pe doamna Thénardier, o privi ţintă şi—i spuse:

— N—ai vrea să—mi ţii copilul?

Doamna Thénardier avu una din acele mişcări de uimire, care nu sunt nici acceptare, nici refuz.

Mama Cosettei urmă:

— Vezi dumneata, nu vreau să—mi duc fata acasă. Nu mi—o îngăduie munca. Cu un copil nu găseşti unde să intri. Oamenii sunt atât de curioşi prin partea locului! Bunul Dumnezeu m—a făcut să trec prin faţa hanului dumitale. Când am văzut micuţele, atât de drăguţe, de curate şi de mulţumite, m—au dat gata. Mi—am spus: uite o mamă bună! Asta e: ar fi ca trei surori. Şi pe urmă, am să mă întorc curând. Nu vrei să—mi ţii copilul?

— Să vedem, spuse doamna Thénardier.

— Aş plăti şase franci pe lună.

Un glas bărbătesc strigă deodată din fundul birtului:

— Şapte franci. Şi plata înainte pe şase luni.

— Şase ori şapte patruzeci şi doi, spuse doamna Thénardier.

— Am să plătesc, rosti mama.

— Şi cincisprezece franci pe deasupra, pentru primele cheltuieli, adăugă glasul de bărbat.

— În total cincizeci şi şapte de franci, spuse doamna Thénardier. Şi printre aceste cifre îngână vag: *„Trebuie, spunea un războinic…”*

— Plătesc, spuse mama. Am optzeci de franci. O să—mi rămână ceva, ca să mă întorc la mine acasă, pe jos. Am să câştig bani acolo, şi cum voi avea cât de puţin, am să mă întorc să—mi iau odorul.

Glasul de bărbat urmă:

— Fetiţa are tot ce—i trebuie?

— E bărbatul meu, spuse doamna Thénardier.

— Fără îndoială că are tot ce—i trebuie, comoara mamei. Am văzut eu că e bărbatul dumitale. Şi ce mai lucruşoare frumoase! Să rămâi cu gura căscată. Din fiecare câte o duzină; şi rochiţe de mătase, ca o cucoană. Sunt toate aici, în legătura asta.

— Trebuie să ni le dai, zise din nou vocea de bărbat.

— Sigur că am să vi le dau! spuse mama. Asta ar fi nostim, să—mi las fata în pielea goală!

Faţa stăpânului se ivi.

— Bine, spuse el.

Târgul fu încheiat. Mama îşi petrecu noaptea la han, dădu banii şi îşi lăsă fetiţa. Îşi înnodă la loc bocceaua golită de lucrurile fetiţei, acum uşoară, şi plecă a doua zi dimineaţă, socotind că o să se întoarcă în curând. Plecări care se pun la cale cu uşurinţă şi care sunt adevărate nenorociri!

O vecină a familiei Thénardier o întâlni pe mama copilului care pleca şi la întoarcere le povesti:

— Am văzut o femeie care plângea în stradă de ţi se rupea inima.

După ce plecă mama Cosettei, bărbatul îi spuse femeii:

— Asta o să—mi achite poliţa de o sută zece franci care are scadenţa mâine. Îmi lipseau cincizeci de franci. Ştii că fără ei aş fi avut aici portărelul şi o somaţie de plată? I—ai întins o cursă bună cu copiii tăi.

— Fără să—mi dau seama, spuse femeia.

---

[3] O altă scăpare din vedere a lui V. Hugo. Născută după vara anului 1817, Cosette, în primăvara anului 1819 avea aproximativ un an şi jumătate. Aceeaşi scăpare din vedere se perpetuează şi în restul romanului.

2. CIOCÂRLIA

Nu ajunge să fii rău la suflet ca să—ţi meargă bine. Birtul mergea prost.

Datorită celor cincizeci şi şapte de franci ai călătoarei, Thénardier putuse împiedica un protest şi—şi onorase semnătura. Luna următoare avură din nou nevoie de bani; nevastă—sa plecă la Paris şi depuse la Muntele de Pietate trusoul Cosettei pentru şaizeci de franci. Îndată ce cheltuiră şi suma aceasta, cei doi Thénardier se obişnuiră să nu mai vadă în fetiţă decât un copil luat la ei din milă şi se purtară cu ea ca atare. Pentru că nu mai avea nimic de—al ei, o îmbrăcară cu fuste şi cămăşi vechi de—ale fetelor Thénardier, adică în zdrenţe. Îi dădură să mănânce resturile celorlalţi, hrănind—o ceva mai bine decât pe câine şi ceva mai prost decât pe pisică. Pisica şi câinele erau de altfel tovarăşii ei obişnuiţi de masă; Cosette mânca cu ei sub masă, dintr—un blid de lemn la fel cu al lor.

Maică—sa, care se stabilise, după cum se va vedea mai târziu, la Montreuil—sur—mer, scria, sau mai bine zis, punea pe cineva să scrie la fiecare sfârşit de lună cerând veşti despre copilul ei. Cei doi Thénardier răspundeau întotdeauna la fel: Cosettei îi mergea de minune.

După ce se scurseră cele şase luni, mama trimise şapte franci pentru a şaptea lună şi—şi continuă destul de regulat trimiterile, din lună în lună. Nu se isprăvise încă anul, când Thénardier spuse: „Că mare hatâr ne face! Ce crede că facem cu cei şapte franci ai ei?” Şi—i scrise cerându—i doisprezece franci. Mama, pe care o convinseseră că fetiţa ei e fericită şi „se dezvoltă bine”, se supuse trimiţându—le doisprezece franci.

Sunt oameni care nu pot iubi pe unii fără să nu urască pe alţii. Mama Thénardier îşi iubea cu patimă fetele, aşa că n—o putea suferi pe străină. E trist să te gândeşti că dragostea unei mame poate să aibă şi părţi urâte. Oricât de puţin loc ar fi ocupat Cosette, i se părea că—l ia pe—al fetelor ei şi că le împuţinează aerul pe care—l respiră. Această femeie, ca multe de teapa ei, avea o porţie anumită de mângâieri şi alta de lovituri şi sudălmi, pe care o cheltuia în fiecare zi. Dacă n—ar fi avut—o pe Cosette, cu siguranţă că fetele ei, oricât de idolatrizate erau, ar fi primit şi unele şi altele; străina, însă, le făcu serviciul de—a întoarce loviturile asupra ei. Fetele nu avură decât mângâierile. Cosette nu făcea o mişcare fără să nu—i cadă pe cap o grindină de pedepse aspre şi nemeritate. Făptură blândă şi slabă, care nu înţelegea nimic despre lumea aceasta şi despre Dumnezeu, pedepsită, certată, tratată cu asprime, bătută fără încetare, vedea alături două făpturi la fel cu ea care trăiau fericite. Fiindcă doamna Thénardier se purta rău cu Cosette, Éponine şi Azelma se purtară la fel. Copiii la vârsta asta sunt alte exemplare ale mamei lor, în format mai mic.

Se scurse un an, apoi un altul. În sat se spunea:

— Thénardierii ăştia sunt oameni cumsecade. Nu sunt bogaţi, şi cresc un copil lăsat în părăsire la ei.

Credeau că maică—sa uitase de Cosette.

Thénardier însă, care aflase nu se ştie pe ce căi ascunse că ar fi vorba de un copil din flori, lucru pe care mamă—sa nu—l putea mărturisi, îi ceru cincisprezece franci pe lună, spunând că „lighioana” creşte şi „mănâncă” şi ameninţând că n—o mai ţine. „Să nu mă sâcâie pe mine, striga el, că—i trântesc ţânca tocmai când crede că l—a ascuns mai bine. Trebuie să—mi dea mai mult.”

Mama plăti cei cincisprezece franci.

Din an în an copilul creştea, şi mizeria lui de asemenea.

Cât timp fu mică de tot, Cosette rămase calul de bătaie al celor două fetiţe; cum se făcu mai mare, adică mai—nainte chiar de—a împlini cinci ani, ajunse servitoarea casei.

La cinci ani, aţi spune, de necrezut! Vai, e—adevărat! Suferinţa socială începe la orice vârstă. N—am văzut oare, de curând, procesul unui oarecare Dumolard, orfan, ajuns bandit, care de la vârsta de cinci ani, spun documentele oficiale, fiind singur pe lume, „muncea ca să trăiască şi fura”?

O puseră pe Cosette să meargă după cumpărături, să cureţe odăile, curtea, strada, să spele vasele şi chiar să ducă greutăţi în spinare. Cei doi Thénardier se socotiră cu atât mai îndreptăţiţi să se poarte astfel, cu cât mama, care se afla tot la Montreuil—sur—mer, începu să plătească neregulat. Rămăsese în urmă cu câteva luni!

Dacă Fantine s—ar fi întors la Montfermeil după aceşti trei ani, nu şi—ar mai fi recunoscut copilul.

Cosette, atât de drăguţă şi de rumenă la venirea ei în casa aceea, era acum slabă şi palidă. Avea o înfăţişare neliniştită. „O prefăcută!” spuneau soţii Thénardier.

Nedreptatea o făcuse arţăgoasă şi mizeria o urâţise. Nu—i mai rămâneau decât ochii frumoşi, care—ţi făceau milă, pentru că, mari cum erau, părea că vezi în ei o şi mai nesfârşită jale.

Era trist s—o vezi, iarna, pe această biată copilă, care n—avea nici şase ani, tremurând în zdrenţele ei vechi de pânză, găurite, măturând strada dis—de—dimineaţă cu o mătură uriaşă în mânuţele ei roşii şi cu o lacrimă în ochii ei mari.

În partea locului i se spunea Ciocârlia. Poporului, căruia—i plac imaginile, o poreclise astfel pe această fiinţă ca o păsărică, ce tremura, se speria, se înfiora, se trezea în fiecare dimineaţă cea dintâi din casă şi din sat, mereu pe stradă, sau pe câmp, înaintea zorilor.

Numai că biata Ciocârlie nu cânta niciodată.

3. PROBLEMA APEI LA MONTFERMEIL

Montfermeil e aşezat între Livry şi Chelles, la marginea dinspre miazăzi a podişului înalt care desparte Ourcq de Marne. Astăzi e un târg destul de mare, împodobit în tot cursul anului cu vile albe, iar duminicile cu burghezi veseli.

Prin anul 1823 nu se găseau la Montfermeil nici atâtea case albe, nici atâţia burghezi în toane bune. Era un sat oarecare în mijlocul pădurii. Din când în când, dădeai peste câteva case ţărăneşti din secolul trecut, uşor de recunoscut după înfăţişarea lor, după balcoanele de fier răsucit şi după ferestrele lungi, ale căror geamuri pătrate fac, pe albul obloanelor trase, tot felul de jocuri de culori. Dar Montfermeil nu era decât un sat. Negustorii de postav retraşi din afaceri şi amatorii de vilegiatură nu—l descoperiseră încă. Era un loc liniştit şi încântător, cu totul izolat, unde se putea trăi ieftin o viaţă ţărănească îmbelşugată şi uşoară. Numai că apa se găsea foarte greu, din pricina înălţimii podişului. Trebuia s—o cauţi departe.

Jumătatea satului dinspre Gagny scotea apă din lacurile minunate care se găsesc în pădure; cealaltă jumătate care înconjoară biserica şi care dă înspre Chelles, nu găsea apă de băut decât la un izvor mititel de la jumătatea coastei, aproape de şoseaua ce ducea spre Chelles, la vreun sfert de ceas de Montfermeil.

Aprovizionarea cu apă era, prin urmare, un lucru destul de greu pentru orice gospodărie. Casele mari, aristocraţia, din care făcea parte şi cârciuma Thénardier, plăteau câte un ban pentru fiecare găleată cu apă unui bătrân sacagiu care câştiga, cărând apă la Montfermeil, vreo patruzeci de centime pe zi; dar bătrânul nu lucra vara decât până la ceasurile şapte seara şi iarna până la ceasurile cinci; de îndată ce se lăsa noaptea, de îndată ce se închideau obloanele caselor, cine n—avea apă de băut se ducea să şi—o ia singur, ori se lipsea.

Asta era chinul bietei făpturi pe care cititorul poate n—a uitat—o, al micuţei Cosette. După cum vă amintiţi, Cosette le era de folos Thénardierilor în două feluri: mama îi plătea şi fata îi slujea… De aceea, când mama încetă să—i mai plătească – în capitolele anterioare am văzut de ce – Thénardierii o păstrară mai departe pe Cosette. Le ţinea loc de slujnică. Ea alerga după apă atunci când era nevoie. Aşa că, foarte speriată la gândul de a se duce noaptea la izvor, fata avea mare grijă să nu lipsească niciodată apa în casă.

Crăciunul anului 1823 a fost deosebit de frumos la Montfermeil. Începutul iernii fusese blând; nu îngheţase încă şi nici nu ninsese. Nişte scamatori veniţi de la Paris primiseră de la domnul primar învoirea să—şi ridice barăcile pe uliţa cea mare a satului, iar un grup de negustori ambulanţi îşi construiseră, prin aceeaşi îngăduinţă, maghernițele în piaţa bisericii, chiar pe uliţa Boulanger, unde, după cum vă aduceţi aminte poate, se afla cârciuma Thénardier. Datorită lor, hanurile şi cârciumile se umpleau, târguşorul liniştit căpătase o viaţă veselă şi zgomotoasă. Trebuie să spunem, de asemenea, pentru a respecta adevărul istoric, că printre curiozităţile desfăşurate în piaţă era şi o menajerie, unde nişte paiaţe înspăimântătoare, îmbrăcate în zdrenţe şi venite nu se ştie de unde, arătau în 1823 ţăranilor din Montfermeil unul din acei groaznici vulturi din Brazilia, pe care muzeul nostru regal nu—i are decât din 1845 şi care, în loc de ochi, au o cocardă tricoloră. Naturaliştii îi spun acestei păsări, mi se pare, *Caracara Polyborus*; face parte din ordinul apicizilor şi din familia răpitoarelor. Câţiva bătrâni veterani bonapartişti, întorşi în sat, se duceau să privească cu evlavie vietatea. Comedianţii prezentau cocarda

tricoloră ca pe o minune nemaiîntâlnită, făcută de Dumnezeu anume pentru menajeria lor.

În seara de Crăciun, câţiva bărbaţi – căruţaşi şi vânzători — stăteau la masă şi beau, în jurul a patru sau cinci feştile, în sala joasă a hanului Thénardier. Sala asta era ca toate sălile de cârciumă: mese, căni de cositor, sticle, cheflii, fumători; puţină lumină şi mult tămbălău. Anul 1823 era totuşi indicat prin cele două obiecte la modă pe vremea aceea în clasa burgheză şi care se aflau pe una din mese; şi anume, un caleidoscop şi o lampă de tinichea lucitoare. Thénardiera supraveghea mâncarea care fierbea la un foc zdravăn. Thénardier bea cu muşterii şi făcea politică.

În afară de discuţiile politice, ale căror teme principale erau războiul Spaniei şi domnul duce d'Angoulême, în toiul larmei infernale se puteau auzi paranteze cu totul locale, de acest fel:

— La Nanterre şi la Suresne s—a făcut vin mult. De unde se aşteptau la zece vedre au ieşit douăsprezece. A mustit bine sub teasc.

— Dar strugurii nu trebuiau lăsaţi să se coacă?

— Prin partea locului strugurii nu se culeg copţi. Dacă—s culeşi copţi, vinul se strică numaidecât în primăvară.

— Atunci e un vin slab.

— Sunt vinuri şi mai slabe decât astea de pe aici. Strugurii trebuie culeşi cruzi.

Etc…

Sau câte un morar izbucnea:

— Suntem noi oare răspunzători de ce se găseşte în saci? Dăm peste o mulţime de boabe cu care nu ne putem pierde vremea să le alegem şi suntem nevoiţi să le lăsăm la măcinat; neghină, mălură, măzăriche, linte neagră, cânepă, coada vulpii şi o mulţime de alte plante de leac, fără să mai punem la socoteală pietricelele care se găsesc din belşug în unele soiuri de grâu, mai cu seamă în grâul breton. Nu—mi place să macin grâu breton, aşa cum tăietorului de lemne nu—i place să taie grinzi cu cuie în ele. Gândiţi—vă ce pulbere urâtă iese din astea la măcinat. Şi pe urmă oamenii se mai şi plâng de făină. N—au dreptate! Dacă făina e cum e, nu—i vina noastră.

Între două ferestre, un cosaş, care şedea la masă cu un proprietar, tocmindu—se pentru o muncă ce trebuia făcută în primăvară, spunea:

— Nu e deloc rău ca iarba să fie udă. Se taie mai lesne. Şi apoi şi roua e bună, domnule! Oricum, iarba asta, iarba dumneavoastră, e tânără şi cu atât mai anevoie de tăiat. Cu cât e mai fragedă, cu atât se pleacă mai mult în faţa coasei.

Etc…

Cosette sta la locul ei obişnuit, pe stinghia de sub masa de bucătărie de lângă sobă. Era în zdrenţe, cu picioarele goale în saboţi, şi împletea la lumina focului nişte ciorapi de lână pentru copiii Thénardierilor. Un pisoi se juca pe sub scaune. Într—o încăpere de alături se auzeau râzând şi gungurind două glasuri plăpânde de copii: Éponine şi Azelma. Lângă sobă era atârnat în cui un gârbaci. Din când în când, ţipătul unui copil, de undeva de prin casă, pătrundea prin zgomotul cârciumii. Era un băieţaş pe care Thénardiera îl avusese într—una din iernile trecute, „fără să ştie de ce, spunea ea, din pricina frigului", şi care împlinise de curând trei ani. Maică—sa îl alăptase, dar nu—l iubea. Când ţipetele înverşunate ale copilului ajungeau de nesuferit, Thénardier spunea:

— Iar îţi miorlăie băiatul. Du—te şi vezi ce vrea!

— Uf, mă plictiseşte! răspundea mama.

Şi mititelul, părăsit, ţipa mai departe în întuneric.

4. DOUĂ PORTRETE COMPLETATE

Nu i—am privit în cartea asta pe Thénardieri decât din profil. A sosit prilejul să ne învârtim în jurul acestei perechi şi s—o privim pe toate feţele.

Thénardier trecuse de cincizeci de ani; doamna Thénardier împlinise patruzeci, ceea ce pentru o femeie este tot cincizeci; astfel că era un echilibru între soţ şi soţie.

Cititorii mai ţin minte poate câte ceva, încă de la prima ei apariţie, despre această Thénardieră, înaltă, blondă, roşcovană, grasă, cărnoasă, voinică, enormă şi sprintenă; făcea parte, cum am mai spus, din soiul acela de sălbatice care ridică în bâlciuri bolovani înnodaţi de părul lor. Făcea totul în casă; paturile,

odăile, spălatul, mâncarea, poruncea, făcea şi pe dracu. Singurul ei ajutor era Cosette; un şoarece în slujba unui elefant. Geamurile, lucrurile şi oamenii, toate tremurau când i se auzea glasul. Faţa ei lată plină de pistrui semăna cu o strecurătoare. Avea barbă. Era tipul ideal al unui hamal îmbrăcat în femeie. Înjura de toată frumuseţea; se lăuda că sparge nuca cu pumnul. Dacă n—ar fi citit câteva romane, care, uneori, scoteau pe neaşteptate la iveală de sub muma pădurii pe femeia năzuroasă, nimănui nu i—ar fi trecut prin gând să spună despre ea că e femeie. Thénardiera era parcă rezultatul altoirii unei fandosite pe o precupeaţă. Când o auzeai vorbind, spuneai: „E un jandarm!” Când o vedeai bând, spuneai: „E un căruţaş!” Când o surprindeai muştruluind—o pe Cosette, spuneai: „E un călău!” Când dormea, îi ieşea un dinte din gură.

Thénardier era un om mic, slab, gălbejit, colţuros, osos, firav, care părea bolnav, dar care avea o sănătate de fier; de—aci i se trăgea şmecheria. Zâmbea totdeauna, din prevedere; era îndatoritor aproape cu toată lumea, chiar şi cu cerşetorii cărora nu se îndura să le dea nici măcar o para chioară. Avea o privire de dihor şi o mutră de cărturar. Semăna mult cu portretele abatelui Delille[4]. Îi plăcea să bea cu căruţaşii. Nimeni n—a izbutit vreodată să—l îmbete. Fuma dintr—o lulea mare. Era îmbrăcat cu o bluză, iar sub bluză avea o haină neagră, veche. Avea fumuri de literatură şi de materialism. Avea la îndemână nume pe care le rostea adesea în sprijinul lucrurilor mărunte pe care le susţinea: Voltaire, Raynal[5], Parny[6], şi, ciudat, sfântul Augustin. Spunea că are un sistem. Încolo era un mare pungaş. Un pungaş filosof. Nuanţa asta există. Vă aduceţi aminte: pretindea că a făcut războiul; istorisea cu oarecare lux de amănunte că, la Waterloo, fiind sergent în nu ştiu care regiment, al 6—lea sau al 9—lea şi rămânând singur în faţa unui escadron de husari ai morţii, acoperise cu trupul său şi salvase, strecurându—se printre şrapnele, „pe un general grav rănit”. De—acolo venea firma strălucitoare de pe faţadă şi numele de *„Cârciuma la sergentul de la Waterloo”*, care i se dăduse prin partea locului hanului său. Era liberal, clasic şi bonapartist. Subscrisese pentru lagărul de ocrotire[7]. Se spunea în sat că învăţase ca să se facă preot.

Noi credem că în Olanda învăţase numai cum să ajungă hangiu. Puşlamaua asta corcită era, după toate semnele, flamand din Lille în Flandra, francez la Paris, belgian la Bruxelles; stătea călare cu seninătate pe două graniţe. Cunoaştem vitejia lui de la Waterloo. După cum se vede, o exagera puţin. Fluxul şi refluxul, drumul întortocheat, aventura, alcătuiau elementul existenţei sale; o conştiinţă încărcată are drept urmare o viaţă destrămată; şi, pe cât se pare, în epoca vijelioasă a lui 18 iunie 1815, Thénardier făcea parte din rândul acelor cantinieri hrăpăreţi despre care am mai pomenit, iscoditori, făcând negoţ cu unii, jefuindu—i pe alţii, mergând cu tot neamul, bărbat, nevastă şi copii, în vreo trăsurică beteagă, pe urma trupelor în marş, ştiind să se acuieze totdeauna pe lângă armata victorioasă. După războiul acesta în care, cum spunea el, „agonisise câte ceva”, a deschis cârciuma din Montfermeil.

„Agoniseala” lui, alcătuită din pungi şi din ceasuri, din inele de aur şi din cruci de argint, culese pe vremea recoltei din brazdele însămânţate cu cadavre, nu totaliza o sumă prea mare şi nu—l dusese prea departe pe cantinierul ajuns cârciumar.

Thénardier avea în gesturi o precizie care, însoţită de—o înjurătură, îţi amintea de cazarmă şi, însoţită de semnul crucii îţi amintea de seminar. Vorbea frumos. Lăsa să se vadă că e învăţat. Cu toate astea, învăţătorul băgase de seamă că făcea „greşeli de acord”. Întocmea cu ifos note de plată pentru călători, dar ochiul deprins descoperea uneori şi acolo greşeli de ortografie. Thénardier era şiret, mâncăcios, trândav, îndemânatic. Nu—şi dispreţuia servitoarele – ceea ce o făcuse pe nevastă—sa să nu mai ţină niciuna. Uriaşa asta era geloasă. I se părea că omul ei mic, slab şi gălbejit, trebuie neapărat să placă la toată lumea.

Dar Thénardier, mai presus de orice viclean şi chibzuit, era un ticălos dintre cei ce ştiu să se stăpânească. E speţa cea mai primejdioasă, fiind amestecată cu făţărnicie.

Asta nu înseamnă că Thénardier nu era în stare uneori să se înfurie cel puţin tot atât de tare ca şi nevastă—sa: dar lucrul se întâmpla foarte rar; şi în clipele acelea, pentru că îi era ciudă pe tot neamul omenesc, pentru că simţea într—însul un cuptor de ură, pentru că făcea parte dintre cei ce se răzbună

---

[4] Poet francez din secolul al XVIII-lea, care avea o figură dizgraţioasă.
[5] Adept al filozofilor iluminişti francezi din secolul al XVIII-lea. A denuntat cruzimile şi abuzurile clerului catolic în colonii într-o carte care s-a bucurat de o largă răspândire: *Istoria filozofică şi politică a colonizărilor şi comerţului europenilor în cele două Indii.*
[6] Poet liric francez din secolul al XVIII-lea.
[7] Lagăr înjghebat în America, sub restauraţie, pentru bonapartiştii liberali.

necontenit, care învinovăţesc orice le iese în cale pentru tot ceea ce li se întâmplă lor, şi care sunt gata oricând să arunce asupra primului venit, ca pe un ţap ispăşitor, toate dezamăgirile, înfrângerile şi nenorocirile vieţii lor, pentru că tot acest venin care creştea în el şi—i clocotea pe buze şi în ochi, era înfiorător. Vai de cel ce—i sta atunci în cale.

În afară de toate celelalte însuşiri ale sale, Thénardier era atent şi pătrunzător, tăcut sau vorbăreţ, după împrejurări, şi totdeauna de—o inteligenţă deosebită. Avea ceva din privirea marinarilor obişnuiţi să privească prin ochean. Thénardier era un bărbat de stat.

Oricine intra pentru întâia dată în cârciumă spunea, văzând—o pe Thénardiera: „Iată stăpânul casei!”. Se înşela. Nu era nici măcar stăpână. Stăpânul şi stăpâna era bărbatul. Ea muncea, el crea. El conducea totul printr—o acţiune magnetică nevăzută şi neîntreruptă. Îi era de ajuns o vorbă, câteodată doar un semn; namila se supunea. Thénardier era pentru Thénardiera, fără ca ea să—şi dea prea bine seama, un fel de fiinţă ciudată şi atotputernică. Ea avea virtuţi, dar în felul ei; n—ar fi fost niciodată de altă părere decât „domnul Thénardier” asupra vreunui amănunt – presupunere de altminteri de neîngăduit – şi nici nu şi—ar fi înfruntat faţă de alţii bărbatul în nicio privinţă. „În faţa străinilor” nu săvârşea niciodată greşeala pe care o fac adesea femeile şi care, în grai parlamentar, înseamnă „a lăsa coroana descoperită”. Deşi înţelegerea lor deplină nu avea drept urmare decât răul, în supunerea Thénardierei faţă de soţul ei era şi oarecare contemplaţie. Muntele ăsta de zgomot şi de carne se mişca sub degetul cel mic al acestui tiran pipernicit. Văzută din punct de vedere mic şi caraghios, purtarea asta avea acel caracter universal: adoraţia materiei pentru spirit; deoarece anumite urâţenii au rostul lor în însăşi adâncurile frumuseţii veşnice. În Thénardier se găsea necunoscutul; de—aici puterea absolută a acestui om asupra acestei femei. Uneori îl vedea ca pe o făclie aprinsă; alteori îl simţea ca pe o gheară.

Femeia asta era o făptură grozavă, care nu—şi iubea decât copiii ei şi nu se temea decât de bărbatul ei. Era mamă fiindcă era mamifer… De altminteri, dragostea ei de mamă se oprea la fetele ei şi, cum se va vedea, n—ajungea până la băieţi. Bărbatul n—avea decât un gând: să se îmbogăţească.

Nu izbutea deloc. Acestui mare talent îi lipsea un teatru pe măsura lui. La Montfermeil, Thénardier se ruina, dacă un zero se mai putea ruina; în Elveţia sau în Pirinei acest golan ar fi ajuns milionar. Dar hangiul trebuie să se procopsească acolo unde l—a azvârlit soarta.

Desigur că vorba „hangiu” e întrebuinţată aici într—un înţeles mărginit şi nu se întinde asupra unei clase întregi.

În anul 1823 Thénardier avea datorii de vreo mie cinci sute de franci; datorii supărătoare, care—l neliniişteau.

Oricât de nedreaptă şi de îndârjită ar fi fost cu el soarta, Thénardier făcea parte dintre oamenii care înţelegeau cel mai bine, cel mai temeinic şi în felul cel mai modern, acel lucru care e o virtute la popoarele barbare şi o marfă la popoarele civilizate: ospitalitatea. Încolo, braconier încercat şi ţintaş vestit. Avea un fel de râs rece şi domol, care era deosebit de primejdios.

Teoriile sale de hangiu ţâşneau uneori dintr—însul ca nişte licăriri. Avea cugetări profesionale pe care le strecura în mintea nevesti—si. „Datoria hangiului, îi spunea ei într—o zi, cu asprime şi în şoaptă, este să vândă celui dintâi venit mâncare bună, odihnă, lumină, căldură, cearceafuri murdare jupâneasă, purici şi zâmbet; să—i oprească pe trecători, să deşerte pungile slăbuţe şi să le uşureze cum se cuvine pe cele grase, să adăpostească cu respect familiile care vin de la drum, să—i jecmănească pe bărbaţi, să le jumulească pe femei, să—i jupoaie pe copii; să pună la socoteală deschisul şi închisul ferestrei, colţul căminului, jilţul, scaunul, scăunelul, scăunaşul, salteaua de puf, mindirul şi maldărul de paie; să ştie de câţi bani se uzează oglinda în care se priveşte muşteriul şi, pe cinci sute de mii de draci, să—l pună pe călător să plătească totul, chiar şi muştele pe care le mănâncă câinele lui…”

Bărbatul ăsta şi femeia lui erau vicleşugul şi turbarea împreunate, împerechere respingătoare şi cumplită.

Pe când bărbatul cugeta şi punea totul la cale, Thénardiera habar n—avea de creditorii absenţi, nu—i păsa nici de ziua de ieri, nici de cea de mâine, şi trăia din plin clipa de faţă.

Aşa erau cele două făpturi. Cosette se afla între ei, strivită de amândoi. Ca o vietate turtită în acelaşi timp de—o piatră de moară şi ciopârţită de un cleşte. Bărbatul şi femeia aveau fiecare felul lui de a se purta; femeia o stâlcea în bătăi, iar soţul o făcea să umble iarna cu picioarele goale.

Cosette urca, cobora, spăla, peria, freca, mătura, alerga, muncea din greu, gâfâia, muta lucrurile din loc şi, aşa firavă cum era, făcea treburile cele mai grele. Niciun pic de milă; o stăpână neîndurătoare, un

stăpân plin de venin. Cârciuma Thénardier era parcă o pânză de păianjen în care Cosette era prinsă şi tremura. Robia asta sinistră atingea idealul de asuprire. O muscă băgată slugă la păianjeni.

Supusă, biata fată nu scotea nicio vorbă.

Ce se petrece oare în sufletele astea uitate de Dumnezeu când se trezesc în zori, atât de mici şi de goale printre oameni?

5. OAMENILOR LE TREBUIE VIN, IAR CAILOR APĂ

Sosiră alţi patru călători.

Cosette era îngândurată şi tristă; cu toate că n—avea decât opt ani, suferise atât de mult, încât cădea pe gânduri; avea atunci înfăţişarea jalnică a unei femei bătrâne.

Avea un ochi învineţit de—un pumn pe care i—l dăduse Thénardiera, ceea ce o făcea pe stăpână să spună din când în când; „E slută rău cu vânătaia aia la ochi!"

Cosette se gândea că se înnoptase, că se întunecase de tot, că fusese nevoie să umple pe neaşteptate oalele şi carafele din odăile călătorilor care sosiseră atunci şi că nu mai rămăsese deloc apă în ciubăr.

Ceea ce o liniştea puţin, era faptul că nu se bea prea multă apă în casa Thénardier. Nu ducea lipsă de oameni însetaţi, dar setea lor căuta mai degrabă ulceaua decât ulciorul. Cel care ar fi cerut un pahar cu apă printre atâţia băutori de vin, ar fi trecut drept sălbatic în ochii lor. Veni totuşi o clipă când fata se cutremură: Thénardiera săltă capacul unei cratiţe ce clocotea pe cuptor, luă un pahar şi se apropie repede de ciubăr. Întoarse canaua. Fata ridicase capul şi—i urmărea toate mişcările. Un fir subţire de apă curse din ciubăr şi umplu paharul pe jumătate.

— Uite, spuse ea, nu mai e apă!

Apoi stătu o clipă. Fetei i se oprise răsuflarea.

— Atâta pagubă! adăugă Thénardiera, uitându—se la paharul plin numai pe jumătate. O s—ajungă şi—atâta!

Cosette îşi văzu iar de treabă, dar, mai bine de un sfert de ceas, simţi cum i se zbate inima în piept de nelinişte.

Număra minutele care se scurgeau şi grozav ar fi vrut să fie dimineaţă.

Din când în când, câte—un beţivan se uita în stradă şi exclama: „E întuneric beznă", sau: „Ar trebui să ai ochi de pisică să poţi merge pe drum fără felinar la ora asta!"

Şi Cosette tresărea.

Deodată, unul dintre negustorii ambulanţi care trăsese la han, intră şi spuse cu glas aspru:

— Calul meu n—a fost adăpat!

— Ba da, spuse Thénardiera.

— Eu îţi spun că nu, mătuşă! zise negustorul.

Cosette ieşi de sub masă.

— Ba da, domnule! spuse ea. Calul a băut, a băut din găleată, o găleată plină; chiar eu i—am dat de băut; am şi vorbit cu el.

Nu era adevărat. Cosette minţea.

— Ia te uită la ea! E cât pumnul de mică şi spune o minciună cât casa de mare, zise negustorul. Află de la mine că n—a băut nimic, javră! Când nu i se dă de băut, are un fel de a pufăi pe care i—l cunosc eu bine.

Cosette stărui şi adăugă cu un glas răguşit de emoţie şi care abia se auzea:

— Ba a băut chiar bine.

— Haide! zise negustorul furios. Ia mai slăbeşte—mă! Să i se dea apă calului şi gata!

Cosette se băgă iar sub masă.

— Da, cam aşa e! spuse Thénardiera. Dacă dobitocul n—a băut, trebuie să bea. Pe urmă, uitându—se împrejur: Ei, dar unde—i fata aia? Se plecă şi—o găsi pe Cosette pitită la capătul celălalt al mesei, aproape sub picioarele beţivilor. Hei, vii odată? strigă Thénardiera.

Cosette ieşi din ascunzătoarea în care se vârâse. Thénardiera adăugă:

— Domnişoară… Scârţ, sau Cum—te—mai—cheamă, du—te de adapă calul!

— Nu mai e apă, cucoană, spuse cu jumătate de glas Cosette.

Thénardiera deschise larg uşa dinspre stradă:

— Ei, haide, du—te de adă!

Cosette lăsă capul în jos şi se duse să ia o găleată goală de lângă sobă.

Găleata asta era mai mare decât Cosette, şi fata ar fi putut să intre toată în ea.

Thénardiera se întoarse iarăşi la cuptor şi gustă cu o lingură de lemn mâncarea din cratiţă, bombănind mereu:

— E apă destulă la izvor. Nu—i mare scofală. Eu cred că era mai bine dacă făceam rântaşul. Pe urmă începu să scotocească într—un sertar unde se aflau bani, piper şi nişte usturoi. Uite, domnişoară Broască—râioasă, spuse ea, când te întorci să cumperi o pâine mare de la brutărie. Ţine banii!

Cosette avea un buzunar mic într—o parte a şorţului; luă banii fără să sufle un cuvânt şi—i băgă în acest buzunar!

Pe urmă rămase nemişcată, cu găleata în mână, în faţa uşii deschise. Parcă aştepta să—i vină cineva într—ajutor.

— Hai, du—te odată! strigă Thénardiera.

Cosette ieşi. Uşa se închise la loc.

6. PĂPUŞĂ INTRĂ ÎN SCENĂ

Rândul de dughene aşezate în bătaia vântului pornea de la biserică şi se întindea, cum vă aduceţi aminte, până la hanul Thénardier. Deoarece burghezii urmau să se ducă în curând la slujba de utrenie, prăvăliile erau toate luminate cu lumânări care ardeau în pâlnii de hârtie, ceea ce – cum spunea învăţătorul din Montfermeil, care şedea atunci la o masă la Thénardier – făcea „un efect magic”. Pe cer, însă, nu se vedea nicio stea.

Cea din urmă dugheană, care se găsea chiar în faţa uşii Thénardierilor, era o prăvălie de mărunţişuri sclipind de fluturaşi poleiţi, brăţări, mărgele de sticlă şi tot felul de lucruri minunate din tinichea. În faţă, la loc de cinste, pe un fond de ştergare albe, negustorul aşezase o păpuşă mare, înaltă de aproape două picioare, îmbrăcată într—o rochie de crep trandafiriu, cu spice de aur pe cap, cu păr adevărat şi cu ochi de email. Toată ziua minunea asta fusese expusă acolo ca să se holbeze la ea trecătorii mai mici de zece ani, fără să se fi putut găsi la Montfermeil vreo mamă atât de bogată sau atât de risipitoare ca s—o cumpere pentru copilul ei. Éponine şi Azelma o priviseră în neştire ceasuri întregi. Cosette – e drept, numai pe furiş – îndrăznise s—o privească şi ea.

În clipa când Cosette ieşi cu găleata în mână, aşa amărâtă şi copleşită cum era, nu se putu stăpâni să nu—şi arunce ochii spre această minunată păpuşă, spre „doamna” cea mai frumoasă, cum îi spunea ea. Biata fetiţă rămase înmărmurită. Nu văzuse încă păpuşa de aproape. Toată prăvălia asta i se părea un palat; păpuşa nu era păpuşă, era o arătare. Bucuria, strălucirea, bogăţia, fericirea, i se arătau ca în lumina unui vis acestei fâpturi nefericite, atât de adânc cufundată în mizeria ei jalnică şi rece. Cosette măsura, cu înţelegerea neştiutoare şi tristă a copilăriei, prăpastia care o despărţea de păpuşă. Îşi spunea că ar trebui să fie regină sau măcar prinţesă ca să poată avea un „lucru” ca ăsta. Se uita la frumoasa rochie roz, la frumosu—i păr neted şi îşi spunea: „Ce fericită trebuie să fie păpuşa asta!” Nu—şi putea lua ochii de la prăvălia fantastică. Cu cât se uita mai mult, cu atât rămânea mai uluită. I se părea că vede paradisul. Mai erau şi alte păpuşi, în spatele celei mari, care i se păreau zâne şi îngeri. Negustorul, care—şi făcea de lucru în fundul barăcii, i se părea că e Dumnezeu—tatăl.

În extazul ei uitase totul, până şi treaba pe care o avea de făcut. Glasul aspru al Thénardierei o aduse brusc la realitate:

— Ce, toanto, n—ai mai plecat? Stai că—ţi arăt eu ţie! Ce dracu faci acolo? Şterge—o numaidecât, jigodie!

Thénardiera se uitase în stradă şi o zărise pe Cosette în extaz.

Cosette o luă la fugă cu găleata, alergând cât o ţineau picioarele.

7. FETIŢA SINGURĂ

Din pricină că hanul Thénardier se afla în partea satului dinspre biserică, Cosette trebuia să aducă apa tocmai de la izvorul din pădurea de lângă Chelles.

Nu se mai opri la niciun galantar. Cât timp se mai afla pe uliţa Boulanger şi prin preajma bisericii, galantarele luminate, îi arătau drumul; curând însă, ultima licărire a celei din urmă barăci pieri. Bietul copil se pomeni în întuneric. Pătrunse în el. Atâta doar, că, simţind cum o anume tulburare punea stăpânire pe dânsa, Cosette, fără a se opri din mers, scutura cât putea de tare toarta găleţii. Făcea un zgomot care—i ţinea de urât.

Pe măsură ce înainta, întunericul devenea tot mai adânc. Uliţele erau pustii. Se întâlni totuşi cu o femeie care întoarse capul după ea şi stătu locului, bolborosind printre buze: „Unde s—o fi ducând fetiţa asta? O fi vreo stafie?” Apoi recunoscând—o pe Cosette: „Ia te uită! zise ea. E Ciocârlia!”

Cosette străbătu astfel labirintul de uliţe întortocheate şi pustii cu care sfârşeşte înspre Chelles comuna Montfermeil. Atâta vreme cât pe o parte şi alta a drumului fuseseră case şi chiar numai ziduri, merse cu destul curaj. Ici şi colo, câte o rază sfioasă străbătea prin crăpătura vreunui oblon; era lumină şi viaţă; erau oameni acolo, asta o liniştea. Totuşi, cu cât înainta, parcă fără voie mersul i se încetinea. Ajungând dincolo de colţul celei din urmă case, Cosette se opri. Îi venise greu să treacă de ultima prăvălie; i se părea acum peste putinţă să treacă de ultima casă. Lăsă găleata jos, îşi trecu mâna prin păr şi începu să se scarpine încetişor, gest caracteristic copiilor îngroziţi şi nehotărâţi.

Nu mai era în Montfermeil; era pe câmp. Înaintea ei se întindea spaţiul întunecos şi pustiu. Se uita cu disperare în întunericul acela în care nu mai era nimeni, plin de fiare sălbatice şi poate şi de strigoi. Se uită bine, auzi foşnetul sălbăticiunilor prin iarbă şi văzu desluşit strigoii mişcându—se printre copaci. Atunci puse mâna pe găleată, frica îi dădea curaj, „Ei am să—i spun că nu mai era apă!” zise ea. Şi, porni hotărâtă înapoi spre Montfermeil.

Dar abia făcuse vreo sută de paşi că se opri iarăşi, şi începu din nou să se scarpine în cap. De rândul ăsta o vedea pe Thénardiera, hâdă, cu botul ei de hienă şi cu văpaia furiei în ochi. Fata se uită cu groază înainte şi înapoi. Ce să facă? Cum să iasă din încurcătură? Încotro s—o apuce? Înaintea ei spectrul Thénardierei; în spatele ei, toate nălucile întunericului şi ale pădurii. Şi se dădu înapoi în faţa Thénardierei. O luă din nou pe drumul spre izvor şi porni în goană, ieşi din sat în fuga mare, intră în pădure tot alergând, nemaiuitându—se la nimic, nemaiascultând nimic. Nu se opri din goană decât atunci când i se tăie răsuflarea; dar nu stătea pe loc. Mergea înainte, în neştire.

Alerga şi îi venea să plângă.

Din toate părţile o învăluia freamătul de noapte al pădurii. Nu se mai gândea la nimic, nu mai vedea nimic. Noaptea uriaşă stătea în faţa acestei fiinţe mici. De—o parte, întunericul nemărginit; de alta, un atom.

Erau numai vreo şapte sau opt minute de la marginea pădurii până la izvor. Cosette ştia drumul, îl făcuse adesea pe lumină. Lucru ciudat, nu se rătăci. O urmă de instinct o conducea fără să—şi dea seama. Cu toate astea, nu se uita nici la dreapta, nici la stânga, temându—se să nu vadă cine ştie ce dihănii printre crengi şi prin tufişuri. În sfârşit, ajunse la izvor.

Era o adâncitură îngustă săpată de ape într—un pământ argilos, adâncă de vreo două picioare, înconjurată de muşchi şi de acel soi de buruieni înalte, încreţite, cunoscute sub numele de gulerașele lui Henric al IV—lea, pardosită cu câţiva bolovani. Un pârâiaş ieşea din ea cu un susur liniştit.

Cosette nu zăbovi nicio clipă. Era întuneric beznă, dar ea cunoştea izvorul. Dibui cu mâna stângă în întuneric trunchiul unui stejar tânăr, aplecat peste fântână şi de care se sprijinea de obicei; dădu peste o creangă, se agăţă de ea şi dădu drumul găleţii în apă. Era atât de puternică încordarea prin care trecea, încât puterile i se întreiseră. Pe când stătea aplecată, nu băgă de seamă că buzunarul şorţului i se deşertă în izvor. Banii îi căzură în apă. Cosette nu—i văzu şi nici nu—i auzi căzând. Trase găleata aproape plină şi o aşeză pe iarbă.

Sfârşindu—şi treaba, se simţi moartă de oboseală. Ar fi vrut să plece îndată, dar făcuse o sforţare atât de mare ca să umple găleata, încât îi fu cu neputinţă să mai facă un pas. Fu nevoită să se aşeze. Se trânti pe iarbă şi rămase acolo ghemuită.

Închise ochii, apoi îi deschise din nou, fără să—şi dea seama de ce, fără să poată face altfel.

Alături de dânsa, apa, mişcându—se în găleată, făcea nişte cercuri care păreau şerpi de flăcări palide.

Deasupra ei cerul era acoperit de nori uriaşi negri, ca nişte coame de fum. Masca tragică a

întunericului părea că se apleacă lin peste fetiţă.

Jupiter apunea în depărtări. Fata se uită cu priviri rătăcite la steaua asta mare pe care n—o cunoştea şi care o umplea de spaimă. În clipa aceea planeta era într—adevăr foarte aproape de orizont şi trecea printr—o pătură deasă de negură, care—i dădea o roşeaţă îngrozitoare. În negura lugubru împurpurată astrul părea mai mare. Era ca o rană care strălucea.

Un vânt rece sufla dinspre câmpie. Pădurea era cernită, fără un foşnet de frunză, fără o rază din luminile nedesluşite şi proaspete ale verii. Crengi mari se întindeau fioroase. Copăcei plăpânzi şi piperniciţi şuierau prin rarişti. Sub bătaia crivăţului, ierburile înalte se frământau ca ţiparii. Mărăcinii se răsuceau ca nişte braţe lungi, înarmate cu gheare, încercând să apuce prada. Câteva buruieni uscate, mânate de vânt, zburau repede, fugind parcă înspăimântate din faţa cuiva care le ajungea din urmă. De jur împrejur numai privelişti lugubre.

Întunericul era ameţitor. Omul are nevoie de lumină. Cine se avântă în noapte, încearcă o strângere de inimă. Când ochiul vede negru, mintea se întunecă. În timpul eclipsei, pe întuneric, în opacitatea funinginii, chiar şi cei mai puternici se simt neliniştiţi. Nimeni nu umblă noaptea prin pădure fără un fior de teamă. Umbrele şi copacii sunt două desişuri care înspăimântă. O lume de himere se naşte în adâncul nelămurit. Neînţelesul se conturează la câţiva paşi de tine, întocmai, cu o precizie spectrală. Se vede plutind în spaţiu sau în propria ta minte ceva nedesluşit şi de neînţeles, ca visele florilor adormite. În zare se ivesc ameninţări de groază. Adulmeci revărsarea marelui vid întunecat. Ţi—e frică şi eşti dornic să priveşti îndărăt. Văgăunile nopţii, lucrurile devenite înspăimântătoare, siluetele tăcute care se risipesc când te apropii, destrămări nevăzute, tufe care freamătă a mânie, băltoace fumurii, lugubrul aşternut peste tristeţe, imensitatea de mormânt a tăcerii, toate vieţuitoarele necunoscute cu putinţă, ramuri misterioase ce se lasă asupră—ţi, cioturi înfricoşătoare de copaci, mănunchiuri de buruieni înfiorate – în faţa tuturor acestora te afli fără apărare. Nu există îndrăzneală care să nu tresară şi să nu presimtă apropierea spaimei. Încerci un simţământ apăsător, ca şi cum sufletul s—ar contopi cu umbra. Pătrunderea asta a întunecimilor e nespus de sinistră pentru un copil.

Pădurile sunt apocalipse, iar fâlfâitul de aripi al inimii unei făpturi atât de mici stârneşte un zvon de agonie sub bolta lor misterioasă.

Fără să—şi dea seama de ceea ce i se întâmplă, Cosette se simţea copleşită de această nesfârşire întunecată a firii. N—o năpădise numai groaza, dar ceva mai îngrozitor chiar decât groaza. Tremura toată. Nu putem găsi cuvintele care ar putea să descrie toată ciudăţenia fiorului care—o îngheţa până—n măduva oaselor. Privirea îi devenise sălbatică. Simţea că poate n—ar putea să se oprească de a se întoarce din nou aici a doua zi la aceeaşi oră.

Atunci, printr—un fel de instinct, ca să se smulgă din starea ciudată în care se afla, pe care n—o pricepea, dar care o umpluse de spaimă, începu să numere cu glas tare – unu, doi, trei, patru, până la zece – iar când sfârşi, o luă de la capăt din nou. Asta o făcu să—şi dea seama de realitatea lucrurilor care o înconjurau. Simţi că—i îngheaţă mâinile, care i se udaseră când scosese apă. Se sculă în picioare. Din nou o copleşi frica, o frică firească, covârşitoare. Nu mai avea decât un singur gând – să fugă; să fugă în goana mare prin pădure, de—a lungul câmpului, până în dreptul caselor, până sub ferestre, până la luminile aprinse. Privirea îi alunecă spre găleata care se afla în faţa ei. Dar frica ei de Thénardieră era atât de mare, încât n—avu curajul să fugă fără găleata cu apă. Apucă toarta cu amândouă mâinile. Abia putu să ridice găleata.

Făcu astfel câţiva paşi, dar găleata era plină şi grea; fu nevoită s—o lase iarăşi jos. Răsuflă un pic, pe urmă apucă din nou toarta şi—o porni iar la drum, de rândul asta o bucată mai lungă. Dar trebui să se oprească din nou. După câteva clipe de odihnă porni mai departe. Mergea cu trupul aplecat înainte, cu capul în jos, ca o babă; greutatea găleţii îi întindea şi—i înţepenea braţele slăbuţe; mânerul de fier îi amorţea şi făcea să—i îngheţe şi mai tare mânuţele ude; din când în când era nevoită să se oprească şi, de câte ori se oprea, apa rece care se vărsa din găleată îi curgea pe picioarele goale. Toate astea se petreceau în mijlocul unei păduri, noaptea, iarna, departe de orice suflare omenească: era un copil de opt ani. Numai Dumnezeu, de sus, vedea în clipa asta trista întâmplare.

Şi, vai, fără îndoială, mama ei. Fiindcă sunt unele întâmplări care—i fac pe morţi să deschidă ochii în mormânt.

Cosette răsuflă cu un fel de horcăit dureros; suspinele i se urcau în gâtlej, dar nu avea curajul să plângă, atât de mult se temea de Thénardieră chiar de departe. Avea obiceiul să—şi închipuie

întotdeauna că Thénardiera era de faţă.

Totuşi nu putea face un drum prea lung în felul ăsta şi mergea destul de încet. Se silea să—şi micşoreze popasurile şi să meargă cât mai mult între ele. Se gândea cu groază că în felul ăsta o să—i trebuiască mai bine de un ceas ca s—ajungă la Montfermeil şi că Thénardiera o s—o bată. Groaza asta se amesteca cu spaima de—a fi singură, noaptea, în pădure. Era prăpădită de oboseală şi încă nu ieşise din pădure. Ajungând lângă un castan bătrân pe care—l ştia, făcu un ultim popas, mai mare decât celelalte, ca să se odihnească de ajuns, pe urmă îşi adună toate puterile, apucă din nou găleata şi porni iarăşi, plină de curaj, la drum. Totuşi, biata făptură deznădăjduită nu se putu stăpâni să nu strige: „O, Doamne, Dumnezeule!”

În clipa aceea simţi că găleata nu mai atârna greu. O mână, care i se păru enormă, o apucase de toartă şi o săltase cu putere. Ridică ochii. O siluetă neagră, mare şi dreaptă, mergea alături de ea în întuneric. Era un om care venise în urma ei şi pe care nu—l auzise venind. Omul acela, fără să scoată o vorbă, apucase de toarta găleţii pe care—o ducea Cosette.

Există instincte în faţa tuturor întâmplărilor vieţii. Fetiţa nu se înfricoşă.

8. COSETTE ŞI NECUNOSCUTUL LAOLALTĂ, ÎN UMBRĂ

Aşa cum am spus, Cosettei nu—i fu frică. Omul începu să—i vorbească. Avea o voce gravă şi joasă.

— Duci ceva prea greu pentru tine, fetiţo!

Cosette îşi ridică fruntea şi răspunse:

— Da, domnule.

— Dă—o încoa, continuă omul. Am să ţi—o duc eu.

Cosette lăsă găleata din mână. Omul începu să meargă alături de ea.

— E într—adevăr foarte grea, spuse el printre dinţi. Apoi adăugă: Câţi ani ai, mititico?

— Opt ani, domnule.

— Şi vii de departe?

— De la izvorul din pădure.

— Şi te duci departe?

— La mai bine de un sfert de oră de aici.

Omul rămase o clipă tăcut, apoi spuse deodată:

— Va să zică, n—ai mamă?

— Nu ştiu, răspunse fetiţa. Apoi adăugă, mai înainte ca omul să fi avut timp să continue: Nu cred. Ceilalţi au. Eu nu am. Şi după o pauză, urmă: Cred că n—am avut niciodată.

Omul se opri, lăsă găleata jos, se aplecă şi—şi puse amândouă mâinile pe umerii fetiţei, silindu—se s—o privească şi să—i vadă faţa în întuneric. Chipul slab şi firav al Cosettei se desena vag în lumina stinsă şi vânătă a cerului.

— Cum te cheamă? întrebă omul.

— Cosette.

Omul fu parcă străbătut de un curent electric. O privi iar, apoi îşi luă mâinile de pe umerii Cosettei, apucă găleata şi porni din nou. După o clipă, întrebă:

— Unde locuieşti tu, fetiţo?

— La Montfermeil, dacă ştiţi unde e.

— Într—acolo mergem?

— Da, domnule.

Omul mai făcu o pauză şi începu iar:

— Cine te—a trimis la ora asta să aduci apă din pădure?

— Doamna Thénardier.

Omul urmă cu un glas pe care se silea să—l facă nepăsător, dar în care se simţea cu toate astea un tremur neobişnuit:

— Şi ce face doamna Thénardier asta?

— E stăpâna mea, spuse fetiţa. Ţine hanul.

— Hanul? întrebă omul. Ei bine, am să trag acolo la noapte. Du—mă acolo.

— Acolo mergem, spuse fetiţa.

Omul umbla destul de repede. Cosette se ţinea de el fără greutate. Nu mai simţea oboseala. Din timp în timp îşi ridica ochii spre el cu un fel de linişte şi încredere nespusă. Nu o învăţase niciodată nimeni să se îndrepte spre providenţă şi să se roage. Simţea cu toate astea în ea ceva care semăna cu nădejdea, cu bucuria, şi care se îndrepta spre cer.

Trecuseră câteva minute. Omul continuă:

— Doamna Thénardier n—are servitoare?

— Nu, domnule.

— Eşti singură acolo la ea?

— Da, domnule.

Din nou se făcu tăcere. Cosette ridică glasul:

— Adică mai sunt două fetiţe.

— Care fetiţe?

— Ponine şi Zelma.

Fetiţa simplifica în felul acesta numele romanţioase, scumpe doamnei Thénardier.

— Cine sunt Ponine şi Zelma?

— Sunt domnişoarele doamnei Thénardier. Fetele ei, cum s—ar spune.

— Şi astea ce fac?

— Ah, spuse fetiţa, au păpuşi frumoase, lucruri care strălucesc ca aurul, fel de fel… Se joacă, se distrează.

— Toată ziua?

— Da, domnule.

— Şi tu?

— Eu muncesc.

— Toată ziua?

Fetiţa ridică ochii mari, în care era o lacrimă nevăzută din pricina nopţii şi răspunse blând:

— Da, domnule. Urmă, după un răstimp: Uneori, după ce—am isprăvit treaba, şi dacă vor ei, mă joc şi eu.

— Şi cum ce joci?

— Aşa cum pot. Mă lasă. Numai că n—am jucării multe. Ponine şi Zelma nu mă lasă să mă joc cu păpuşile lor. N—am decât o săbiuţă de plumb, uite atât de mică.

Fetiţa îşi arătă degetul cel mic.

— Şi care nu taie?

— Ba da, domnule, taie salată şi capetele de muşte.

Ajunseră în sat. Cosette îl călăuzi pe străin de—a lungul străzilor. Trecură prin faţa brutăriei, dar Cosette nu se mai gândi la pâinea pe care trebuia s—o cumpere. Omul încetase de a mai pune întrebări şi se cufundase acum într—o tăcere posomorâtă. După ce trecură de biserică, omul văzu tarabe înjghebate în stradă şi o întrebă pe Cosette:

— E zi de bâlci?

— Nu, domnule, azi e Crăciunul.

Când se apropiară de han, Cosette îi întinse mâna cu sfială.

— Domnule!

— Ce e, fetiţo?

— Uite, am ajuns aproape de casă.

— Ei, şi?

— Vreţi să mă lăsaţi acum să—mi iau găleata?

— De ce?

— Păi, dacă o să vadă doamna că mi—a dus—o altcineva o să mă bată.

Omul îi dădu înapoi găleata. După o clipă erau în faţa cârciumii.

9. NEAJUNSUL DE A GĂZDUI UN SĂRAC CARE POATE CĂ E BOGAT

Cosette nu se putu opri să arunce o privire spre păpuşa cea mare, care încă mai era expusă în prăvălia cu jucării, apoi bătu în uşă. Aceasta se deschise şi doamna Thénardier apăru cu o lumânare în mână.

— Aha, tu eşti, netrebnico! Slavă Domnului, nu te—ai grăbit! Ai căscat gura, javră!

— Doamnă, spuse Cosette tremurând, uite un domn care vrea o odaie.

Doamna Thénardier îşi înlocui repede mutra posacă printr—o strâmbătură binevoitoare, schimbare caracteristică hangiilor, şi—l căută din ochi, cu lăcomie, pe noul venit.

— Dumneavoastră sunteţi? spuse ea.

— Da, doamnă, răspunse omul, ducând mâna la pălărie.

Călătorii bogaţi nu sunt atât de politicoşi. Gestul ăsta, hainele şi bagajul străinului, pe care doamna Thénardier le inspecta dintr—o aruncătură de ochi, făcură să i se topească strâmbătura binevoitoare de pe faţă şi să apară din nou în locul ei expresia posacă. Urmă cu o voce seacă:

— Intră, omule.

„Omul” intră.

Doamna Thénardier îi mai aruncă o privire, îi cercetă mai ales redingota jerpelită de tot şi pălăria găurită, ceru apoi părerea bărbatului ei cu o mişcare din cap, o strâmbătură din nas şi o clipire din ochi. Bărbatu—său, care continua să bea înainte cu căruţaşii, îi răspunse prin acea mişcare imperceptibilă a degetului arătător care, întărită cu încreţitura buzelor înseamnă în asemenea cazuri: „Pârlit de—a binelea”. Doamna Thénardier rosti atunci cu voce tare:

— Ei, omule, îmi pare foarte rău, dar vezi că nu mai am loc.

— Puneţi—mă unde vreţi, spuse omul, în pod, în grajd. Am să plătesc ca pentru o odaie.

— Doi franci!

— Doi franci. Fie!

— S—a făcut.

— Doi franci! spuse încet un căruţaş doamnei Thénardier. Dar nu costă decât un franc.

— Pentru el e doi, răspunse doamna Thénardier, la fel. Nu găzduiesc calici cu mai puţin.

— E adevărat, adăugă cu blândeţe bărbatu—său. Oameni de soiul ăsta nu fac cinste casei.

Între timp, după ce—şi lăsase pachetul şi băţul pe o bancă, omul se aşezase la o masă pe care Cosette se grăbise să pună o sticlă de vin şi un pahar. Negustorul care—i ceruse găleata cu apă se dusese el singur s—o ducă afară calului. Cosette îşi luase locul sub masa de bucătărie şi lucrul.

Omul, care abia îşi înmuiase buzele în paharul cu vin pe care şi—l turnase, se uita la copil cu o atenţie ciudată.

Cosette era urâtă. Dacă ar fi fost fericită, poate că ar fi fost drăguţă. Am schiţat mai înainte chipul ei mic şi întunecat. Cosette era slabă şi gălbejită; avea aproape opt ani, dar i—ai fi dat cu greu şase. Ochii ei mari, cufundaţi într—un fel de umbră adâncă, erau aproape stinşi de atâta plâns. Colţurile gurii aveau acea linie aplecată a fricii zilnice, pe care o au condamnaţii şi bolnavii fără scăpare, Mâinile îi erau aşa cum ghicise maică—sa, „mâncate de degerături”. Focul care o lumina în clipa aceea îi scotea mai mult la iveală oasele şi făcea să pară şi mai cumplită slăbiciunea. Pentru că tremura totdeauna de frig, luase obiceiul să—şi strângă genunchii unul lângă altul. Îmbrăcămintea ei nu era decât o zdreanţă, care vara ţi—ar fi făcut milă, iar iarna te îngrozea.

N—avea pe ea decât pânză găurită, niciun petic de lână. Ici—colo i se vedea pielea şi peste tot se puteau observa vânătăile care însemnau locurile unde o lovise doamna Thénardier. Picioarele goale îi erau roşii şi slăbănoage. Scobitura claviculelor îţi făcea milă. Toată făptura acestui copil, felul său de—a fi, înfăţişarea, glasul, pauzele dintre un cuvânt şi altul, privirea, tăcerea, cea mai mică mişcare, arătau şi tălmăceau un singur gând: teama.

Teama pusese stăpânire pe ea; era, ca să spunem aşa, învăluită în teamă; teama îi strângea coatele de şolduri, îi ascundea călcâiele sub fustă, o făcea să ocupe cât mai puţin loc cu putinţă, n—o lăsa să răsufle decât atât cât avea neapărat nevoie şi ajunsese să fie ceea ce am putea numi „firescul ei”, care nu putea să se schimbe, ci numai crească. În fundul ochilor ei era un ungher uimit, unde se ascundea groaza.

Teama asta era atât de mare, încât după ce sosise, aşa udă cum era, Cosette nu îndrăznise să meargă să se usuce la foc, ci se pusese tăcută pe lucru.

Căutătura acestui copil de opt ani era de obicei atât de posomorâtă şi uneori atât de tragică, încât părea în unele clipe că era pe cale să se preschimbe într—o tâmpită sau într—un demon.

Am spus că nu ştiuse niciodată ce înseamnă să se roage şi că niciodată nu pusese piciorul într—o biserică.

„Ce, am eu vreme?” spunea Thénardiera.

Omul în redingotă galbenă nu o slăbea din ochi pe Cosette.

— Na, că uitasem! Unde e pâinea? strigă deodată Thénardiera.

Ca de obicei, când doamna Thénardier ridica glasul, Cosette ieşea repede de sub masă. Uitase cu totul de pâine. Se folosi de vicleşugul copiilor care sunt totdeauna cu frica în sân. Minţi.

— Brutăria era închisă, doamnă.

— Trebuia să baţi la uşă.

— Am bătut, doamnă.

— Ei, şi?

— N—a deschis.

— Am să aflu eu mâine dacă e adevărat, spuse doamna Thénardier, şi dacă minţi, am să—ţi arăt eu ţie! Până una—alta, ia dă—mi cele şaptezeci şi cinci de centime.

Cosette îşi vârî mâna în buzunarul şorţului şi se înverzi. Moneda de şaptezeci şi cinci de centime nu mai era acolo.

— Hai, rosti doamna Thénardier. N—auzi?

Cosette îşi întoarse buzunarul pe dos, dar n—o găsi. Ce se întâmplase oare cu moneda aceea? Biata fetiţă nu putu să scoată o vorbă. Împietrise.

— Nu cumva ai pierdut banii? urlă doamna Thénardier. Sau ai de gând să mi—i furi?

Spunând aceasta, întinse mâna spre un gârbaci, care era agăţat de vatră.

Gestul acesta temut îi dădu din nou Cosettei putere sa strige:

— Iertare! Doamnă! Doamnă! N—am să mai fac!

Doamna Thénardier luă gârbaciul din cui.

Omul cu redingotă galbenă se scotocise între timp prin buzunarul vestei, fără să—l vadă cineva. De altfel, călătorii ceilalţi beau, jucau cărţi şi nu se mai uitau în jurul lor.

Cosette se ghemuia înspăimântată în colţul de lângă vatră, încercând să—şi ferească şi să—şi ascundă mâinile şi picioarele goale. Thénardiera ridică braţul.

— Iertaţi—mă doamnă, spuse omul, dar acum câteva clipe am văzut căzând ceva din buzunarul şorţului fetiţei. A alunecat pe aici. Poate că e asta. Se aplecă, prefăcându—se o clipă că se uită pe jos, după ceva. Întocmai. Iată! urmă el, ridicându—se.

Şi—i întinse doamnei Thénardier o monedă de argint.

— Da. Asta e, spuse ea.

Nu era aceeaşi, pentru că era o monedă de un franc, dar doamna Thénardier se bucura de câştig. Puse banul în buzunar şi se mărgini să—i arunce fetiţei o privire sălbatică, spunându—i:

— Vezi să nu ţi se mai întâmple şi altă dată!

Cosette se întoarse în ceea ce doamna Thénardier numea „culcuşul” ei, şi ochii fetiţei, mari, aţintiţi asupra călătorului necunoscut, căpătară o expresie pe care n—o mai avuseseră niciodată. Nu era deocamdată decât o mirare naivă, dar în care se amesteca şi un fel de încredere plină de uimire.

— Nu vrei să mănânci? îl întrebă doamna Thénardier pe călător.

Acesta nu răspunse. Părea pierdut în gânduri.

— Cine mai e şi omul ăsta? mormăi ea printre dinţi. Cine ştie ce sărac lipit e! N—are parale nici ca să mănânce. O să—mi plătească cel puţin odaia? Tot e bine că nu s—a gândit să fure banii de pe jos.

În acest timp, uşa se deschise şi intrară Éponine şi Azelma.

Erau două fetiţe, cu adevărat drăguţe, părând mai degrabă orăşence decât ţărance, încântătoare, una cu coade castanii, lucioase, cealaltă cu coade negre, care—i cădeau pe spate, vioaie amândouă, curate, durdulii, rumene şi sănătoase, o plăcere să le priveşti. Erau îmbrăcate călduros, dar cu atâta grijă părintească, încât grosimea stofei nu strica întru nimic gingăşia cu care erau croite rochiile. Şi ţinuse seama de iarnă fără a se uita de primăvară. Fetiţele astea răspândeau lumină. Pe lângă asta, erau ca nişte domniţe. În felul cum erau dichisite, în veselia lor, în zgomotul pe care—l făceau, se vedea că sunt stăpâne. De cum intrară, Thénardiera spuse pe un ton de ceartă, dar care era în realitate plin de dragoste:

— Ei, iată—vă şi pe voi!

Le luă apoi pe genunchi, una după alta, le mângâie părul, le potrivi funda şi le dădu drumul, în sfârşit,

cu acel fel drăgăstos de a le zgâlţâi, care e numai al mamelor, rostind:

— Vai, ce înzorzonate sunt!

Se aşezară amândouă la gura vetrei. Aveau o păpuşă pe care o învârteau şi o suceau pe genunchi, cu tot felul de ciripiri vesele. Din timp în timp, Cosette îşi ridica ochii de pe împletitură şi cu un aer lugubru le privea cum se joacă.

Éponine şi Azelma nu se uitau la Cosette. Pentru ele nu era mai mult decât un câine. Fetiţele astea trei n—aveau împreună nici douăzeci şi patru de ani, dar reprezentau, de pe acum, toată societatea omenească; de o parte invidia şi de alta dispreţul.

Deşi păpuşa surorilor Thénardier era foarte veche, ponosită şi spartă pe alocuri, Cosettei i se părea, cu toate astea, minunată, pentru că nu avusese în viaţa ei o păpuşă – „o păpuşă adevărată” – ca să folosim expresia pe care o vor pricepe toţi copiii.

Thénardiera, care umbla încoace şi încolo prin sală, văzu deodată că micuţa Cosette, în loc să lucreze, îşi pierde vremea uitându—se la fetiţele care se jucau.

— Te—am prins! strigă ea. Aşa—ţi vezi tu de treabă? Am să te fac eu să lucrezi cu câteva nuiele pe spinare!

Străinul, fără să se ridice de pe scaun, se întoarse spre doamna Thénardier:

— Ei, doamnă! spuse el zâmbind cu un aer aproape sfios. Lăsaţi—o să se joace!

Dacă o astfel de dorinţă ar fi venit din partea unui călător care ar fi mâncat o bucată de friptură, ar fi băut la masă două sticle de vin şi n—ar fi avut aerul unui sărac lipit, ea ar fi fost o poruncă. Dar Thénardiera nu crezu nimerit să îngăduie ca un om cu asemenea pălărie să aibă o dorinţă şi ca un om cu o astfel de redingotă să vrea ceva, aşa că răspunse acru:

— Trebuie să muncească pentru că mănâncă. N—o hrănesc ca să nu facă nimic.

— Şi ce are de făcut? urmă străinul cu glasul acela blând, care nu se potrivea deloc cu îmbrăcămintea lui de cerşetor şi cu umerii lui de hamal.

Doamna Thénardier binevoi să—i răspundă:

— Ciorapi, mă rog. Ciorapi pentru fetele mele care n—au, ca să zic aşa, şi umblă cu picioarele goale.

Omul privi picioarele goale şi roşii ale Cosettei şi urmă:

— Când o să isprăvească perechea asta de ciorapi?

— Păi mai are vreo trei sau patru zile, leneşa asta!

— Şi cât poate să coste perechea asta de ciorapi când va fi gata?

Doamna Thénardier îi aruncă o privire dispreţuitoare:

— Cel puţin un franc jumătate.

— Ai da—o pentru cinci franci? întrebă omul.

— Ce naiba! strigă hohotind de râs un căruţaş care asculta. Cinci franci! Cred şi eu! Cinci piese!

Thénardier socoti nimerit, să ia şi el cuvântul.

— Da, domnule, dacă aşa ţi se năzare, îţi vom da perechea asta de ciorapi pentru cinci franci. Nu obişnuim să refuzăm nimic călătorilor.

— Ar trebui s—o plătiţi îndată, spuse Thénardiera în felul ei scurt şi hotărât.

— Cumpăr perechea asta de ciorapi, spuse omul, şi, adăugă el, scoţând din buzunar o monedă de cinci franci pe care o puse pe masă, o plătesc. Apoi, întorcându—se spre Cosette: Acum ceea ce lucrezi tu acolo e al meu. Joacă—te, fetiţo!

Căruţaşul fu atât de mişcat de moneda de cinci franci, încât îşi lăsă paharul deoparte şi dădu fuga s—o vadă.

— Şi totuşi aşa e! strigă el privind—o cu atenţie. O patacă adevărată! Şi nu e falsă!

Thénardier se apropie şi—şi puse liniştit moneda în buzunarul vestei.

Thénardiera n—avea nimic de spus. Îşi muşcă buzele şi faţa ei luă o expresie plină de ură.

Cosette tremura. Îndrăzni să întrebe:

— E adevărat, doamnă, că pot să mă joc?

— Joacă—te! spuse doamna Thénardier cu o voce groaznică.

— Mulţumesc, doamnă! şopti Cosette.

Pe când îi mulţumea din gură doamnei Thénardier, îi mulţumea din suflet călătorului.

Thénardier se puse pe băutură mai departe. Nevastă—sa îi suflă la ureche:

— Cine—o fi omul ăsta în galben?

— Am văzut, spuse Thénardier foarte demn, milionari care purtau asemenea redingote.

Cosette îşi lăsase ciorapul deoparte, dar nu ieşise din culcuşul ei. Cosette se mişca întotdeauna cât putea mai puţin. Luase dintr—o cutie de la spatele ei câteva petice şi săbiuţa ei de plumb.

Éponine şi Azelma nu erau deloc atente la cele ce se petreceau. Săvârşiseră tocmai o operaţie foarte importantă: puseseră mâna pe pisică. Aruncaseră păpuşa pe jos şi Éponine, care era cea mai mare, înfăşă pisicuţa cu tot felul de zdrenţe şi petice roşii şi albastre, cu toate că animalul miorlăia şi se zbătea. Pe când se îndeletnicea cu treaba asta importantă şi grea, îi spunea surorii sale, pe acel ton drăgălaş şi gingaş al copiilor, a cărui graţie, la fel cu strălucirea de pe aripile fluturilor, se ia atunci când vrei s—o fixezi.

— Vezi tu, surioară, păpuşa asta e mai caraghioasă ca ailaltă. Mişcă, ţipă, e caldă. Haide, surioară, să ne jucăm cu ea. O să fie fetiţa mea. Eu am să fiu cucoană. Am să vin să te văd şi tu ai să te uiţi la ea. Încetul cu încetul ai să—i vezi mustăţile şi ai să te miri. După asta ai să—i vezi urechile, după asta ai să—i vezi coada şi ai să te miri. Tu ai să—mi spui: „Vai, Doamne!" şi eu am să—ţi răspund. „Da, doamnă, am o fetiţă care e aşa. Aşa sunt fetiţele din ziua de azi".

Azelma o ascultă pe Éponine, încântată.

Între timp, cei ce băuseră începuseră să cânte un cântec deşucheat, de care râdeau de se cutremura tavanul. Thénardier îi îndemna şi cânta cu ei.

Ca păsările care îşi fac cuib cu orice, copiii îşi fac o păpuşă din orice. Pe când Éponine şi Azelma înfăşau pisica, Cosette de asemenea îşi înfăşa săbiuţa. După ce isprăvi, o culcă pe braţ şi—i cântă încetişor, ca s—o adoarmă.

Păpuşa e una din nevoile cele mai mari şi totodată unul din cele mai încântătoare instincte ale copilăriei unei femei. Tot viitorul femeii e aici, în a îngriji, a înveşmânta, a găti, a îmbrăca, a dezbrăca, a îmbrăca din nou, a învăţa, a certa niţel, a legăna, a dezmierda, a adormi şi a—şi închipui că un lucru oarecare e cineva. Tot visând şi gândind, croind mici veşminte şi scutece, cosând rochiţe, bluze, pieptăraşe, copilul se preschimbă în fetiţă, fetiţa în fată, fata în femeie. Primul ei copil e continuarea ultimei păpuşi.

O fetiţă fără păpuşă e aproape tot atât de nenorocită şi tot atât de nesuferită ca o femeie fără copii.

Aşadar, Cosette îşi făcuse o păpuşă din săbiuţă.

Thénardiera se apropiase de „omul în galben".

„Bărbatul meu are dreptate, îşi spuse ea, poate că e domnul Laffitte. Sunt unii bogaţi aşa de poznaşi!"

Se aşeză la masa lui.

— Domnule… spuse ea.

La cuvântul „domnule" bărbatul se întoarse. Doamna Thénardier nu—i spusese până atunci decât „omule".

— Domnule, urmă ea luându—şi un aer dulceag, care era şi mai supărător decât aerul fioros, vezi dumneata, vreau şi eu ca fetiţa să se joace, nu mă împotrivesc, dar asta merge o dată, pentru că ai fost dumneata mărinimos. Dar vezi, asta n—are nimic al ei. Trebuie să muncească.

— Fetiţa nu e, deci, a dumitale? întrebă omul.

— Ah, pentru Dumnezeu, nu, domnule! E un copil sărac, pe care l—am strâns de pe drumuri, aşa, din omenie. E un copil tâmpit. Are, cu siguranţă, apă la cap. Cum vezi, are capul mare. Facem şi noi ce putem pentru ea, că nici noi nu suntem bogaţi. Degeaba am scris la ea acasă, că de şase luni nu ne răspunde nimeni. Îmi închipui că maică—sa a murit.

— Ah! spuse omul şi căzu din nou pe gânduri.

— Nu era mare lucru de capul maică—si, adăugă Thénardiera. Şi—a părăsit copilul.

În timpul acestei conversaţii, Cosette, ca şi cum ar fi fost înştiinţată de un instinct că se vorbea de ea, n—o slăbise din ochi pe doamna Thénardier. Asculta vag. Prindea ici—colo câteva cuvinte.

Cei de la mese, aproape beţi cu toţii, repetau refrenul lor neruşinat, cu o veselie sporită. Era un cântec de beţie, în care erau amestecaţi fecioara Maria şi copilul Isus. Thénardiera se dusese să facă şi ea puţin haz. Sub masă, Cosette privea focul care se răsfrângea în privirea ei fixă; începuse din nou să legene scutecele pe care le făcuse, şi, pe când le legăna, cânta încetişor: „Mama mea a murit! Mama mea a murit! Mama mea a murit!"

În urma rugăminţilor repetate ale gazdei, omul în galben, „milionarul", primi în sfârşit să mănânce.

— Ce doreşte domnul?.

— Pâine şi brânză, spuse omul.

„E cu siguranţă un pârlit!" îşi zise Thénardiera.

Beţivii cântau mai departe cântecul lor, iar sub masă fetiţa şi—l cânta pe—al ei.

Cosette se opri deodată. Se întoarse şi zări păpuşa fetiţelor doamnei Thénardier pe care o părăsiseră pentru pisică şi o puseseră jos la câţiva paşi de masa de bucătărie.

Dădu atunci drumul săbiuţei înfăşate, care n—o mai mulţumea decât pe jumătate, şi îşi plimbă încet privirile de jur împrejurul încăperii. Doamna Thénardier vorbea în şoaptă cu bărbatul ei şi numărau banii. Ponine şi Zelma se jucau cu pisica, iar călătorii mâncau sau beau, sau cântau, aşa că nicio privire nu era îndreptată asupra ei. N—avea nicio clipă de pierdut. Ieşi de sub masă, târându—se pe brânci, se mai încredinţă o dată că nu o pândea nimeni, apoi se strecură cu repeziciune până la păpuşă şi o apucă. După o clipă era la locul ei. Pe jos, nemişcată, întoarsă aşa fel încât păpuşa pe care o ţinea în braţe să fie în umbră. Fericirea de a se juca cu o păpuşă era atât de rară pentru ea, încât avea toată violenţa unei voluptăţi.

N—o văzuse nimeni, afară de călătorul care—şi mânca pe îndelete cina lui săracă.

Bucuria asta ţinu aproape un sfert de ceas.

Dar, cu toată grija pe care o avusese, Cosette nu băgă de seamă că un picior al păpuşii se vedea şi că era luminat puternic de focul din vatră. Piciorul acesta trandafiriu şi luminos ce ieşea din umbră izbi cu putere privirea Azelmei, care—i spuse Époninei:

— Ia te uită, surioară!

Cele două fetiţe se opriră uluite. Cosette îndrăznise să ia păpuşa!

Éponine se ridică şi, fără să lase din mână pisica, merse spre maica—sa şi începu s—o tragă de fustă.

— Lasă—mă în pace! spuse mama. Ce vrei de la mine?

— Mamă, spuse fetiţa, ia te uită!

Şi o arătă cu degetul pe Cosette.

Cosette, care era plină de tainica ei fericire, nu vedea şi nu auzea nimic.

Faţa doamnei Thénardier luă acea înfăţişare deosebită, care la unele femei, numite tocmai de aceea scorpii, se alcătuieşte din amestecul cumplitului cu nimicurile vieţii.

De data asta mândria rănită îi biciuia şi mai mult mânia. Cosette întrecuse orice măsură; Cosette se atinsese de păpuşa „domnişoarelor".

O împărăteasă care ar vedea pe un mujic gătit cu marele cordon albastru al împărătescului ei fecior n—ar avea o altă înfăţişare. Strigă cu un glas răguşit de supărare:

— Cosette!

Cosette tresări ca şi cum s—ar fi cutremurat pământul sub ea şi se întoarse.

— Cosette! repetă Thénardiera.

Cosette luă păpuşa şi o puse pe jos cu un fel de evlavie deosebită, amestecată cu deznădejde. După asta, fără s—o slăbească din ochi, îşi împreună mâinile şi, ceea ce e îngrozitor de spus pentru un copil de vârsta ei, şi le frânse de disperare, apoi făcu ceea ce niciuna din emoţiile zilei, pierderea banilor, nici ameninţarea cu gârbaciul, nici cuvintele acelea întunecate pe care le auzise de la Thénardiera, n—o hotărâseră s—o facă: plânse, izbucni în hohote.

Călătorul se ridică în picioare:

— Ce s—a întâmplat? o întrebă el pe doamna Thénardier.

— Nu vezi? îi spuse doamna Thénardier, arătând cu degetul corpul delict care zăcea la picioarele Cosettei.

— Ei bine. Şi ce—i cu asta? urmă omul.

— Nespălata asta, răspunse Thénardiera, şi—a îngăduit să pună mâna pe păpuşa copiilor!

— Atâta gălăgie pentru un fleac! spuse omul. Ei, şi ce e dacă se joacă cu păpuşa asta?

— A atins—o cu mâinile ei murdare! urmă Thénardiera. Cu mâinile ei scârboase…

Cosette începu să plângă şi mai tare.

— Să taci din gură! strigă doamna Thénardier.

Omul se duse drept la uşă, o deschise şi ieşi. Cum plecă, Thénardiera se folosi de lipsa lui pentru a—i da pe sub masă, Cosettei, un picior, care o făcu pe fetiţă să urle.

Uşa se deschise şi omul apăru din nou. Ţinea în mâini păpuşa cea minunată despre care am vorbit, şi pe care toţi ţâncii din sat o priveau cu încântare, încă de dimineaţă. O puse în picioare în faţa Cosettei: îi spuse:

— Uite, e pentru tine.

Se vede că de mai bine de o oră, de când era acolo, căzut pe gânduri, zărise în chip nelămurit prăvălia cu jucării, atât de frumos luminată de lampioane şi lumânări, încât strălucea prin fereastra cârciumii ca un far.

Cosette ridică ochii. Îl văzu pe omul care venea cu păpuşa spre ea, ca şi cum ar fi văzut venind soarele, auzi cuvintele astea nemaipomenite: „E pentru tine!” se uită la el, se uită la păpuşă, apoi se dădu înapoi încet şi se trase mai adânc sub masă, lângă zid.

Nu mai plângea, nu mai ţipa; părea că nici nu mai îndrăzneşte să răsufle.

Thénardiera, Éponine şi Azelma stăteau nemişcate ca nişte stane de piatră. Chiar şi cei de la mese rămaseră pironiţi locului. În toată cârciuma se făcuse o tăcere solemnă.

Thénardiera, împietrită şi mută, începea să facă iar presupuneri: „Cine o fi bătrânul? O fi un sărac? O fi un milionar? Poate şi una şi alta, adică un hoţ”.

Faţa bărbatului ei căpătă acea cută expresivă care accentuează trăsăturile chipului omenesc ori de câte ori instinctul cel mai tare apare în toată puterea lui animalică. Cârciumarul măsură din ochi, rând pe rând, păpuşa şi călătorul; părea că—l adulmecă pe omul acela, aşa cum ar fi adulmecat o pungă cu bani. Dar asta nu ţinu decât o clipă. Se apropie de femeie şi—i spuse încet:

— Chestia aia costă cel puţin treizeci de franci. Nu—i de glumit! Să ne punem în patru labe în faţa lui.

Firile grosolane se aseamănă cu firile naive, pentru că nici unele, nici altele, nu ştiu să treacă treptat de la un sentiment la altul.

— Ei, Cosette, spuse Thénardiera cu o voce care se voia blândă, dar care era făcută din acea miere acră a femeilor afurisite, nu—ţi iei păpuşa?

Cosette se încumetă să iasă din vizuina ei.

— Mica mea Cosette, grăi Thénardier cu o voce mângâioasă. Domnul ţi—a dat o păpuşă; Ia—o! E a ta!

Cosette se uită la păpuşa cea minunată cu un fel de groază. Faţa îi era încă plină de lacrimi, dar ochii începuseră să i se umple, ca cerul la revărsatul zorilor, de razele ciudate ale bucuriei. Ceea ce simţea în clipa aceea era cam ceea ce ar fi simţit dacă i—ar fi spus cineva deodată „Fetiţo, eşti regina Franţei”.

I se părea că dacă s—ar atinge de păpuşă, păpuşa ar străfulgera—o.

Ceea ce era de altfel adevărat într—o oarecare măsură, pentru că îşi spunea că doamna Thénardier ar certa—o şi ar bate—o.

Cu toate astea, ispita birui. Sfârşi prin a se apropia şi murmură sfioasă, întorcându—se spre doamna Thénardier:

— Am voie, doamnă?

Niciun cuvânt n—ar şti să zugrăvească înfăţişarea ei, în acelaşi timp deznădăjduită, îngrozită şi încântată.

— Pentru Dumnezeu! rosti Thénardiera. E a ta. Doar ţi—a dat—o domnul.

— E adevărat, domnule? întrebă Cosette. E adevărat? E a mea, doamna?

Străinul avea ochii parcă plini de lacrimi. Părea să fie atât de mişcat, încât nu vorbea ca să nu plângă. Făcu Cosettei un semn cu capul şi puse mânuţa păpuşii „doamna” în mânuţa ei.

Cosette îşi trase repede mâna, ca şi cum mâna „doamnei,” ar fi ars—o, şi începu să se uite în jos. Suntem siliţi să adăugăm că în clipa aceea scosese limba din gură de un cot. Deodată se întoarse şi apucă păpuşa cu putere.

— Am s—o botez Catherine, spuse ea.

Fu ciudată clipa în care zdrenţele Cosettei întâlniră şi îmbrăţişară panglicile şi muselina fragedă şi trandafirie a păpuşii.

— Doamnă, urmă ea, pot s—o pun pe un scaun?

— Da, copila mea, răspunse Thénardiera.

Acum Éponine şi Azelma se uitau cu invidie la Cosette. Le venise rândul.

Cosette o puse pe Catherine pe un scaun, se aşeză pe jos, în faţa ei şi rămase acolo, nemişcată, fără să scoată o vorbă, într—o atitudine de extaz.

— Joacă—te, Cosette! spuse străinul.

— O! Mă joc, răspunse fetiţa.

În clipa aceea, străinul, necunoscutul acesta, care părea că e providenţa venită în vizită la Cosette, era

urât de Thénardiera mai mult decât orice pe lume. Trebuia totuşi să se stăpânească. Trecuse prin mai multe emoţii decât putea să rabde, cu toate că, tot străduindu—se să—şi imite soţul în toate celea, era obişnuită cu prefăcătoria. Se grăbi să—şi trimită fetele la culcare, apoi ceru omului în galben „îngăduinţa" de—a o trimite şi pe Cosette „care s—a ostenit destul astăzi", adăugă ea cu un aer părintesc. Cosette plecă să se culce, ducând—o în braţe pe Catherine.

Din când în când, doamna Thénardier se ducea în celălalt capăt al sălii, unde era bărbatu—său, „ca să—şi uşureze sufletul", spunea ea. Schimba cu el câteva cuvinte, cu atât mai furioase cu cât nu îndrăznea să le rostească tare:

— Dobitoc bătrân! Ce—o fi în scăfârlia lui? Vine să ne încurce. Vrea s—o vadă pe jivina aia mică jucându—se! Auzi, să—i dea păpuşi! Să—i dea păpuşi de patruzeci de franci unei jigodii pe care aş da—o pe doi franci. Puţin lipseşte să—i spună măria—ta, ca ducesei de Berry? Are vreun rost? N—o fi turbat moşneagul ăsta suspect?

— De ce? E foarte simplu, îi răspundea Thénardier. Dacă îl distrează! Pe tine te distrează s—o vezi pe aia mică muncind: pe el îl distrează când o vede jucându—se. E dreptul lui. Un călător face tot ce vrea dacă plăteşte. Dacă moşul ăsta e filantrop, ce—ţi pasă ţie? Dacă e tâmpit, nu te priveşte! De ce te amesteci tu, când vezi că are parale?

Vorbă de stăpân şi judecată de hangiu; nici una, nici alta nu îngăduiau răspuns.

Omul îşi pusese coatele pe masă şi—şi luase din nou atitudinea lui visătoare. Toţi ceilalţi călători, negustori şi căruţaşi se depărtaseră puţin şi nu mai cântau. Îl priveau de departe cu un fel de teamă smerită. Necunoscutul acesta atât de sărăcăcios îmbrăcat, care scotea bănet din buzunar cu atâta uşurinţă şi dăruia păpuşi uriaşe unor fetiţe nespălate, în târlici, era cu siguranţă un om mare şi de temut.

Se scurseseră câteva ceasuri. Slujba de miezul nopţii fusese rostită, ajunul Crăciunului trecuse, beţivii plecaseră, cârciuma se închisese, sala cea scundă era pustie, focul se stinsese, străinul era mereu în acelaşi loc şi în aceeaşi atitudine. Din timp în timp, se muta de pe un cot pe altul, atâta tot. Dar de când plecase Cosette, nu mai scosese niciun cuvânt.

Numai Thénardierii rămăseseră în sală, din politeţe şi curiozitate. „O să—şi petreacă noaptea în felul ăsta?" mormăia doamna Thénardier. Când ceasul sună două, se dădu bătută şi—i spuse bărbatului ei: „Mă duc să mă culc. Fă ce vrei." Bărbatu—său se aşeză la o masă într—un colţ, aprinse o lumânare şi începu să citească *Curierul francez*.

Se scurse astfel un ceas încheiat. Preacinstitul hangiu citise cel puţin de trei ori *Curierul francez*, de la data zilei până la numele tipografului. Străinul nu se clintea.

Thénardier se frământă, tuşi, scuipă, îşi suflă nasul, suci scaunul ca să scârţâie. Omul nu se mişca. „Nu cumva doarme?" se gândi Thénardier. Omul nu dormea, dar nimic nu—l putea trezi.

În cele din urmă, Thénardier îşi scoase tichia de pe cap, se apropie binişor şi îndrăzni să spună:

— Domnul nu se duce să se odihnească?

„Nu se duce să se culce", i s—ar fi părut prea mult şi prea familiar. „Să se odihnească" mirosea a lux şi a stimă. Cuvintele astea au însuşirea tainică şi vrednică de laudă de a umfla a doua zi cifra de pe nota de plată. O cameră în care „te culci" costă un franc; o cameră în care, te odihneşti" costă douăzeci de franci.

— Aşa e! spuse străinul. Ai dreptate! Unde ţi—e grajdul?

— Domnule, glăsui Thénardier zâmbind: am să vă conduc, domnule.

Luă lumânarea, omul îşi luă pachetul şi băţul, şi Thénardier îl duse într—o odaie de la etajul întâi, care era de o rară frumuseţe, cu mobila toată de lemn de acaju; cu un pat cu perdele de stambă roşie.

— Ce va să zică asta? întrebă călătorul.

— E chiar iatacul nostru, răspunse hangiul. Nevasta mea şi cu mine locuim într—altă odaie. Nu intrăm aici decât de trei sau patru ori pe an.

— Mi—ar fi plăcut mai degrabă în grajd, spuse omul răspicat.

Thénardier păru că n—aude vorbele astea atât de puţin politicoase. Aprinse două lumânări de ceară, neîncepute, care se aflau pe cămin. Un foc destul de bun ardea în vatră.

Pe cămin, sub sticlă, se găsea o găteală de mireasă, cu fire de argint şi flori de lămâiţă.

— Şi asta? Ce e asta? întrebă străinul.

— Domnule, spuse Thénardier, e găteala de mireasă a nevesti—mi.

Călătorul privi obiectul, cu o căutătură care părea a spune: „Aşadar, dihania asta a fost şi ea odată

fecioară!”

De altfel, Thénardier minţea. Când luase maghernişa asta cu chirie ca să facă din ea o cârciumă, găsise odaia împodobită aşa cum ea era acum şi cumpărase mobilele şi florile de lămâiţă, socotind că ar arunca o umbră delicată nevesti—si, iar pentru casa lui ar rezulta ceea ce englezii numesc: respectabilitate.

Călătorul se întoarse, gazda se făcuse nevăzută. Thénardier se eclipsase discret, fără a îndrăzni să spună „bună seara”, pentru că nu voia să trateze cu o politeţe lipsită de respect pe un om pe care—şi propunea să—l jupoaie împărăteşte a doua zi dimineaţa.

Hangiul se retrase în odaia lui. Nevastă—sa se culcase, dar nu dormea. Când auzi pasul bărbatului ei, se întoarse şi spuse:

— Să ştii că mâine o dau afară pe Cosette.

Thénardier îi răspunse rece:

— Da pripită mai eşti!

Nu—şi mai spuseră nimic, şi după câteva minute stinseră lumânarea.

Cât priveşte călătorul, acesta îşi puse băţul şi pachetul într—un colţ. După plecarea gazdei se aşeză într—un jilţ şi rămase câtava vreme gânditor. Apoi se descălţă, luă o lumânare, stinse pe cealaltă, împinse uşa şi ieşi din odaie, uitându—se în jurul lui ca şi cum ar fi căutat ceva. Străbătu un coridor şi ajunse în capul scării. Auzi aici un zgomot slab, foarte uşor, care semăna cu răsuflarea unui copil. Se lăsă călăuzit de acest zgomot şi ajunse într—un fel de cotlon triunghiular, care se afla sub trepte. Cotlonul ăsta nu era altceva decât unghiul pe care—l făcea scara cu podeaua. Acolo, printre tot soiul de coşniţe vechi şi de cioburi, în praf, printre pânze de păianjen, era un pat; dacă putem numi pat o saltea găurită, prin care ieşeau paiele, şi pânza ruptă, prin care se vedea salteaua. N—avea cearceafuri. Era aşezată pe jos, pe duşumea. În patul acesta dormea Cosette.

Omul se apropie şi privi cu luare—aminte.

Cosette dormea adânc. Era îmbrăcată. Iarna nu se dezbrăca, pentru ca să—i fie mai puţin frig.

Ţinea strâns la piept păpuşa, ai cărei ochi mari străluceau în întuneric. Când şi când, scotea câte un oftat adânc, ca şi cum ar fost gata să se trezească, şi—şi strângea convulsiv păpuşa în braţe. Lângă pat nu era decât un singur papuc de lemn.

Aproape de culcuşul sărăcăcios al Cosettei, se afla o uşă deschisă prin care se vedea o odaie mare, întunecoasă. Străinul intră înăuntru. În fund se zăreau, printr—o uşă cu geamuri, două paturi gemene foarte albe. Erau ale Azelmei şi Époninei. Îndărătul celor două paturi dispărea pe jumătate un leagăn de răchită, fără perdele, unde dormea băieţelul care ţipase toată seara.

Străinul bănui că odaia asta dădea în aceea a soţilor Thénardier. Era gata să iasă, când privirea îi căzu pe vatră; una din acele vetre mari, de han, în care pâlpâie întotdeauna un foc slab, atunci când e foc, şi care sunt atât de reci la vedere. În vatra asta nu era foc; nici măcar cenuşă. Totuşi, ceea ce era înăuntru atrase atenţia călătorului. Erau doi pantofiori de copil, drăgălaşi, unul mai mare şi unul mai mic; călătorul îşi aminti obiceiul încântător şi străvechi al copiilor, care—şi pun încălţămintea la gura vetrei, în ziua de Crăciun, ca să aştepte în întuneric cine ştie ce dar strălucitor din partea zânei ocrotitoare. Éponine şi Azelma avuseseră grijă să nu scape prilejul şi—şi pusese fiecare câte un pantof în vatră.

Călătorul se aplecă.

Zâna, adică mama, trecuse pe acolo, şi în fiecare pantofior se zărea strălucind câte o monedă de cincizeci de centime, nou—nouţă.

Omul se ridică şi era gata să plece, când zări în fund, departe, în colţul cel mai întunecat al vetrei, un papuc urât, din lemnul cel mai prost, pe jumătate rupt şi plin de cenuşă şi noroi uscat. Era papucul Cosettei. Cu acea încredere mişcătoare a copiilor care pot fi înşelaţi întotdeauna, fără să se descurajeze niciodată, Cosette îşi pusese şi ea papucul în vatră.

Ce lucru sublim şi blând e nădejdea la un copil care n—a cunoscut niciodată altceva decât deznădejdea!

În papucul acesta nu era nimic.

Străinul scotoci în vestă, se aplecă, şi puse în papucul Cosettei un galben.

Apoi se întoarse în odaia lui cu paşi repezi.

10. THÉNARDIER LA LUCRU

A doua zi dimineaţa, cu cel puţin două ceasuri înainte de a se lumina de zi, Thénardier stătea la masă, lângă o lumânare, în sala scundă a cârciumii, cu o pană în mână, şi întocmea socoteala călătorului cu redingotă galbenă.

În picioare, aplecată pe jumătate asupra lui, nevastă—sa îl urmărea din ochi. Nu schimbau o vorbă. De—o parte era o cugetare adâncă, de alta acea admiraţie religioasă cu care priveşti cum se naşte şi se desăvârşeşte o minune a minţii omeneşti. În casă se auzea un zgomot. Ciocârlia mătura scara.

După mai bine de un sfert de ceas şi câteva ştersături, Thénardier dădu la iveală această capodoperă:

Socoteala domnului de la nr. 1
Cina.........................3 franci
Odaia.....................10 ”
Lumânarea...............5 ”
Focul.......................4 ”
Serviciu..................1 ”
Total 23 franci.

Serviciul era scris *sirvici*.

— Douăzeci şi trei de franci! rosti nevasta cu un entuziasm amestecat cu oarecare şovăială.

Ca toţi marii artişti, Thénardier nu era mulţumit.

— Pfff! făcu el.

Avea accentul lui Castlereagh[8] când redacta la Congresul de la Viena lista datoriilor pe care avea să le plătească Franţa.

— Ai dreptate, domnule Thénardier, e datornicul nostru, murmură nevasta care se gândea la păpuşa dăruită Cosettei în faţa fetelor ei – de drept e drept, dar e mult. N—o să vrea să plătească.

Thénardier dădu drumul râsului său rece şi spuse:

— O să plătească.

Râsul acesta era semnul suprem al siguranţei şi autorităţii. Trebuia să fie aşa cum spune el. Nevasta nu mai stărui. Începu să rânduiască mesele; bărbatu—său umbla în lungul şi în latul sălii. După o clipă adăugă:

— Doar şi eu sunt dator o mie cinci sute de franci.

Se duse şi se aşeză lângă vatră, pe gânduri, cu picioarele pe cenuşa caldă.

— Aha! urmă femeia. N—ai uitat că azi o dau afară pe Cosette? Ce mai spurcăciune! Îmi mănâncă bojocii cu păpuşa ei! Mai bine m—aş mărita cu Ludovic al XVIII—lea decât s—o mai ţin o zi în casă!

Thénardier îşi aprinse pipa şi, între două fumuri, îi răspunse:

— Să—i dai omului socoteala.

După asta ieşi.

Abia făcuse câţiva paşi şi călătorul intră.

Thénardier apăru numaidecât în spatele lui şi rămase neclintit în uşa întredeschisă, în aşa fel încât nu—l vedea decât nevastă—sa.

Omul în galben ţinea în mână toiagul şi pachetul.

— V—aţi sculat aşa de devreme! spuse doamna Thénardier. Nu cumva ne părăsiţi?

În timp ce vorbea astfel, răsucea încurcată socoteala în mână şi o zgâria cu unghiile. Faţa ei aspră luase o înfăţişare care—i era neobişnuită: de sfială şi remuşcare.

Îi venea greu să prezinte o astfel de socoteală unui om care arăta atât de mult a „sărac”.

Călătorul părea preocupat şi cu gândul aiurea.

— Da, doamnă, răspunse el. Plec.

— Aşadar, urmă ea, n—aţi avut treburi la Montfermeil?

— Nu. Sunt numai în trecere pe—aici. Atât. Doamnă, întrebă el, ce vă datorez?

Doamna Thénardier îi întinse, fără să răspundă, socoteala.

Omul despături hârtia, se uită la ea, dar era vădit că se gândea într—altă parte.

— Doamnă, reluă el, câştigaţi bine la Montfermeil?

---

[8] Prim-ministru englez în timpul domniei lui Napoleon, iniţiatorul celor mai multe din coaliţiile îndreptate împotriva Franţei.

— Aşa şi aşa, domnule! răspunse Thénardiera, uimită că nu vedea nicio izbucnire. Apoi urmă cu un accent plângăreţ şi nenorocit: Vai, domnule, vremurile sunt aşa de grele! Şi avem aşa de puţini oameni cu stare prin partea locului! Cum vedeţi, e lume proastă. Dacă n—am avea pe ici pe colo călători dornici şi bogaţi ca dumneavoastră! Avem atâtea poveri! Uite, fetiţa asta ne costă ochii din cap.
— Care fetiţă?
— Fetiţa pe care o ştiţi, Cosette, Ciocârlia, cum i se spune pe—aici.
— Ah, da! spuse omul.
Ea vorbi mai departe:
— Ce proşti sunt ţăranii cu poreclele lor! Seamănă mai degrabă cu un liliac decât cu o ciocârlie. Vedeţi dumneavoastră, noi nu cerem de pomană, dar nu putem face pomeni. Nu câştigăm. Nu câştigăm nimic şi avem de plătit cu nemiluita. Dările, impozitele, uşile şi ferestrele[9], adiţionalul[10]! Ştiţi şi dumneavoastră că stăpânirea ne cere foarte mulţi bani. Pe urmă, am şi eu fetele mele. N—am nevoie să hrănesc şi copilul altora.
Omul vorbi cu o voce pe care se silea s—o facă nepăsătoare, dar care tremura:
— Şi dacă v—ar scăpa cineva de ea?
— De cine? de Cosette?
— Da.
Faţa roşie, mânioasă, a cârciumăresei se lumină de—o bucurie hâdă.
— Vai, domnule! Dragă domnule! Luaţi—o, păstraţi—o, duceţi—o, ţineţi—o, îndulciţi—o, împănaţi—o, beţi—o, mâncaţi—o, şi maica Domnului să vă binecuvânteze, cu toţi sfinţii din rai.
— S—a făcut!
— Adevărat? O luaţi cu dumneavoastră?
— O iau.
— Îndată?
— Îndată. Chemaţi copilul!
— Cosette! strigă Thénardiera.
— Până atunci, urmă omul, să vă plătesc ce datorez. Cât e?
Aruncă o privire peste socoteală şi nu—şi putu opri un gest de uimire:
— Douăzeci şi trei de franci! Se uită la cârciumăreasă şi spuse din nou: Douăzeci şi trei de franci?
În felul cum repetase aceste câteva cuvinte se simţea accentul care desparte semnul exclamării de acela al întrebării.
Doamna Thénardier avusese vreme să se pregătească pentru a rezista loviturii. Răspunse, sigură de ea:
— Păi da, domnule, întocmai, douăzeci şi trei de franci.
Străinul puse pe masă cinci monede de câte cinci franci.
— Căutaţi fetiţa, spuse el.
În clipa asta, Thénardier păşi până în mijlocul sălii şi spuse:
— Domnul nu datorează decât un franc şi treizeci de centime.
— Un franc şi treizeci de centime! strigă femeia.
— Adică un franc pentru odaie şi jumătate pentru cină. Cât priveşte fetiţa, vreau să stau niţel de vorbă cu domnul. Lasă—ne singuri, nevastă!
Thénardiera amuţi deodată, izbită de fulgerele geniului. Simţi că intră în scenă actorul cel mare. Nu scoase o vorbă şi ieşi.
De îndată ce rămaseră singuri, Thénardier îi întinse călătorului un scaun. Călătorul se aşeză, Thénardier rămase în picioare şi faţa lui luă o înfăţişare ciudată de cumsecădenie şi simplitate.
— Uite, domnule, zise el, am să vă spun adevărul: pe copilul ăsta eu îl ador.
Străinul îl privi ţintă.
— Pe care copil?
— E caraghios, urmă Thénardier, dar după un timp, te legi! Ce înseamnă toţi banii ăştia? Luaţi—vă înapoi monedele de cinci franci. O ador pe fetiţa asta!

---

[9] Impozitul pe uşi şi pe ferestre era o dare proporţională cu numărul deschizăturilor dintr-o locuinţă.
[10] Impozit suplimentar pe venituri din comerţ.

— Pe cine? întrebă străinul.

— Ei, pe micuţa noastră Cosette. Nu ziceaţi că vreţi să ne—o luaţi? Ei, uite, vă vorbesc deschis, aşa cum se vorbeşte cu un om cinstit ca dumneavoastră: nu pot să mă învoiesc. Fetiţa asta o să—mi lipsească. Am văzut—o de când era mică. E adevărat că ne costă parale, e adevărat că are cusururi, e adevărat că nu suntem bogaţi, e adevărat că am cheltuit mai bine de patru sute de franci pe doctorii, numai pentru una din bolile ei! Dar tot trebuie să faci ceva şi pentru Dumnezeu din cer! N—are nici tată, nici mamă, eu am crescut—o. Am de mâncare şi pentru ea şi pentru mine. De fapt, ţin la copilul ăsta. Mă înţelegeţi dumneavoastră, până la urmă te prinzi; eu sunt un om cumsecade; nu judec; o iubesc pe micuţa asta; nevastă—mea e o fire iute; dar şi ea o iubeşte. Vedeţi, e ca şi cum ar fi copilul nostru. Îmi place să—mi gângurească prin casă.

Străinul îl privea ţintă mai departe. Celălalt urmă:

— Iertaţi—mă, îmi pare rău, domnule, dar nu—ţi dai copilul unui trecător. N—am dreptate? Afară de asta, nu zic, sunteţi bogat, păreţi un om foarte cumsecade, poate că e pentru fericirea ei, dar ar trebui s—o ştiu şi eu. Pricepeţi? Să ne închipuim că aş lăsa—o să plece şi că m—aş sacrifica; ei bine, aş vrea să ştiu unde merge, n—aş vrea s—o pierd din ochi, aş vrea să ştiu la cine stă, ca să vin din când în când s—o văd, să ştie şi ea că tăticul care a hrănit—o e şi el acolo, că veghează asupra ei. În sfârşit sunt unele lucruri cu neputinţă. Nu ştiu nici cum vă cheamă. Să zicem că dumneavoastră aţi lua—o şi eu aş spune: bine. Unde s—a dus Ciocârlia? Ar trebui să văd măcar o hârtiuţă oarecare, nişte acte, ceva, nu—i aşa?

Străinul, fără a înceta să—l privească cu acea căutătură care merge, ca să spunem aşa, până în fundul conştiinţei, îi răspunse cu o voce gravă şi hotărâtă:

— Domnule Thénardier, n—are nimeni nevoie de acte ca să meargă la cinci leghe depărtare de Paris. Dacă o iau pe Cosette, o iau şi gata. N—ai să ştii nici cum mă cheamă, nici unde locuiesc, nici unde o duc, şi intenţia mea e să nu te mai vadă niciodată. Rup sfoara care o leagă de picior, şi se duce. Îţi convine? Da sau nu?

Aşa cum diavolii şi spiriduşii simţeau, după unele semne, prezenţa unui zeu superior, Thénardier pricepu că avea de a face cu cineva foarte tare. Avu un fel de intuiţie; pricepu acest lucru cu repeziciunea lui limpede şi pătrunzătoare. În ajun, în vreme ce bea cu căruţaşii, în vreme ce fuma, în vreme ce cânta cântece cu haz, îşi petrecuse seara privindu—l cu atenţie pe călător, pândindu—l ca o pisică. Studiindu—l ca un matematician. Îl spionase în taină, pentru el însuşi, pentru plăcerea lui şi din instinct, şi—l pândise ca şi cum ar fi fost plătit pentru aşa ceva. Nu—i scăpase niciun gest, nicio mişcare a omului cu haină galbenă. Chiar înainte ca omul să fi arătat vreun interes pentru Cosette, Thénardier îl ghicise. Surprinsese privirile cercetătoare ale bătrânului care se întorceau mereu asupra fetiţei. Pentru ce interesul acesta? Cine era omul acela? De ce era îmbrăcat atât de prost, când avea atâta bănet în pungă? întrebări pe care şi le punea fără a găsi dezlegare şi care îl necăjeau. Se gândise toată noaptea. Nu putea să fie tatăl Cosettei. Poate că era vreunul dintre bunici? De ce atunci n—o spunea de la început? Când ai un drept, îl arăţi. Fără îndoială că omul acesta nu avea niciun drept asupra Cosettei. Atunci cine era? Thénardier se pierdea în presupuneri. Întrezărea totul, dar nu vedea nimic. Despre orice ar fi fost vorba, în clipa în care începuse să stea de vorbă cu omul, se simţise tare, deoarece era sigur că la mijloc e o taină şi că omul avea tot interesul să rămână în umbră; dar după răspunsul limpede şi hotărât al străinului, când văzu că personajul acesta misterios era misterios într—un fel atât de simplu, se simţi slab. Nu se aştepta la aşa ceva. Presupunerile i se risipiră. Îşi adună gândurile. Cântări totul într—o clipă. Thénardier era unul din acei oameni care judecă o situaţie dintr—o privire. Socoti că era momentul să meargă drept la ţintă, şi repede. Făcu aşa cum fac marii căpitani în clipa hotărâtoare, de care îşi dau seama numai ei. Luă taurul de coarne:

— Domnule, spuse el, îmi trebuie o mie cinci sute de franci.

Străinul scoase din buzunar un portmoneu uzat, de piele neagră, îl deschise şi trase dinăuntru trei hârtii pe care le puse pe masă. Puse degetul cel mare pe ele şi—i spuse cârciumarului:

— Ad—o pe Cosette!

Ce făcea în vremea asta Cosette?

De cum se trezise, Cosette dăduse fuga la papuc. Găsise în el o monedă de aur. Nu era un napoleon, ci una din acele monede de douăzeci de franci nou—nouţe, ale restauraţiei, pe efigia cărora codiţa prusacă înlocuise coroana de lauri. Cosette fu orbită. Destinul începea s—o ameţească. Nu ştia ce va să zică o monedă de aur, nu văzuse aşa ceva niciodată; o ascunse repede în buzunar, ca şi cum ar fi furat—o.

Simţea totodată că e a ei, ghicea de unde—i venea darul, dar bucuria pe care o avea era plină de frică. Era mulţumită; era mai cu seamă uimită. Lucrurile astea atât de minunate şi de frumoase nu—i păreau adevărate. Păpuşa o speria, moneda de aur o speria. Tremura niţel în faţa acestor măreţii. Numai străinul n—o făcea să tremure. Dimpotrivă, îi dădea curaj. Din ajun, printre toate clipele de uimire, prin somn, mintea ei de copil se gândea la omul acela care părea bătrân, sărac şi atât de trist, şi care era, cu toate astea, atât de bogat şi de bun. De când îl întâlnise în pădure, totul i se părea schimbat. Cosette, mai puţin fericită decât cea mai mică dintre păsările cerului, nu ştiuse niciodată ce înseamnă a fi ocrotit în umbra mamei şi sub o aripă. De cinci ani, adică de când putea ţine minte, biata fetiţă tremura şi clănţănea. Fusese întotdeauna goală—goluţă sub vântul cel aspru al durerii; acum i se păru că e îmbrăcată. Altădată simţea că—i era frig în suflet; acum îi era cald. Parcă nu—i mai era atât de frică nici de Thénardieră. Nu mai era singură; avea pe cineva alături.

Se apucase de lucru, fără zăbavă, ca în fiecare dimineaţă. Se juca cu moneda de aur pe care o avea la ea, în acelaşi buzunar al şorţului de unde—i căzuse în ajun moneda de şaptezeci şi cinci de centime. Nu îndrăznea s—o atingă, dar pierdea câte cinci minute ca s—o privească, trebuie s—o mărturisim, cu limba scoasă. Când mătura scara, se oprea, rămânea pironită locului, uitând de mătură şi de lumea întreagă, ocupată să se uite la steaua care—i strălucea în fundul buzunarului.

Thénardiera îi ieşi în cale tocmai în timpul unei astfel de contemplări.

Plecase s—o caute la porunca bărbatului ei. Lucru nemaipomenit, nu—i dădu nicio palmă şi nu—i spuse nicio vorbă de ocară.

— Cosette, grăi ea aproape cu blândeţe, vino repede!

După o clipă, Cosette intra în sala cea scundă.

Străinul luă pachetul pe care îl adusese şi—l desfăcu. În pachet era o rochiţă de lână, un şorţ, o cămaşă, o fustă, un şal, ciorapi de lână, pantofi, cu alte cuvinte tot trebuia unei fetiţe de opt ani. Toate erau negre.

— Fetiţo, spuse omul, ia asta şi du—te de te îmbracă repede!

Se lumina de ziuă când locuitorii din Montfermeil, care începeau să—şi deschidă porţile, văzură trecând pe şoseaua Parisului, un om prost îmbrăcat, care ţinea de mână o fetiţă în doliu, cu o păpuşă mare şi frumoasă în braţe. Se îndreptau spre Livry.

Erau omul nostru şi Cosette.

Pe el nu—l cunoştea nimeni, iar pe Cosette, pentru că nu era în zdrenţe, n—o mai recunoscură mulţi.

Cosette pleca. Cu cine?. Nu ştia nici ea. Încotro? N—avea habar. Nu înţelegea decât că lasă în urma ei cârciuma celor doi Thénardieri. Nimeni nu se gândise să—şi ia rămas bun de la ea, şi nici ea să—şi ia rămas bun de la cineva. Pleca din casa aceea, urâtă de toţi şi urându—i.

Biata făptură blândă, a cărei inimă fusese atât de otrăvită!

Cosette păşea cu seriozitate, deschizând ochii mari şi uitându—se la cer. Îşi pusese ludovicul de aur în buzunarul şorţului nou. Se apleca din când în când şi—şi arunca ochii spre el. Apoi se uita la omul cu care era. Se simţea parcă alături de bunul Dumnezeu.

11. CINE ALEARGĂ DUPĂ MAI BINE POATE SĂ DEA DE MAI RĂU

Thénardiera, după cum era obiceiul, îl lăsase pe bărbatul ei să facă cum îl taie capul. Se aştepta la întâmplări interesante. După plecarea omului şi a Cosettei, Thénardier lăsă să treacă mai bine de un sfert de ceas, o luă deoparte şi—i arătă cei o mie cinci sute de franci.

— Numai atât! spuse ea.

Pentru întâia oară de când trăiau împreună, se încumeta să critice o faptă de—a stăpânului.

O nimerise bine.

— Să ştii că ai dreptate, spuse el. Sunt un tâmpit. Dă—mi pălăria.

Îndoi banii, îi băgă în buzunar şi ieşi în graba mare, dar din greşeală o luă la dreapta. Câţiva vecini pe care—i întrebă îl puseră pe drumul cel bun. Ciocârlia şi omul acela fuseseră văzuţi mergând spre Livry. Urmă sfatul lor, umblând cu paşi mari şi vorbind singur.

„Omul ăsta e, fără îndoială, un milionar îmbrăcat în galben şi eu sunt un dobitoc. A dat mai întâi un franc, apoi cinci franci, apoi cincizeci de franci, apoi o mie cinci sute de franci cu aceeaşi uşurinţă. Ar fi

dat şi cincisprezece mii de franci. Dar am să pun eu mâna pe el.”

Afară de asta, pachetul acela cu haine, pregătit de mai înainte pentru fetiţă. Şi asta era ciudat: erau acolo cam prea multe taine. Nu laşi să—ţi scape tainele când ai pus mâna pe ele. Secretele bogaţilor sunt bureţi plini cu aur; trebuie să ştii să—i storci. Toate gândurile astea îi frământau creierul. „Sunt un dobitoc”, îşi spunea el.

După ce ai ieşit din Montfermeil şi ai ajuns la colţul pe care îl face şoseaua spre Livry, vezi drumul desfăşurându—se înaintea ta până departe. Ajungând sus, Thénardier socoti că de acolo trebuiau să se zărească omul şi fetiţa. Se uită atât de departe cât putu pătrunde cu privirea şi nu văzu nimic. Mai întrebă pe unii, pe alţii. Pierdea însă vremea. Unii drumeţi îi spuseră că omul şi fetiţa pe care îi căuta se îndreptaseră către pădurea dinspre Gagny. Se grăbi într—acolo.

Porniseră cu mult înaintea lui, dar un copil merge încet şi el umbla repede. Afară de asta, cunoştea ţinutul.

Se opri deodată şi se lovi peste frunte, ca unul care a uitat ce era mai de seamă şi e gata să se întoarcă înapoi.

„Ar fi trebuit să—mi iau puşca!” îşi spuse el.

Thénardier era o fire dintre acelea cu două feţe, care trece uneori printre noi, fără să ne dăm seama de ea şi dispare fără s—o fi cunoscut, pentru că destinul nu ne—a arătat—o decât pe o singură faţă. Soarta multor oameni e să trăiască astfel, adică pe jumătate necunoscuţi. Într—o viaţă liniştită şi fără zbucium, Thénardier avea tot ce—i trebuia ca să ajungă – nu spun ca să şi fie – ceea ce numim cu toţii un negustor cinstit, un burghez cumsecade. Avea totodată tot ce—i trebuia pentru ca, în anumite împrejurări, când anumite zguduiri i—ar scoate la iveală cealaltă latură a firii lui, să fie un tâlhar. Era un negustor care avea în el ceva dintr—un monstru. Desigur că diavolul se aşeza uneori într—unul din colţurile hrubei unde locuia Thénardier şi rămânea pe gânduri în faţa acestei hâde capodopere.

„Ei, gândi el, după ce stătu o clipă la îndoială, ar avea timp să scape.”

Îşi urmă drumul, mergând repede drept înainte, cu un aer aproape sigur, cu îndemânarea vulpii care adulmecă potârnichile.

În sfârşit, după ce trecu de lacuri şi străbătu pieziş luminişul cel mare, care e la dreapta drumului spre Belevue, când ajunse la aleea care aproape că dă ocol dealului şi acoperă bolta vechiului canal al apelor mânăstirii de la Chelles, zări, deasupra unui tufiş, pălăria în legătură cu care făcuse destule presupuneri. Era pălăria omului pe care—l căuta. Tufişul era scund. Thénardier îşi dădu seama că omul şi Cosette poposiseră acolo. Fetiţa nu se vedea, pentru că era mică, dar se întrezărea capul păpuşii.

Thénardier nu se înşela. Omul se aşezase acolo ca să—i dea prilej Cosettei să se mai odihnească. Cârciumarul dădu mărăcinii la o parte şi apăru deodată în faţa celor pe care—i căuta.

— Iertaţi—mă, vă rog, domnule, spuse el cu sufletul la gură, dar iată cei o mie cinci sute de franci ai dumneavoastră.

Spunând aceasta, îi întinse străinului cele trei hârtii. Omul ridică ochii:

— Ce înseamnă asta?

Thénardier îi răspunse cu respect:

— Domnule, asta înseamnă că o iau înapoi pe Cosette.

Cosette se cutremură şi se ghemui lângă omul cu care era.

Acesta răspunse răspicat, privindu—l pe Thénardier în albul ochilor:

— O iei î—na—poi pe Cosette?

— Da, domnule, o iau înapoi. Să vă spun. M—am răzgândit. De fapt, n—am dreptul să v—o dau. Vedeţi, sunt un om cinstit. Fata nu e a mea, e a maică—si. Maică—sa mi—a încredinţat—o şi nu pot să i—o dau înapoi decât ei. O să—mi spuneţi: dar maică—sa a murit. Bine. În cazul ăsta nu pot înapoia copilul decât cuiva care mi—ar aduce un bilet scris şi iscălit de mamă, cum că trebuie să dau copilul acelei persoane. E limpede.

Fără să răspundă, omul se scotoci prin buzunare şi Thénardier văzu ieşind din nou la iveală portofelul cu bani. Cârciumarul se înfioră de bucurie.

„Bravo! îşi spuse el. Să ne ţinem bine. O să mă cumpere!”

Mai înainte de a—şi deschide portofelul, călătorul aruncă o privire în jurul lui. Locul era cu totul pustiu. Nu era ţipenie de om nici în pădure, nici în vale. Omul deschise portofelul şi scoase dinăuntru nu un pumn de bani, cum se aştepta Thénardier, ci un simplu petic de hârtie pe care îl desfăcu şi i—l arătă

hangiului, spunându—i:

— Ai dreptate. Citeşte!

Thénardier luă hârtia şi citi:

Montreuil—sur—mer, 25 martie 1823

Domnule Thénardier,

O veţi încredinţa pe Cosette aducătorului prezentei.

Veţi fi plătit până la ultimul ban.

Am onoarea să vă salut cu toată stima.

Fantine.

— Cunoşti iscălitura? îl întrebă omul.

Era într—adevăr semnătura Fantinei. Thénardier o recunoscu.

Nu mai era nimic de adăugat. Două necazuri îl scormoneau: acela de a renunţa să fie cumpărat, aşa cum nădăjduise, şi acela de a fi învins.

Omul adăugă:

— Poţi să păstrezi hârtia asta, ca o descărcare.

Thénardier dădu înapoi, aşa cum se cuvenea.

— Iscălitura asta e îndeajuns de bine imitată, mormăi printre dinţi. În sfârşit, fie! făcu apoi o sforţare deznădăjduită: Aşa să fie, domnule, spuse el, pentru că dumneavoastră sunteţi „persoana". Dar trebuie să—mi plătiţi „până la ultimul ban". Mi se datorează foarte mult.

Omul se ridică în picioare şi spuse, în timp ce—şi curăţa mâneca jerpelită pe care se aşternuse praful:

— Domnule Thénardier, în ianuarie mama făcuse socoteala că datorează o sută douăzeci de franci; în februarie i—ai trimis o listă de cinci sute de franci; ai primit la sfârşitul lui februarie trei sute şi alte trei sute de franci la începutul lui martie. De—atunci s—au scurs nouă luni de câte cincisprezece franci după preţul convenit, ceea ce face o sută treizeci şi cinci de franci. Primiseşi o sută de franci mai mult. Mai rămânea o datorie de treizeci şi cinci de franci. Ţi—am dat o mie cinci sute de franci.

Thénardier simţi ceea ce simte lupul în clipa când e muşcat şi înhăţat de falca de oţel a capcanei.

„Cine—o fi diavolul ăsta de om?" se gândi el.

Făcu ce face lupul. Se smuci. Îndrăzneala îi mai izbutise o dată.

— Domnule Nu—ştiu—cum—te—cheamă, spuse el cu hotărâre şi lăsând deoparte toate sclifoselile respectuoase, ori o iau înapoi pe Cosette, ori îmi mai dai o mie de scuzi[11].

Străinul spuse liniştit:

— Vino, Cosette!

O luă pe Cosette de mâna stângă şi cu dreapta îşi apucă toiagul care era pe jos.

Thénardier luă seama la grosimea ciomagului şi la singurătatea locului.

Omul se înfundă în pădure împreună cu copilul, lăsându—l pe cârciumar nemişcat şi uluit.

Pe când se îndepărta, Thénardier îi privea umerii largi, puţin aduşi, şi pumnii mari.

Apoi, venindu—şi în fire, privirile îi căzură pe braţele lui plăpânde şi pe mâinile lui slăbănoage. „Mare dobitoc am fost că nu mi—am luat puşca, de vreme ce tot plecam la vânătoare", gândi el.

Cu toate astea, hangiul nu se lăsă cu una cu două.

„Vreau să ştiu unde se duce", îşi spuse el. Şi începu să—l urmărească de la distanţă. Îi rămâneau în mână două lucruri: o ironie – şi anume bucata de hârtie semnată de Fantine – şi o mângâiere: o mie cinci sute de franci.

Omul o ducea pe Cosette în direcţia Livry şi Bondy. Mergea încet, cu capul plecat, într—o atitudine gânditoare şi tristă. Iarna rărise frunzişul pădurii, aşa că Thénardier nu—i pierdea din vedere, rămânând totuşi destul de departe de ei. Omul se întorcea din când în când şi se uita să vadă dacă nu—l urmărea cineva. Deodată îl zări pe Thénardier. Intră repede cu Cosette într—un desiş în care puteau să se facă amândoi nevăzuţi. „Al naibii!" spuse Thénardier; şi mări pasul.

Desişul îl silise să se apropie de ei. Când omul fu în plin hăţiş, îşi întoarse capul. Zadarnic se ascunse Thénardier printre crengi, că omul tot îl văzu. Îi aruncă o privire neliniştită, apoi ridică fruntea şi porni mai departe. Hangiul îl urmări mai departe. Făcură astfel vreo două—trei sute de paşi. Deodată, omul se întoarse din nou. Îl zări pe hangiu. De data asta îl privi cu o căutătură atât de întunecată încât Thénardier

[11] Veche monedă franceză de argint valorând 6 franci-aur.

socoti că „n—avea rost” să meargă mai departe. Se întoarse.

GAVROCHE

12. ŞTRENGARUL

Parisul are un copil şi pădurea o pasăre. Pasărea se cheamă vrabie; copilul se numeşte ştrengar.

Împerecheaţi aceste două noţiuni: una care cuprinde toată văpaia vieţii, cealaltă, toată lumina zorilor; atingeţi aceste scântei, Parisul şi copilăria, şi va ţâşni o mică făptură – *Homuncio*, ar spune Plaut[12].

Această mică făptură e veselă. Nu mănâncă în fiecare zi, însă, dacă i se năzare, se duce la teatru în fiecare seară. N—are cămaşă pe el, nici ghete în picioare, nici adăpost. E ca păsările cerului, care nu cunosc nimic din toate acestea. Are între șapte şi treisprezece ani, trăieşte în ceată, bate străzile, locuieşte în aer liber, poartă nişte pantaloni vechi (ai lui taică—său), care—i cad peste călcâie, o pălărie veche (a altui tată), care—i cade peste urechi, şi o singură bretea de şiret galben; aleargă, pândeşte, caută, pierde vremea, trage din lulea, înjură ca un birjar, colindă cârciumile, cunoaşte toţi hoţii, se tutuieşte cu femeile de stradă, vorbeşte graiul apaşilor, cântă cântece deşănţate şi n—are niciun dram de răutate în inimă. Fiindcă poartă în suflet un mărgăritar – nevinovăţia; şi mărgăritarele nu se topesc în noroi. Cât timp omul e copil, Dumnezeu îl vrea nevinovat.

Dacă ai întreba uriaşul oraş: „Cine—i acesta?" el ţi—ar răspunde: „E copilul meu".

13. PUŢINĂ ISTORIE

La epoca, de altfel foarte apropiată de a noastră, când se petrec cele povestite aci, nu exista, ca astăzi, un gardist la fiecare colţ de stradă (o binefacere pe care nu e momentul să o discutăm acum); Parisul era plin de copii vagabonzi. Statisticile timpului dau un număr mijlociu de două sute şaizeci de copii fără adăpost, culeşi de raziile poliţiei în fiecare an de pe terenurile virane, de prin casele în construcţie şi de sub arcadele podurilor. Într—unul din aceste cuiburi, rămas de pomină, s—au găsit aşa—numitele „rândunele de la podul Arcole"[13]. E cel mai rău—prevestitor simptom social. Toate crimele bărbatului de mai târziu încep cu vagabondajul copilului.

Să facem totuşi pentru Paris o excepţie, care, într—o oarecare măsură, e întemeiată, chiar dacă ţinem seamă de cele pomenite mai sus. Pe când în orice alt oraş mare un copil vagabond e un om pierdut, pe când aproape pretutindeni copilul rămas de capul lui e oarecum osândit şi lăsat pradă unei prăbuşiri morale de neînlăturat, care nimiceşte în el cinstea şi conştiinţa, copilul Parisului, trebuie s—o spunem, oricât de necioplit şi stricat ar părea, îşi păstrează sufletul aproape neîntinat. Un lucru minunat, pe care nu trebuie să—l uităm, şi pe care îl dovedeşte în chip strălucit admirabila bună—credinţă a revoluţiilor noastre populare, e că ideile care plutesc în atmosfera Parisului sunt într—o bună măsură tot atât de curate ca şi sarea care se găseşte în apa oceanului. Aerul Parisului păstrează sufletul proaspăt.

Cele spuse aici nu înlătură cu nimic strângerea de inimă pe care o simţi de câte ori întâlneşti pe vreunul din aceşti copii în jurul cărora parcă vezi cum flutură legăturile de familie sfărâmate. În civilizaţia actuală, atât de nedesăvârşită încă, nu—i un lucru prea neobişnuit să vezi familii risipindu—se în întuneric, nemaiştiind ce li s—au făcut copiii şi azvârlindu—şi inima lor în mijlocul drumului. Iată pricina atâtor ursite fără noroc. După o zicală anume ticluită, aceasta înseamnă „să fii lepădat pe străzile Parisului".

În treacăt fie spus, lepădarea copiilor nu era câtuşi de puţin împiedicată de fosta monarhie. Oarecare obiceiuri egiptene, boeme, în păturile de jos conveneau cercurilor înalte şi intrau în socoteala celor puternici. Ura împotriva învăţământului pentru copiii din popor era o lege. Ce să faci cu „semidocţii"? Acesta era cuvântul de ordine. Iar copilul vagabond nu e decât o consecinţă a copilului neştiutor de carte.

De altminteri, monarhia când avea uneori nevoie de copii, îi lua de pe stradă, ca spuma de pe oală.

Ludovic al XIV—lea, pentru a nu merge mai departe, a vrut cu drept cuvânt să creeze o flotă. Ideea

---

[12] Autor comic latin din secolul III-II î.e.n. Numeroasele personaje populare din piesele sale vorbesc limba latină a maselor; *homuncio* însemnând omuleţ.

[13] Pod din Paris peste Sena. Poartă numele uneia din victoriile lui Napoleon asupra austriecilor în timpul primei campanii din Italia (1796).

era bună. Dar să vedem mijloacele. Nu poţi avea o flotă dacă navei cu pânze, jucărie a vântului, nu—i dai, pentru a o remorca la nevoie, vasul care merge încotro îl porţi cu vâsle sau cu aburi. Pe atunci galerele erau pentru marină ceea ce este astăzi vaporul. Trebuiau deci galere; dar galera nu se mişca decât vâslită de galerieni[14]. De aici, aşadar, nevoia de galerieni. Colbert[15] punea să i se furnizeze de către autorităţile de provincie şi tribunale cât mai mulţi ocnaşi pentru galere. Magistratura se arăta foarte înţelegătoare. Dacă cineva nu—şi scotea pălăria în faţa unui alai bisericesc – atitudine de hughenot[16] – era trimis la galere. Trecea pe stradă un copil; era destul să aibă cincisprezece ani şi să fie fără adăpost, pentru a fi trimis la galere.

Mare rege! Mare secol!

Sub Ludovic al XV—lea copiii dispăreau din Paris. Îi vâna poliţia, nu se ştie în ce scopuri tainice. Se vorbea în şoaptă, cu groază, despre băile de sânge ale regelui. Barbier[17] pomeneşte cu seninătate de aceste lucruri. Se întâmpla uneori ca, în lipsa copiilor fără căpătâi, ofiţerii de poliţie să ia dintre cei ce aveau părinţi. Părinţii, deznădăjduiţi, atacau pe poliţişti. Tribunalul intervenea şi osândea la spânzurătoare. Pe cine? Pe ofiţerii de poliţie? Nu, pe părinţi.

14. MICUL GAVROCHE

La vreo opt sau nouă ani după întâmplările cuprinse în partea a doua a acestei povestiri, trecătorii puteau vedea pe bulevardul Temple şi în jurul Castelului de apă un băieţel de unsprezece—doisprezece ani, care ar fi putut întruchipa destul de bine tipul ideal de ştrengar schiţat mai sus, dacă, în ciuda râsului copilăresc care—i flutura pe buze, inima nu i—ar fi fost întunecată şi pustie. Copilul era îmbrăcat la întâmplare, cu nişte pantaloni bărbăteşti pe care nu—i avea de la taică—său şi o bluză de femeie ce nu era a maică—si. Nu ştiu cine îl îmbrăcase în zdrenţe, de milă. Cu toate astea, avea şi tată şi mamă. Dar tată—său n—avea grija lui, iar maică—sa nu—l iubea. Era unul dintre acei copii vrednici de plâns, care au tată şi mamă, şi cu toate acestea sunt orfani.

Băiatul nu se simţea nicăieri mai bine decât pe stradă. Pentru el caldarâmul era mai puţin nesimţitor decât inima maică—si.

Părinţii îl aruncaseră în viaţă cu un picior în spate.

Şi el îşi luase zborul.

Era un băiat vorbăreţ, palid, sprinten, dezgheţat, glumeţ, niţel răutăcios, cu o înfăţişare vioaie şi totuşi bolnăvicioasă. Umbla de colo până colo, cânta, juca ţurca, răscolea prin noroi, fura câte ceva, dar numai în joacă, întocmai ca pisicile şi păsărelele; râdea când îi ziceai ştrengar, se supăra când îl făceai golan. N—avea culcuş, nici pâine, nici foc, nici dragoste, dar era vesel pentru că era liber.

Când aceste biete făpturi ajung bărbaţi în toată firea, se prăvale peste ei piatra de moară a ordinii sociale şi îi zdrobeşte; dar, câtă vreme sunt copii, izbutesc să scape, pentru că sunt mici. Se ascund ca în gaură de şarpe.

Totuşi, aşa părăsit cum era acest copil, se întâmpla câteodată ca la două—trei luni să spună: „Azi mă duc s—o văd pe mama!”. Atunci lăsa în urmă bulevardul, Circul, Poarta Saint—Martin, cobora pe chei, trecea podul, ajungea în marginea mahalalei la Salpetrière, şi pe urmă, unde? Tocmai la acel număr 50—52, pe care cititorul îl cunoaşte, la Casa Gorbeau.

Hardughia de la numărul 50—52, de obicei goală, purtând anunţul „Cameră de închiriat” era pe vremea aceea – lucru rar – locuită de mai mulţi inşi, care, de altfel, cum se întâmpla totdeauna la Paris, nu aveau nicio legătură unul cu altul şi nici nu se cunoşteau între ei. Toţi făceau parte din clasa aceea nevoiaşă, care începe cu ultimul mic—burghez strâmtorat şi se întinde din mizerie în mizerie până la cele din urmă trepte ale societăţii, la acele două fiinţe în care se strâng toate rămăşiţele civilizaţiei: măturătorul care curăţă noroaiele şi peticarul care culege zdrenţele. „Chiriaşa principală” din timpul lui

---

[14] Răufăcători osândiţi să vâslească la galere.
[15] Ministru de finanţe – câtva timp şi al marinei – sub Ludovic al XIV-lea.
[16] Calvinist, protestant; aceşti aşa-zişi „eretici” faţă de biserica romano-catolică erau crunt persecutaţi sub Ludovic al XIV-lea.
[17] Avocat parizian din secolul al XVIII-lea. A notat zi cu zi, într-un *Jurnal istoric şi anecdotic*, evenimentele şi comentariile publice din timpul domniei lui Ludovic al XV-lea.

Jean Valjean murise şi fusese înlocuită de una aidoma. Nu ştiu ce filosof a spus: „Nu vom duce niciodată lipsă de babe”.

Această bătrână se numea doamna Burgon şi nu avea nimic mai de preţ în viaţă decât o dinastie de trei papagali, care domniseră pe rând asupra sufletului ei.

Cei mai calici dintre locatarii acestei cocioabe erau membrii unei familii de patru persoane, tatăl, mama şi două fete măricele, toţi patru cuibăriţi în aceeaşi mansardă păcătoasă, una din chichineţele despre care am mai vorbit.

Această familie nu arăta la prima vedere nimic deosebit afară de groaznica ei sărăcie; când închiriaseră odaia, tatăl spusese că se numeşte Jondrette. Nu trecuse multă vreme de la mutarea lui, care după expresia vrednică de ţinut minte a chiriaşei principale fusese „intrarea în casă a lui coate—goale” – acest Jondrette i—a spus femeii care, ca şi cea dinaintea ei, mai era şi portărească şi mătura şi scările: „Cumătră Cutare, dacă din întâmplare vine cineva să întrebe de un polonez, de un italian, sau de un spaniol, să ştii că pe mine mă caută”.

Această familie era şi familia băieţelului zglobiu şi desculţ. Trecea pragul şi găsea sărăcia, lipsa cumplită şi, ceea ce e mai trist, niciun zâmbet; frig în vatră şi îngheţ în inimă. Când intra îl întrebau: „De unde vii?” El răspundea: „De pe uliţă”. Când pleca îl întrebau: „Unde te duci?” El răspundea: „Pe uliţă”. Iar mama lui îl întreba: „De ce—ai venit?”

Copilul trăia lipsit de iubire, ca ierburile serbede care cresc în pivniţe. Nu suferea din pricina asta şi nu purta pică nimănui. Nu prea ştia cum ar trebui să fie un tată şi o mamă. De altfel, maică—sa îşi iubea mai mult fetele.

Am uitat să spunem că pe bulevardul Temple copilul acesta era numit: micul Gavroche. De ce Gavroche? Poate pentru că pe tatăl său îl chema Jondrette.

Schimbarea numelui pare a fi câteodată un instinct al familiilor sărace.

Camera pe care familia Jondrette o închiriase în hardughia Gorbeau era ultima, la capătul coridorului.

Odăiţa de alături era locuită de un tânăr foarte sărac, căruia i se spunea domnul Marius.

Să spunem cine era acest domn Marius.

15. POZNĂ A VÂNTULUI ŞTRENGAR

După 1823, în vreme ce cârciuma din Montfermeil se năruia şi se împotmolea tot mai mult, nu în prăpastia unui faliment, ci în mlaştina datoriilor mărunte, soţii Thénardier mai avuseseră doi copii, băieţi amândoi. Cu totul cinci: două fete şi trei băieţi. Cam mult.

Thénardiera se descotorosise de cei din urmă, chiar de când erau mici, cu o bucurie ciudată.

Se descotorosise – iată cuvântul. Nu exista în această femeie decât o frântură din poruncile firii; o lipsă care de altminteri se întâlneşte destul de des. Întocmai ca mareşala de la Mothe—Houdancourt[18], Thénardiera nu era mamă decât pentru fiicele ei. Dragostea ei maternă se oprea aici. Ura împotriva neamului omenesc începea de la băieţii ei. Faţă de aceştia arăta o răutate fără margini, ca o prăpastie fără fund. Pe cel mare, cum am văzut, nu—l putea suferi; pe ceilalţi doi îi ura de moarte. De ce? Iac—aşa! Motivul cel mai groaznic şi răspunsul care nu suferă nicio discuţie e acesta „Iac—aşa! Nu—mi trebuie o liotă de copii”, spunea această mamă.

Vom vedea cum au izbutit Thénardierii să scape de ultimii doi copii ai lor, ba chiar să tragă şi foloase din această ticăloşie.

Femeia Magnon, despre care am vorbit mai înainte, izbutise să—l facă pe bătrânul Gillenormand s—o ajute în creşterea celor doi copii pe care—i avea. Locuia pe cheiul Célestins, la colţul străvechii străzi Petit—Musc, care a făcut tot ce i—a stat în putinţă să—şi schimbe în nume bun răul ei renume. Vă aduceţi aminte de marea epidemie de anghina difterică de—acum treizeci şi cinci de ani, care a pustiit mahalalele de pe marginea Senei, în Paris, şi de care ştiinţa s—a folosit ca să experimenteze pe—o scară

[18] Soţia mareşalului cu acest nume (sec. al XVII-lea) care şi-a silit fiii „cadeţi” (al doilea şi al treilea născut) să îmbrace haina călugărească, spre a spori, cu partea lor de moştenire, zestrea fetelor.

întinsă eficacitatea tratamentului cu piatră acră, pe care o înlocuieşte astăzi cu atâta folos tinctura de iod. În timpul acestei epidemii Magnona îşi pierdu în aceeaşi zi amândoi băieţii, pe unul dimineaţa, pe celălalt seara, la o vârstă destul de fragedă. A fost o grea lovitură. Copiii erau foarte preţioşi pentru mama lor; ei reprezentau optzeci de franci pe lună. Aceşti optzeci de franci erau plătiţi cu foarte mare punctualitate, în numele domnului Gillenormand, de către încasatorul veniturilor sale, domnul Barge, portărel pensionar, din strada Roi—de—Sicile. Odată cu moartea copiilor, părinţii lor pierduseră şi renta. Magnona căută un mijloc ca să iasă din încurcătură. În întunecata masonerie a păcatului din care făcea parte, toţi ştiu totul, toţi păstrează secretul şi se ajută unul pe altul. Magnona avea nevoie de doi copii; Thénardiera avea doi. Tot băieţi şi de aceeaşi vârstă. Socoteală bună pentru una, afacere bună pentru cealaltă. Micii Thénardieri ajunseră micii Magnoni. Magnona se mută de pe cheiul Célestins în strada Clocheperce. La Paris identitatea unui individ se pierde pe drum, de la o stradă la alta.

Oficiul de stare civilă nefiind înştiinţat, nu interveni, şi substituirea se făcu în chipul cel mai simplu din lume.

Numai că Thénardier ceru, pentru împrumutarea copiilor, zece franci pe lună, pe care Magnon îi făgădui, ba chiar îi plăti. Se—nţelege de la sine că domnul Gillenormand îşi împlinea mai departe făgăduiala. Venea la fiecare şase luni să vadă copilaşii şi nu băgă de seamă schimbarea care se făcuse. „Ce bine seamănă cu dumneavoastră, domnule!” îi spunea Magnona.

Thénardier, pentru care transformările erau o nimica toată, se folosi de prilejul ăsta ca să devină Jondrette.

Cele două fete ale lui şi Gavroche abia avuseseră vreme să bage de seamă că mai aveau doi frăţiori. La o anumită treaptă a mizeriei, te cuprinde un fel de nepăsare de mormânt şi vezi fiinţele ca pe nişte viermi. Rudele cele mai apropiate îţi par adesea forme nedesluşite ale umbrei, abia desprinse din fondul întunecat al vieţii şi pierdute iar în nevăzut.

În seara zilei în care îi predase Magnonei pe cei doi micuţi, deplin hotărâtă să se despartă pentru totdeauna de ei, Thénardiera avusese, ori se prefăcuse că are, o remuşcare. Îi spusese soţului ei: „Cum să ne părăsim astfel copiii?” Thénardier, plin de demnitate şi netulburat, îi potoli remuşcarea cu aceste cuvinte: „Jean—Jacques Rousseau a făcut la fel – şi mai mult decât atât!” De la remuşcare mama trecu la nelinişte: „Dar dac—o s—avem încurcături cu poliţia? Ceea ce am făcut noi o fi îngăduit, domnule Thénardier?” Thénardier răspunse: „Orice e îngăduit! N—o să se vadă decât partea frumoasă. Şi—apoi nimănui n—o să—i treacă prin gând să se intereseze de nişte copii care n—au nicio lăscaie!”

Magnona era o ucigaşă elegantă. Îi plăcea să se îmbrace bine. Împărţea locuinţa, mobilată pretenţios şi grosolan, cu o hoaţă foarte isteaţă, englezoaică franţuzită. Englezoaica, împământenită la Paris, cunoscută prin legăturile ei cu lumea celor foarte bogaţi şi cu colecţiile de medalii şi diamante ale domnişoarei Mars, a ajuns mai târziu vestită în analele justiţiei. I se spunea *mam'zel Miss.*

Cei doi ţânci lăsaţi în seama Magnonei n—avură de ce să se plângă. Având în vedere că aduceau optzeci de franci, erau îngrijiţi ca tot ce e exploatat; nu erau îmbrăcaţi prost şi nu erau rău hrăniţi, erau trataţi aproape ca nişte „domnişori” şi le mergea mai bine cu mama vitregă decât cu cea adevărată. Magnona făcea pe „cucoana” şi nu vorbea urât în faţa lor.

Trecură astfel câţiva ani. Thénardier le prevestea un viitor fericit. Într—o zi îi spuse Magnonei, care venise să—i plătească cei zece franci lunari: „Tatăl lor ar trebui să le dea o educaţie!”

Pe neaşteptate, bieţii copii, până atunci destul de ocrotiţi, chiar prin soarta lor păcătoasă, fură zvârliţi în viaţă şi nevoiţi s—o ia în piept.

Arestarea în grup a unor răufăcători, ca aceea din mansarda Jondrette, urmată, fireşte, de percheziţii şi de întemniţări, e o adevărată nenorocire pentru această drojdie a societăţii care trăieşte în marginea vieţii sociale. O asemenea întâmplare neplăcută atrage totdeauna după sine tot felul de prăbuşiri în mijlocul acelei lumi întunecate. Catastrofa lui Thénardier aduse şi catastrofa Magnonei.

Într—o zi, la puţină vreme după ce Magnona îi dăduse Époninei biletul cu privire la strada Plumet, poliţia făcu o descindere neaşteptată pe strada Clocheperce; Magnona fu arestată împreună cu *mam'zel Miss* şi toată casa suspectată căzu în laţ. Cei doi băieţaşi se jucau într—o curte din fund şi habar n—avură de razie. Când se întoarseră acasă, găsiră uşa încuiată şi casa goală. Un cârpaci, care locuia într—o maghernită din faţă, îi chemă şi le dădu un bilet pe care „mama lor” îl lăsase pentru ei. Pe bilet se afla o adresă: *„Domnul Barge, încasator, strada Roi—de—Sicile, nr. 8”*. Omul din magherniţă le spuse: „Nu mai locuiţi aici. Duceţi—vă la adresă. E foarte aproape. Prima stradă la stânga. O să vi s—arate drumul

după biletul ăsta.” Cei doi copii plecară, cel mare ducându—l pe cel mic şi ţinând în mână biletul cu adresa. Îi era frig, iar degetele lui amorţite strângeau slab şi abia mai puteau ţine biletul. La cotitura străzii Clocheperce vântul i—l smulse şi, cum se întuneca, copilul nu—l mai putu găsi.

Şi începură să rătăcească la întâmplare pe străzi.

16. ELEFANTUL

Acum douăzeci de ani se mai putea vedea încă în piaţa Bastiliei, în colţul de sud—est, lângă gura canalului săpat în fostul şanţ al închisorii—cetate, un monument ciudat, astăzi şters din amintirea parizienilor, care merita să lase unele urme, căci era gândul unui „membru al Institutului, generalul comandant al armatei din Egipt”.[19]

Spuneam „monument”, deşi nu era decât o machetă; dar macheta aceasta, schiţă măreaţă, cadavru impunător al unei idei napoleoniene, pe care câteva furtuni succesive o îndepărtaseră treptat de noi, ajunsese istorică şi căpătase un caracter definitiv, contrastând cu aspectul ei provizoriu. Era un elefant înalt de patruzeci de picioare, construit din scânduri şi zidărie, purtând în spate un turn cât o casă, pe, care un zugrav oarecare îl vopsise odinioară cu verde şi care era acum înnegrit de vânturi, de ploi şi de timp. În acest ungher pustiu şi descoperit al pieţei, fruntea vastă a namilei, trompa şi dinţii, turnul, şoldurile uriaşe, cele patru picioare asemănătoare cu patru coloane, alcătuiau în noapte, sub cerul înstelat, o figură fantastică şi înfricoşătoare. Nimeni nu ştia ce înseamnă. Era un fel de simbol al forţei populare. Întunecat, nemăsurat. Era un fel de stafie puternică, făcând de strajă în văzul tuturor lângă spectrul nevăzut al Bastiliei.

Puţini străini vizitau acest edificiu, iar trecătorul nu—i dădea nicio atenţie. De altfel, începuse să se ruineze; ipsosul, care se desprinsese de pe el cu fiecare anotimp, săpa plăgi hidoase pe suprafaţa lui. „Edilii”[20] cum se spune în limbaj elegant, îl uitaseră încă din 1814. Stătea acolo în colţul lui, trist, bolnav, gata să se prăbuşească, înconjurat de un gard putred, pângărit în fiecare clipă de birjarii beţi. Pântecele îi era brăzdat de crăpături o scândură îi ieşea pe lângă coadă, iar între cele patru picioare iarba creştea înaltă. Cum nivelul pieţei se ridicase de treizeci de ani în jurul lui, prin acea mişcare înceată şi continuă care înalţă pe nesimţite solul marilor oraşe elefantul rămăsese într—o adâncitură, ceea ce făcea să pară că pământul se scufundă sub el. Era o arătare diformă respingătoare şi măreaţă în acelaşi timp; slută în ochii burghezului, plină de melancolie pentru cugetător semăna cu un gunoi care trebuie măturat, şi cu un rege care aşteaptă să fie decapitat.

După cum am mai spus, noaptea, înfăţişarea i se schimba. Noaptea este adevăratul mediu a tot ce e umbră.

Odată cu amurgul, bătrânul elefant se schimba la faţă şi căpăta o ţinută liniştită şi de temut în nemăsurata seninătate a întunericului.

Pentru că aparţinea trecutului, făcea oarecum parte din noapte; întunecimea se potrivea măreţiei sale.

Acest monument puternic, masiv, greoi, aspru, posomorât, aproape pocit, dar fără îndoială maiestuos şi înzestrat cu o gravitate semeaţă şi sălbatică a pierit pentru a lăsa să domnească în pace acea sobă uriaşă, împodobită cu burlanul ei, care a înlocuit întunecata fortăreaţă cu nouă turnuri, aşa cum burghezia înlocuieşte feudalitatea. E foarte firesc ca o sobă să simbolizeze o epocă a cărei putere stă într—o oală cu vapori. Această epocă va trece. A şi trecut aproape. Lumea începe să înţeleagă că, dacă există forţă într—un cazan cu abur, nu există putere decât într—un creier. Cu alte cuvinte, ceea ce mişcă, ceea ce mână lumea nu sunt locomotivele, ci ideile. Înhămaţi locomotivele la idei, dacă vreţi, dar nu confundaţi calul cu călăreţul!

Oricum ar fi ca să ne întoarcem în Piaţa Bastiliei – arhitectul elefantului izbutise să facă ceva măreţ din ipsos, pe când arhitectul burlanului a reuşit să facă ceva meschin din bronz.

Acest burlan, botezat atât de sonor „Coloana din iulie”[21], acest monument neizbutit al unei revoluţii

---

[19] Napoleon.
[20] Consiliul municipal al Parisului.
[21] Monument înălţat pe locul unde se ridica altădată Bastilia, în primii ani ai domniei lui Ludovic-Filip, în cinstea celor care şi-au dat viaţa în revoluţia din 1830.

avortate, era încă învăluit, în 1832, într—o uriaşă cămaşă de schelărie, pe care, întrucât ne priveşte, o regretăm, şi cu gard înalt de scânduri, care făcea ca elefantul să pară şi mai singuratic.

Spre acest colţ al pieţei, abia luminat de un felinar îndepărtat, îşi conduse Gavroche „ţâncii" lui.

Fie—ne îngăduită o mică paranteză, pentru a vă reaminti că cele spuse aparţin numai şi numai realităţii şi că, acum douăzeci de ani, tribunalele corecţionale au avut de judecat, sub inculparea de vagabondaj şi de distrugere a unui monument public, un copil care fusese găsit dormind în pântecele elefantului din Piaţa Bastiliei.

După această paranteză, să continuăm.

Ajungând lângă colos, Gavroche înţelese efectul pe care—l poate produce un lucru infinit de mare asupra unor fiinţe infinit de mici şi zise:

— Nu vă speriaţi copii!

Intră apoi printr—o spărtură a gardului în împrejmuirea monumentului şi—i ajută şi pe copii să sară înăuntru. Puţin cam speriaţi, cei doi copii îl urmau pe Gavroche fără să spună un cuvânt, încredinţându—şi soarta acestui Noroc jerpelit, care le dăduse pâine şi le făgăduise adăpost.

Lângă gard se afla culcată o scară, care servea în timpul zilei lucrătorilor de pe şantierul vecin. Gavroche o ridică cu o putere nebănuită şi o sprijini de unul din picioarele de dinainte ale elefantului. Pe locul unde se rezema capătul de sus al scării se zărea o gaură mare, neagră, în pântecele colosului.

Gavroche arătă oaspeţilor scara şi gaura, şi le spuse:

— Urcaţi şi intraţi!

Cei doi copii se priviră înfioraţi.

— Vi—i frică, puştilor? întrebă Gavroche. Şi adăugă: Uitaţi—vă!

Luă apoi în braţe piciorul zgrunţuros al elefantului şi, cât ai bate din palme, fără să se mai slujească de scară, ajunse la deschizătură. Intră în ea ca o şopârlă care se strecoară într—o crăpătură, pătrunse înăuntru şi, după o clipă, cei doi copii văzură ivindu—se o pată alburie, nedesluşită – capul palid al lui Gavroche în buza găurii întunecate.

— Ei, strigă el, intraţi şi voi, ţâncilor! O să vedeţi ce bine e aici! Haide, urcă—te tu! îl îndemnă pe cel mare. Adă mâna!

Micuţii îşi dădură cu cotul. Băieţandrul îi cam speria, dar totodată îi şi încuraja. Ploaia se înteţise şi, în cele din urmă, cel mare îşi luă inima în dinţi. Uitându—se la fratele lui care se urca şi văzându—se singur între labele uriaşe ale animalului, cel mic dădu să plângă, dar nu îndrăzni.

Cel mare suia, clătinându—se, treptele scării. În acest timp, Gavroche îl îndemna prin tot felul de interjecţii ca un profesor de scrimă pe elevii lui, sau ca unul care—şi mână catârii:

— Nu—ţi fie teamă! Aşa! Nu te lăsa! Pune piciorul colo! Dă—mi mâna! Voiniceşte!

Când copilul ajunse aproape de el, Gavroche îl prinse deodată cu putere de braţ şi—l trase la el.

— Gata!

Copilul intrase în deschizătură.

— Aşa, acum aşteptaţi—mă! zise Gavroche. Până atunci: luaţi loc, domnule!

Şi ieşind din deschizătură aşa cum intrase, se lăsă să alunece cu sprinteneala unei maimuţe pe piciorul elefantului, căzând în picioare pe iarbă. Îl luă apoi pe ţâncul de cinci ani în braţe, îl aşeză în mijlocul scării şi începu să urce în urma lui, strigând celui mare:

— Eu îl împing de la spate, tu trage—l spre tine!

Într—o clipă, micuţul fu urcat, împins, târât, tras şi vârât în deschizătură, fără să aibă timp să se dumirească. Gavroche intră după ei, împinse cu piciorul scara, lăsând—o să cadă în iarbă şi strigă, bătând din palme:

— S—a făcut! Trăiască generalul Lafayette! După această izbucnire, adăugă: Copii, sunteţi la mine acasă.

Gavroche era într—adevăr acasă la el.

O, utilitate neaşteptată a lucrului inutil! Îndurare a lucrurilor mari! Mărinimie a uriaşilor! Acest monument gigantic, care întruchipase un gând al împăratului, devenise cocioaba unui ştrengar. Plodul fusese primit şi adăpostit de un colos. Burghezii gătiţi în haine de duminică, trecând prin faţa elefantului de la Bastilia, spuneau voioşi, aruncându—i o privire dispreţuitoare din ochii lor bulbucaţi: „La ce—o fi folosind?" Folosea ca să scape de frig, de chiciură, de grindină, de ploaie, să apere de vântul iernii, să ferească de dormitul în noroi, care dă friguri, şi de dormitul în zăpadă, care pricinuieşte moartea, să pună

la adăpost o mică făptură fără tată, fără mamă, fără pâine, fără îmbrăcăminte, fără un acoperiş. Folosea ca să adune de pe drumuri un nevinovat respins de societate. Folosea la micşorarea vinovăţiei obşteşti. Era o vizuină deschisă pentru aceia cărora li se închiseseră toate uşile. Se părea că răpănoasa, străvechea namilă, uitată şi putredă, plină de noduri, mucegai şi plăgi, gata să cadă, viermănoasă, părăsită, osândită, acest cerşetor uriaş, cerând zadarnic pomana unei priviri binevoitoare în mijlocul unei răspântii a fost cuprins de milă pentru celălalt cerşetor, pentru sărmanul pigmeu care umblă desculţ, fără adăpost, suflând în pumni, îmbrăcat în zdrenţe, hrănindu—se din ce aruncă alţii la gunoi. Iată la ce folosea elefantul de la Bastilia. Această idee a lui Napoleon, dispreţuită de oameni, fusese luată de Dumnezeu în seama lui. Ceea ce n—ar fi fost decât măreţ devenise divin. Ca să înfăptuiască ceea ce îşi pusese în gând, împăratului i—ar fi trebuit porfir, aramă, fier, aur sau marmură; lui Dumnezeu îi era de ajuns putreda înjghebare de scânduri, de căpriori şi răni de tencuială. Împăratul avusese un vis de geniu; în elefantul titanic, cu armătură de fier, nemaipomenit, cu trompa în sus şi turnul în spate, împroşcând în toate părţile, în jurul lui, jocuri de apă, vesele şi înviorătoare voia să întruchipeze poporul; dar Dumnezeu făcuse ceva mai măreţ: adăpostise în el un copil.

Gaura pe care intrase Gavroche era o spărtură care aproape nu se vedea de afară, fiind ascunsă, după cum am spus, sub pântecele elefantului şi atât de strâmtă, încât numai pisicile şi plozii puteau trece prin ea.

— Mai întâi şi—ntâi, zise Gavroche, să lăsăm vorbă portarului că nu suntem acasă. Şi cufundându—se în întuneric fără şovăială, ca unul care—şi cunoaşte locuinţa, luă o scândură şi astupă gaura.

Gavroche se cufundă iar în întuneric. Copiii auziră sfârâitul chibritului cufundat în sticluţa cu fosfor. Chibritul chimic nu exista încă; bricheta *Fumade* reprezenta în vremea aceea progresul.

O lumină neaşteptată îi făcu să clipească din ochi; Gavroche aprinse un capăt de feştilă muiată în răşină, căruia i se spune „şobolan de pivniţă". Şobolanul de pivniţă, care mai mult fumega decât lumina, făcea să se vadă nedesluşit înăuntrul elefantului.

Cei doi oaspeţi ai lui Gavroche priviră împrejurul lor şi simţiră ceva cam la fel cu unul care ar fi fost închis în butoiul cel mare de la Heidelberg[22] sau, mai bine zis, cu ceea ce va fi simţit Iona în pântecele biblic al balenei[23]. Se pomeniseră în hăul unui schelet gigantic. Sus, o grindă lungă şi înnegrită, din care se desfăceau din loc în loc vine arcuite, închipuiau şira spinării şi coastele; ţurţuri de tencuială atârnau de ea ca nişte măruntaie, şi, dintr—o parte până în cealaltă, pânze întinse de păianjen alcătuiau draperii prăfuite. Ici şi colo, prin colţuri, se vedeau nişte pete negricioase, care păreau vii şi care se mişcau repede, cu zvâcniri bruşte şi speriate.

Surpăturile căzute de sus, din spinarea elefantului, umpluseră copaia pântecului, pe care se putea merge ca pe o duşumea.

Cel mic se vârî în fratele lui şi spuse cu jumătate glas:

— E întuneric.

Cuvântul acesta îl făcu pe Gavroche să izbucnească.

Înfăţişarea încremenită a celor doi plozi îl silea să—i scuture puţin:

— Ce—aţi zgâit aşa ochii? ţipă el. Ce, ne jucăm? Faceţi nazuri? Nu cumva aţi vrea palatul Tuileriilor[24]? Ce, sunteţi proşti? Să ştiţi că n—aveţi de—a face cu un fleţ! Ce, sunteţi coborâţi cu hârzobul din cer?

Nu strică puţin frecuş la spaimă. E—ntăritor. Copiii se apropiară de Gavroche.

Gavroche, înduioşat părinteşte de atâta încredere, trecu de la „acru la dulce" şi vorbind celui mai mic dintre ei, rosti ocara cu un glas de mângâiere:

— Prostuţule, întuneric e afară, nu aici; afară plouă, aici nu plouă; afară e frig, aici nu e nicio adiere de vânt; afară e înghesuială, aici nu e nimeni; afară nu e lună. Aici e lumânarea mea. Ei, fir—ar al naibii!

Cei doi copii începură să privească apartamentul cu mai puţină spaimă, dar Gavroche nu le dădu răgaz să—l admire mult timp:

— Repede! zise el.

---

[22] Butoi colosal (2.360 hectolitri) aflat în pivniţa unui castel din oraşul german Heidelberg, situat într-o regiune viticolă.

[23] După legenda biblică, prorocul Iona, aruncat în mare în timpul unei furtuni, a fost înghiţit de o balenă, în al cărei pântece a stat trei zile.

[24] Atunci palatul regal. Acest monument de artă, clădit în secolul al XVI-lea, în stilul renaşterii franceze, a fost distrus în 1871 de bombardamentele armatei lui Thiers, care asedia Parisul Comunei.

Şi îi împinse spre ceea ce suntem prea fericiţi să putem numi fundul încăperii.

Acolo era patul lui.

Patul lui Gavroche era întreg; adică o saltea, o învelitoare şi un alcov cu perdele.

Salteaua era o rogojină, învelitoarea o pătură destul de lată, de lână groasă, fumurie, foarte călduroasă şi aproape nouă, iar alcovul iată ce era:

Trei prăjini destul de lungi, înfipte şi întărite în molozul de pe burta elefantului, două în faţă, una în spate, cu capetele de sus legate cu o sfoară, în aşa fel încât să formeze toate trei, un mănunchi piramidal. Pe acest mănunchi de prăjini fusese întinsă o pânză de sârmă, artistic aşezată şi fixată pe prăjini cu ajutorul unor legături tot de sârmă, aşa că le acoperea în întregime. Un şir de pietre grele fixa de jur împrejur poalele pânzei de sârmă de podea, aşa încât nimic să nu se poată strecura pe sub ele. Această împletitură de sârmă nu era decât un grilaj de aramă din acelea cu care se îmbracă cuştile menajeriilor. Patul lui Gavroche se afla sub cortul de sârmă ca într—o cuşcă. Toată înjghebarea semăna cu un cort de eschimos.

Împletitura de sârmă ţinea loc de perdele.

Gavroche dădu puţin la o parte pietrele care ţineau grilajul în faţă, şi cele două părţi ale împletiturii, care se petreceau una peste alta, se desfăcură.

— Plozilor, pe brânci! porunci Gavroche.

Îşi băgă cu grijă oaspeţii în cuşcă, apoi intră şi el după ei, târându—se, puse din nou pietrele şi închise iarăşi ermetic deschizătura.

Se întinseră toţi trei pe rogojină.

Oricât de mici erau, niciunul dintre ei n—ar fi putut sta în picioare în „alcov”. Gavroche ţinea „şobolanul de pivniţă” în mână.

— Şi acum, continuă el, soileală! S—a zis cu candelabrul!

— Domnule, întrebă cel mai mare dintre fraţi pe Gavroche, arătând grilajul de sârmă, ce e asta?

— Asta, îl lămuri Gavroche serios, e pentru şobolani. Hai, *soiliţi*! Cu toate acestea, se crezu dator să adauge câteva cuvinte pentru învăţătura acestor fiinţe de vârstă crudă, şi urmă: E nişte chestii din Grădina Botanică. E pentru animale sălbatice. E o magazie plină cu d—alde—astea. Sari un zid, te caţări pe o fereastră şi te strecori pe sub o uşă, atât. Şi ai d—astea câte vrei.

În timp ce vorbea, acoperi cu un colţ al păturii pe cel mic, care şopti:

— Oh, ce bine e! ce cald!

Gavroche se uită lung la pătură, cu mulţumire.

— E tot de la Grădina Botanică. Am luat—o de la maimuţe. Şi arătând celui mai mare rogojina pe care se afla întins, rogojină foarte groasă şi minunat lucrată, adăugă: Asta era la o girafă. După o tăcere, continuă: Animalele aveau de toate. Le—am luat. Şi nu s—au supărat. Le—am spus: „E pentru elefant”. Mai tăcu un răstimp, apoi spuse : Sari peste zid şi puţin îţi pasă de stăpânire. Asta e!

Cei doi copii se uitau cu respect, cu teamă şi uimire la această fiinţă plină de curaj şi iscusinţă, fără adăpost, singură pe lume, plăpândă ca ei, totodată oropsită şi atotputernică, şi care li se părea fără seamăn pe lume, cu chipul acela alcătuit din toate strâmbăturile unui bătrân saltimbanc, amestecate cu zâmbetul cel mai naiv şi mai încântător.

— Domnule, zise sfios cel mai în vârstă, va să zică nu vă e frică de poliţişti?

Gavroche se mulţumi să răspundă:

— Mă, plodule, nu se zice poliţişti, se zice sticleţi!

Cel mic avea ochii deschişi, dar nici nu crâcnea. Cum se afla la marginea rogojinii, cel mai mare fiind la mijloc, Gavroche îi băgă pe sub coaste marginea păturii, ca o mamă, şi—i înălţă rogojina sub cap cu nişte boarfe vechi, aşa încât plodul să aibă o pernă. Pe urmă se întoarse către cel mai în vârstă:

— Ei? Nu—i frumuşel aici?

— O. Da! răspunse acesta şi se uită la Gavroche care avea aerul unui înger mântuitor.

Cei doi copilaşi uzi leoarcă, simţeau că încep să se încălzească.

— A, da, continuă Gavroche, şi pentru ce plângeaţi? Şi arătându—l pe cel mic fratelui său: Un mucos ca ăsta, hai mai zic şi eu; dar un om mare ca tine să plângă, ce nerozie! Parcă erai un viţel!

— Doamne, zise copilul, dar n—aveam casă unde să ne ducem.

— Piciule, reluă Gavroche, nu se zice casă, se zice cotineaţă.

— Şi pe urmă ne era frică singuri, aşa, noaptea…

— Nu se zice noaptea, se zice oarba.

— Mulţumesc, domnule, spuse copilul.

— Ascultă, începu din nou Gavroche, nu trebuie să mai scânciţi de—acum încolo după nimic. O să am eu grijă de voi. Ai să vezi ce bine o să fie. Vara mergem la Glacière cu Navet, un prieten al meu, ne scăldăm lângă gară, alergăm în pielea goală pe mal în faţa podului Austerlitz; asta le înnebuneşte pe spălătorese. Ţipă, ocărăsc; dacă ai şti ce hazoase sunt! O să ne ducem să vedem omul—schelet. Trăieşte. La Champs—Elysée. E slab ca o zi de post. Şi pe urmă am să vă duc la teatru. Am să vă duc la Frédérick—Lemaître[25]. Am bilete, îi cunosc pe actori, am şi jucat într—o piesă. Eram nişte mogâldeţe atâtica; alergam pe sub o pânză care făcea valuri ca marea. Am să vă bag actori pe voi la teatrul meu. O să mergem să vedem sălbaticii. Nu sunt sălbatici adevăraţi. Au pe ei tricouri subţiri, trandafirii, care fac cute, şi li se văd coatele cârpite cu aţă albă. După aceea o să ne ducem la Operă. Intrăm cu „claca". „Claca" la Operă e de clasa—ntâi. N—o să mă bag eu în „clacă" la teatrele mici de pe bulevard. La Operă, ce crezi, sunt şi d—ăia care plătesc douăzeci de bani, nişte găgăuţi. Li se zice ciurucuri. Şi pe urmă o să ne ducem să vedem cum joacă ghilotina. Am să vă arăt călăul. Stă în strada Marais. Domnul Samson. Are şi cutie de scrisori la poartă. A, e distracţie mare!

În clipa aceea un strop de ceară căzu pe degetele lui Gavroche şi—l aduse la realitate.

— Ei, drăcie cu pălărie! exclamă el, iacătă că se termină feştila! Băgaţi de seamă! Nu pot trece la cheltuială mai mult de un ban pe lună pentru luminat. Când te culci trebuie să dormi. N—avem timp să citim romane de—ale domnului Paul de Kock[26]. Şi unde mai pui că lumina s—ar putea vedea prin crăpăturile porţii, şi—atât le—ar trebui sticleţilor!

— Şi pe urmă, spuse sfios cel mai în vârstă, singurul care se încumeta să—i vorbească lui Gavroche şi să—i răspundă, ar putea să cadă vreo scânteie pe paie: să avem grijă să nu dăm foc casei.

— Nu se zice să nu dăm foc casei, îl lămuri Gavroche. Se zice să nu pârpălim cotineaţa.

Furtuna se înteţea. Printre rostogolirile tunetului se auzea răpăitul ploii pe spinarea elefantului.

— I—am tras chiulul ploii! zise Gavroche. Îmi place să ascult cum toarnă cu găleata pe picioarele casei. Iarna e o dobitoacă, îşi pierde marfa, se căzneşte degeaba, nu ne poate uda, şi asta îl face să bombăne pe bătrânul sacagiu din nori.

Aluzia aceasta la tunet, ale cărei consecinţe Gavroche, ca un filozof al secolului al XIX—lea ce era, le primea dinainte cu largheţe, fu urmată de un fulger uriaş, atât de orbitor, încât o fărâmă din el pătrunse prin crăpătura burţii elefantului. Aproape în acelaşi timp tunetul bubui cumplit. Cei doi, copii scoaseră un ţipăt şi se ridicară atât de repede, încât dădură la o parte sârma împletită; dar Gavroche se întoarse spre ei cu mutra lui plină de îndrăzneală şi, profitând de lovitura tunetului, izbucni în râs.

— Uşurel, copii! Să nu dărâmăm edificiul. Aşa tunet mai zic şi eu! Asta nu e imitaţie de fulger! Bravo! Doamne, pe cinstea mea, mai—mai ca la *Ambigu*[27]!

După aceste cuvinte, Gavroche potrivi din nou sârma împletită, îi ridică încetişor pe amândoi copiii pe căpătâiul patului, le apăsă genunchii făcându—i să se întindă bine şi spuse:

— Fiindcă bunul Dumnezeu îşi aprinde lumânarea, pot să suflu într—a mea. Copii, trebuie să dormiţi, omuleţii mei! E foarte rău dacă nu dormiţi. Asta face să vă duhnească culoarul sau, cum se zice în lumea bună, să vă pută gura. Ghemuiţi—vă bine în scutece! Sting. Gata?

— Da, şopti cel mai în vârstă. E bine! Parc—aş avea puf sub cap.

— Nu se zice cap, îl corectă iar Gavroche, se zice devlă.

Copiii se strânseră unul în altul. Gavroche îi aşeză mai bine pe rogojină şi le potrivi învelitoarea până la urechi, apoi repetă pentru a treia oară îndemnul în limba lui hieratică:

— Hait, bila pe cinci!

Şi suflă în opaiţ.

Abia stinsese lumina şi un tremur ciudat începu să clatine împletitura de sârmă sub care se culcaseră cei trei copii. O mulţime de frecături înăbuşite scoteau un sunet metalic, ca şi cum gheare şi dinţi scrâşneau pe firul de aramă. Şi totul era însoţit de fel de fel de chiţăituri.

Micuţul de cinci ani, auzind această zarvă deasupra capului său, îngheţă de spaimă, dădu cu cotul fratelui mai mare. Dar fratele mai mare „soilea" de mult, aşa cum poruncise Gavroche. Atunci, micuţul,

---

[25] Celebru actor francez din secolul trecut.

[26] Autor francez de ieftine romane frivole din prima jumătate a secolului trecut.

[27] Teatru din Paris. Organiza spectacole fastuoase de feerii şi melodrame, cu jocuri de lumini obţinute prin focuri de artificii.

nemaiputând de frică, îşi luă inima—n dinţi şi—l întrebă pe Gavroche, încet de tot, cu sufletul la gură:

— Domnule…

— Hei? făcu Gavroche, care tocmai închisese pleoapele.

— Ce—i asta?

— Şobolani, răspunse Gavroche.

Şi îşi puse din nou capul pe rogojină.

Şobolanii, care într—adevăr mişunau cu miile în cheresteaua elefantului, şi care erau acele pete vii negricioase, despre care am vorbit, fuseseră ţinuţi la distanţă de flacăra lumânării, atâta vreme cât ardea, dar de îndată ce vizuina, o adevărată cetate a lor, se cufundase iar în beznă, simţind în preajma lor ceea ce marele povestitor Perrault numeşte „carne fragedă”, se căţăraseră până sus, unde se apucară să roadă ochiurile sârmei, ca şi cum ar fi vrut să găurească acele zale nemaivăzute.

Micuţul nu putea să adoarmă.

— Domnule… reluă el.

— Ei? făcu Gavroche.

— Ce e aia şobolani?

— Şoareci.

Explicaţia linişti puţin pe copilaş. Văzuse în viaţa lui şoareci albi şi nu—i fusese frică de ei. Totuşi, mai ridică o dată glasul:

— Domnule…

— Ei? făcu din nou Gavroche.

— De ce n—aveţi o pisică?

— Am avut una, răspunse Gavroche, am adus una, dar mi—au mâncat—o.

Aceasta a doua explicaţie strică tot ceea ce făcuse prima, şi micuţul începu iar să tremure. Dialogul dintre el şi Gavroche porni din nou pentru a patra oară.

— Domnule…

— Ei?

— Cine a mâncat pisica?

— Şobolanii.

— Şoarecii?

— Da, şoarecii.

Copilul uimit de aceşti şoareci care mănâncă pisici, urmă:

— Domnule, o să ne mănânce şi pe noi şoarecii?

— Tii, pe dracul! exclamă Gavroche.

Groaza copilului era la culme. Dar Gavroche adăugă:

— N—ai teamă! Nu pot intra. Şi pe urmă sunt eu aici! Na, ia—mă de mână! Taci din gură şi culcă—te!

Gavroche, în acelaşi timp, dădu mâna micuţului pe deasupra fratelui său. Copilul o strânse la piept şi se simţi întărit. Curajul şi puterea se pricep să comunice aşa în taină. Liniştea se lăsase iarăşi peste ei, zgomotul glasurilor speriase şi alungase şobolanii; în zadar se mai întoarseră după câteva clipe făcând o zarvă grozavă, că cei trei prichindei, cufundaţi în somn, nu mai auzeau nimic.

Ceasurile de noapte se scurgeau. Întunericul învăluia nemăsurata Piaţă a Bastiliei; un vânt de iarnă, încărcat de picurii ploii, sufla cu răbufniri, patrulele se strecurau pe sub porţi, cercetând aleile, grădinile, colţurile întunecoase şi umblând după vagabonzii nopţii, treceau fără habar prin faţa elefantului; namila, înmărmurită pe picioarele—i enorme, cu ochii deschişi în întuneric, părea că visează mulţumită de fapta bună ce făcuse, ferind de ger şi de oameni pe cei trei bieţi copii adormiţi.

Cititorul e bine să—şi amintească, pentru a înţelege ceea ce va urma, că pe atunci corpul de gardă al Bastiliei se afla la cealaltă margine a pieţei şi santinelele nu puteau nici să audă, nici să zărească ceea ce se petrecea lângă elefant.

Când ultimul ceas din noapte, înainte de ivirea zorilor, era pe sfârşite, un om ieşi în fugă din strada Saint—Antoine, străbătu piaţa, ocoli împrejmuirea „Coloanei din iulie” şi se strecură printre uluci până sub pântecul elefantului. Dacă o lumină oarecare ar fi căzut pe el, s—ar fi ghicit după cât era de ud că petrecuse noaptea în ploaie. Ajuns sub elefant, scoase un ţipăt ciudat, care nu făcea parte din nicio limbă omenească şi pe care numai un papagal l—ar putea scoate. Repetă de două ori acest ţipăt, a cărui

transcriere de mai jos nu ne poate da decât o slabă idee asupra lui:

— Kirikikiu!

La al doilea ţipăt, un glas limpede, vesel şi tineresc răspunse din burta elefantului:

— Da.

Aproape numaidecât scândura care astupa gura fu dată la o parte şi lăsă liberă trecerea unui băiat, care coborî unul din picioarele elefantului şi căzu binişor lângă omul care strigase. Era Gavroche. Iar omul – Montparnasse.

Cât despre strigătul „kirikikiu” era fără îndoială ceea ce copilul voia să spună prin: „Întreabă de domnul Gavroche”.

Auzindu—l, Gavroche se deşteptase tresărind, se târâse afară din „alcov”, desfăcând puţin grilajul de sârmă, pe care îl potrivise din nou cu mare grijă, pe urmă deschisese chepengul şi coborâse.

Omul şi copilul se recunoscură în tăcere, pe întuneric. Montparnasse spuse numai atât:

— Avem nevoie de tine. Vino să ne dai o mână de ajutor!

Ştrengarul nu mai ceru nicio altă lămurire.

— Hai! zise el.

Şi amândoi se îndreptară spre strada Saint—Antoine, de unde venise Montparnasse, strecurându—se iute prin lungul şir de căruţe ale zarzavagiilor, care la acel ceas coborau spre hale.

Zarzavagiii, ghemuiţi în căruţe, printre saltele şi legume, pe jumătate adormiţi, cu gulerele ridicate peste urechi sub revărsarea ploii nemiloase, nu catadicsiră să arunce nici măcar o privire asupra ciudaţilor trecători.

17. 5 IUNIE 1832

În primăvara anului 1832, cu toate că de trei luni holera îngheţase sufletele şi aruncase asupra frământării lor un linţoliu de posomorâtă şi aparentă linişte, Parisul era demult pregătit pentru o zguduire puternică. După cum am spus, marele oraş semăna cu o gură de tun; când e încărcată ajunge o scânteie şi lovitura porneşte. În iunie 1832 această scânteie a fost moartea generalului Lamarque[28].

Lamarque era un om al faptelor care se bucura de mare faimă. Rând pe rând, sub imperiu şi sub restauraţie, făcuse dovada celor două vitejii necesare celor două epoci: vitejia pe câmpul de luptă şi vitejia la tribună. Era tot atât de elocvent pe cât fusese de curajos; în cuvântul lui se simţea ascuţişul săbiei. Foy, înaintaşul lui, după ce se dovedise un comandant strălucit, era acum un strălucit apărător al libertăţii. Îşi avea locul între stânga şi extrema stângă, iubit de popor deoarece credea în izbânda nădejdilor lui şi iubit de mulţime pentru că slujise bine pe împărat. Era, împreună cu conţii Gérard şi Drouet[29], unul dintre mareşalii *in petto* ai lui Napoleon. Tratatele din 1815 îl indignau ca o jignire personală. Îl ura pe Wellington – o ură făţişă care plăcea mulţimii – şi de şaptesprezece ani, abia luând în seamă tot ce se mai întâmplase între timp, păstrase cu mândrie tristeţea înfrângerii de la Waterloo. În agonia sa, în ceasul din urmă, a strâns la piept o sabie ce—i fusese dăruită de ofiţerii celor „o sută de zile”. Napoleon murise spunând cuvântul *armată,* Lamarque, cuvântul *patrie.*

Moartea sa, care era de aşteptat, era temută de popor ca o pierdere şi de guvern ca un prilej de tulburare. Moartea aceasta a fost cu adevărat un doliu. Ca tot ce e amar, doliul poate duce la revoltă. Ceea ce s—a şi întâmplat.

În ajunul şi în dimineaţa zilei de 5 iunie, hotărâtă pentru înmormântarea lui Lamarque, cartierul Saint—Antoine, pe unde trebuia să treacă convoiul, luă o înfăţişare îngrijorătoare. Această, reţea gălăgioasă de străzi s—a umplut de murmure înăbuşite. Oamenii se înarmau cum puteau. Tâmplarii îşi luau bancaizenul[30] din atelier pentru „a sparge uşile”. Unul dintre ei îşi făcuse un pumnal dintr—un cârlig de la maşina de ţesut ciorapi, rupându—i vârful şi ascuţindu—i mânerul. Altul, înfrigurat la

---

[28] Maximilian Lamarque, general al imperiului şi deputat cu tendinţe liberale, era foarte popular. Mort la începutul lui iunie 1832, înmormântarea lui a luat proporţiile unei mari manifestaţii ale opoziţiei republicane, sprijinită de masele muncitoreşti, şi s-a transformat în insurecţia descrisă de Victor Hugo.

[29] Generalii Foy, Gérard şi Drouet d'Erion se distinseseră în ultimele războaie ale imperiului şi luptaseră la Waterloo. Napoleon se gândea să-i înainteze mareşali *(in petto* înseamnă în limba latină „în piept”, adică „în cuget”).

[30] Linie de metal, drug de fier, rangă mică.

gândul de a se bate, se culca îmbrăcat de trei zile. Un dulgher numit Lombier întâlni pe un tovarăş, care îl întrebă: „Unde te duci?" „Ce să fac, nu am arme." „Ei, şi?" „Mă duc la şantier să—mi iau compasul." „Ce să faci cu el?" „Nu ştiu", îi răspunse Lombier. Un anume Jaqueline, om dintr—o bucată, întâmpina pe orice lucrător care trecea şi—i spunea: „Hai cu mine!" îl cinstea cu un pahar de vin şi—l întreba: „Ai de lucru?" „Nu". „Du—te la Filspierre, între bariera Montreuil şi bariera Charonne; acolo o să găseşti de lucru." La Filspierre se găseau gloanţe şi arme. Câţiva şefi cunoscuţi „făceau pe poştaşii", adică alergau de la unul la altul pentru a—şi strânge oamenii. La Barthélemy, lângă bariera Trône, la Capel, la Petit Chapeau, muşterii de prin cârciumi se întâmpinau cu chipuri îngrijorate. Îi auzeai vorbind între ei: „Unde ţi—e pistolul?" „Sub bluză. Dar al tău?" „Sub cămaşă." În strada Traversière, în faţa atelierului Roland, şi în curtea Casei—Arse, în faţa atelierului de scule al lui Bernier, oamenii se strângeau câte doi—trei şi şuşoteau. Cel mai aprins dintre ei era un anume Mavot, care nu sta niciodată mai mult de o săptămână într—un atelier, fiind mereu dat afară de patron, pentru că „toată ziua trebuia să te cerţi cu el". Mavot fu ucis a doua zi pe baricada din strada Ménilmontant. Pretot, sortit să moară şi el în luptă, îl însoţea pe Mavot, şi la întrebarea: „Ce doreşti?" răspundea: „Insurecţia". Muncitorii strânşi în colţul străzii Bercy aşteptau pe un anume Lemarin, agent revoluţionar pentru cartierul Saint—Marceau. Cuvântul de ordine se rostea aproape în gura mare.

Aşadar, la 5 iunie, pe o zi schimbătoare, cu ploaie şi cu soare, alaiul de înmormântare al generalului Lamarque străbătu Parisul cu onorurile militare cuvenite, întrucâtva sporite, ca măsură de prevedere. Două batalioane cu doliu la tobe, puştile cu ţeava în jos, zece mii de oameni din garda naţională cu sabia la şold, bateriile de artilerie ale gărzii naţionale urmau sicriul. Dricul era tras de tineri. După ei veneau ofiţerii de la Invalizi, purtând ramuri de laur. Apoi urma o mulţime nenumărată, neliniştită, ciudată, membrii diferitelor secţii ale Prietenilor poporului. Şcoala de drept, Şcoala de medicină, refugiaţi din toate ţările, drapele spaniole, italieneşti, nemţeşti, poloneze, drapele tricolore orizontale, toate steagurile cu putinţă, copii fluturând ramuri verzi, pietrari şi dulgheri care erau tocmai atunci în grevă, tipografi cu tichiile lor de hârtie, mergând doi câte doi, trei câte trei, scoţând strigăte, agitând aproape toţi bastoane, unii dintre ei săbii, fără ordine dar cu acelaşi suflet, aci gloată, aci coloană. Plutoanele îşi alegeau şefii; un bărbat, înarmat cu două pistoale în văzul tuturor, părea că trece în revistă pe ceilalţi, ale căror rânduri se dădeau la o parte dinaintea lui. Pe aleile bulevardelor, pe crengile copacilor, pe balcoane, la ferestre, pe acoperişurile caselor, un furnicar de bărbaţi, femei, copiii; ochii tuturora erau plini de teamă. O mulţime înarmată trecea, o mulţime înspăimântată privea.

La rândul său, guvernul era cu ochii în patru. Privea cu mâna pe sabie. În piaţa Ludovic al XV—lea aşteptau gata să pornească, patru escadroane de carabinieri călări, cu trâmbiţaşi în frunte, cu cartuşierele pline şi cu puştile încărcate: în Cartierul Latin şi în jurul Grădinii Botanice, garda oraşului înşirată pe străzi; la hala de vinuri un escadron de dragoni, în piaţa Grève jumătate din Regimentul 12 cavalerie uşoară, cealaltă jumătate în piaţa Bastiliei, Regimentul 6 de dragoni la Célestins, iar curtea Luvrului plină de artilerie. Restul trupelor era consemnat în cazărmi, fără să mai punem la socoteală regimentele din împrejurimile Parisului. Guvernul neliniştit ţinea suspendate deasupra mulţimii ameninţătoare armele a douăzeci şi patru de mii de soldaţi în oraş şi treizeci de mii în împrejurimi.

Fel de fel de zvonuri se răspândeau prin mulţimea care alcătuia cortegiul. Se vorbea de uneltirile regaliştilor, se vorbea de ducele de Reichstadt, pe care Dumnezeu îl sortise morţii tocmai în clipa când mulţimea se gândea să—l facă împărat[31]. Un personaj rămas necunoscut împrăştia vestea că la ora hotărâtă doi meşteri trecuţi de partea poporului vor deschide porţile unei fabrici de arme. Peste capetele descoperite ale celor mai mulţi dintre cei de faţă trecea un val de entuziasm amestecat cu o mare tristeţe, în această mulţime zguduită de emoţii violente, dar nobile, se vedeau ici—colo adevărate chipuri de răufăcători şi mutre mârşave care spuneau: „Să jefuim!" Anumite frământări răscolesc fundul smârcurilor şi ridică la faţa apelor nori întregi de noroi. Un fenomen care nu e necunoscut sunt poliţiile „bine organizate".

Cortegiul înainta cu o încetineală plină de încordare dinspre casa răposatului, de—a lungul bulevardelor, spre piaţa Bastiliei. De câteva ori ploaia se năpusti asupra pământului, dar mulţimea nu se sinchisea. Câteva incidente: sicriul purtat în jurul coloanei Vendôme[32], pietrele aruncate în ducele de

---

[31] Fiul lui Napoleon I şi al Mariei-Luiza a murit de tuberculoză la 22 iulie 1832, deci la o lună şi jumătate după insurecţia pariziană.

[32] Coloana, înălţată în 1810, se numea atunci „coloana Austerlitz", fiindcă basoreliefurile ei metalice fuseseră fabricate din tunurile austriece capturate în acea bătălie (1805). Deasupra coloanei se afla o statuie a lui Napoleon, doborâtă la începutul restauraţiei, repusă în timpul monarhiei din iulie. Comuna din

Fitz—James[33], zărit într—un balcon cu pălăria pe cap; cocoşul galic smuls de la un steag popular şi târât în noroi; un gardian rănit de o lovitură de sabie la poarta Saint—Martin[34]; un ofiţer din Regimentul 12 cavalerie uşoară spunând în gura mare: „Sunt republican”, Şcoala politehnică apărând pe neaşteptate în cortegiu cu toate că fusese consemnată, strigătele de „Trăiască Şcoala politehnică, trăiască republica!” – acestea toate însoţiră parcursul convoiului. În piaţa Bastiliei, şirurile lungi şi ameninţătoare de curioşi, care coborau din cartierul Saint—Antoine, se alăturară cortegiului, şi o fierbere cumplită cuprinse mulţimea. Cineva auzi pe un băiat spunând altuia: „Îl vezi pe cel cu barbişon roşu? El o să ne spună când trebuie să tragem”. Se pare că acelaşi barbişon roşu a fost întâlnit mai târziu având acelaşi rol cu prilejul altei răzvrătiri: afacerea Quènisset[35]!

Dricul depăşi piaţa Bastiliei, o luă de—a lungul canalului, trecu podul cel mic şi ajunse pe esplanada podului Austerlitz. Acolo se opri. În această clipă, mulţimea privită de sus ar fi oferit înfăţişarea unei comete al cărei cap s—ar fi aflat pe esplanadă şi a cărei coadă, desfăşurată pe cheiul Bourdon, ar fi acoperit piaţa Bastiliei şi s—ar fi prelungit pe bulevard până la poarta Saint—Martin. Se făcu un cerc în jurul dricului. Gloata uriaşă tăcu. Lafayette vorbi şi îşi luă rămas bun de la Lamarque. A fost o clipă mişcătoare şi plină de măreţie; toate capetele se descoperiră, toate inimile băteau. Deodată, un om călare, îmbrăcat în negru, îşi făcu loc şi ajunse în mijlocul grupului, în mână cu un steag roşu, alţii spun cu o suliţă care avea în vârf o bonetă roşie. Lafayette întoarse capul. Exelmans[36] părăsi cortegiul.

Acest steag roşu dezlănţui o furtună şi pieri în ea. Din bulevardul Bourdon şi până la podul Austerlitz mulţimea fu zguduită de unul din acele vuiete care semănau cu urletul mării. Două strigăte uluitoare se ridicară: „Lamarque la Panthéon!” „Lafayette la primărie!” Câţiva tineri, în aclamaţiile mulţimii, se înhămară să tragă pe Lamarque în dric peste podul Austerlitz şi pe Lafayette într—o trăsură pe cheiul Morland.

În mulţimea care—l înconjura şi—l aclama pe Lafayette se afla şi un neamţ, numit Ludwig Snyder, ajuns deodată celebru şi care a murit în vârstă de o sută de ani. Neamţul luase parte la războiul din 1776, luptase la Trenton sub comanda lui Washington şi la Brandy—wine[37] sub a lui Lafayette.

Între timp, pe malul stâng, cavaleria municipală se pusese în mişcare şi venea să stăvilească podul, în vreme ce pe malul drept dragonii ieşiră din Célestins şi se desfăşurară de—a lungul cheiului Morland. Poporul care—l târa pe Lafayette îi zări deodată la cotul cheiului şi strigă: „Dragonii!” Dragonii înaintau la pas, în tăcere, cu pistoalele în tocuri, cu săbiile în teacă, cu carabina la umăr, cu un aer de aşteptare încruntată.

La doua sute de paşi de podul cel mic se opriră. Trăsura în care se găsea Lafayette îi ajunsese din urmă. Deschiseră rândurile, lăsară să treacă trăsura, apoi le strânseră din nou. Dragonii şi mulţimea se aflau acum faţă în faţă. Femeile fugeau înspăimântate.

Ce s—a întâmplat în această clipă nenorocită? Nimeni n—ar şti să spună. Sunt clipe întunecate în care doi nori se întâlnesc şi se amestecă. Unii povestesc că dinspre Arsenal s—ar fi auzit o fanfară sunând atacul; alţii spun că un copil a dat o lovitură de pumnal unui dragon. Fapt este că deodată porniră trei împuşcături; cea dintâi ucise pe şeful de escadron Cholet, a doua pe o bătrână surdă din strada Contrescarpe, care tocmai închidea fereastra, a treia pârli epoletul unui ofiţer. O femeie strigă: „Nu începeţi prea devreme!” Şi deodată, din partea opusă cheiului Morland se revărsă în galop, cu sabia scoasă, un escadron de dragoni ce rămăsese în cazarmă şi care, trecând prin strada Bassompierre şi pe bulevardul Bourdon, mătură totul în calea lui.

Într—o asemenea situaţie nu mai e nimic de făcut: furtuna se dezlănţuie, plouă cu pietre, focul armelor izbucneşte; unii se repeziră la mal, trecură braţul cel mic al Senei, astăzi acoperit; şantierele din insula Louviers, această întinsă cetăţuie naturală, se umplură de combatanţi; smulgeau parii, trăgeau cu pistolul, ridicau prima baricadă; tinerii zvârliţi înapoi trecură în goană dricul peste podul Austerlitz şi atacară garda municipală; carabinierii sosiră în fugă, dragonii loveau cu sabia, mulţimea s—a împrăştiat

---

Paris a doborât la pământ acest simbol al militarismului francez, dar republica a III-a a reaşezat coloana pe soclul ei. Cortegiul generalului Lamarque nu putea ocoli acest altar al bonapartismului.

[33] Aristocrat francez, coborâtor dintr-un bastard al lui Iacob al II-lea Stuart, regele Angliei, afişa ideile cele mai reacţionare.

[34] Punct din centrul Parisului, numit astfel fiindcă la origine a fost un arc de triumf, înălţat în 1674 de municipalitatea pariziană în amintirea cuceririi provinciei Franche-Comté.

[35] Numele sub care guvernul lui Ludovic-Filip a încercat să bagatelizeze una din răscoalele muncitoreşti din timpul acela.

[36] General al lui Napoleon. Exilat în timpul restauraţiei, a căpătat din nou comandamente superioare sub Ludovic-Filip. Lamarque îi fusese camarad de arme.

[37] Lupte din timpul războiului de independenţă al Statelor Unite din America. Lafayette, voluntar în armata insurgenţilor, a participat la această din urmă luptă.

în toate părţile şi un vuiet de război zbură spre cele patru unghiuri ale Parisului; de pretutindeni izbucnea strigătul: „La arme!” Toţi alergau, se poticneau, fugeau.

Mânia aţâţa răscoala cum vântul aţâţă focul.

18. GAVROCHE PLEACĂ DE LA LUPTĂ

În clipa când răzmeriţa, dezlănţuită de ciocnirea poporului cu armata în faţa Arsenalului, sili să se retragă mulţimea care mergea după dric şi care apăsa în tot lungul bulevardelor, asupra capului convoiului, se iscă o învălmăşeală înspăimântătoare. Mulţimea se cutremură, rândurile se rupseră, toţi o luară la goană, se risipiră – unii cu strigăte de luptă, alţii galbeni de groază. Fluviul cel mare care acoperea bulevardele se despică într—o clipă, se revărsă în dreapta şi—n stânga, şi se răspândi în şuvoaie pe două sute de străzi deodată ca apele scăpate din stăvilar. În vremea aceasta, un copil zdrenţăros, care cobora strada Ménilmontant ţinând în mână o ramură înflorită de bobiţel pe care o culesese de la Belleville, zări în geamul unui negustor de vechituri un pistol mare, din cele pe care le poartă călăreţii la oblânc. Aruncând ramura înflorită pe jos strigă:

— Mătuşă Cum—îţi—zice, îţi iau chestia asta!

Şi o şterse cu pistolul.

Peste două minute, un val de cetăţeni înspăimântaţi, care fugeau pe strada Amelot şi pe strada Basse, se întâlni cu un copil care cânta, învârtind pistolul:

„Noaptea cine vede? cine?
Ziua văd cu toţii bine;
C—o scrisoare ticluită
Pe burghez îl arzi pe plită;
Bat mătănii fac o mie,
Mă lovişi în pălărie!”

Era micul Gavroche care pornise la război.

Pe bulevard băgă de seamă că pistolul nu avea cocoş.

Cine era autorul acelui cuplet, care îi servea să ţie cadenţa? Cine scrisese celelalte cântece, pe care le cânta bucuros în diferite ocazii! Nu ştim. Poate chiar el. De altfel, Gavroche cunoştea toate refrenele populare mai răspândite, la care adăuga ciripitul lui.

Spiriduş şi ştrengar făcea un potpuriu din vocile naturii şi ale Parisului. Îmbina repertoriul păsărilor cu al atelierelor. Cunoştea câţiva ucenici ai vopselei, tagmă vecină cu a sa. Fusese, după cât se pare, trei luni de zile ucenic de tipografie. Într—o zi făcuse un comision pentru domnul Baour—Lormian, unul dintre cei Patruzeci[38]. Gavroche era un ştrengar de litere.

De altfel, nici nu i—ar fi trecut prin minte lui Gavroche că în noaptea aceea urâtă şi ploioasă, în care găzduise pe cei doi copilaşi în elefant, ţinuse loc de providenţă chiar fraţilor săi. Pentru fraţi seara, pentru tatăl său dimineaţa. Aşa îşi petrecuse noaptea. Plecând în zori din strada Ballets, se înapoiase în goană la elefant, scosese cu îndemânare din burta lui pe cei doi puşti, împărţise cu ei un prânz de care făcuse rost; pe urmă plecase, lăsându—i în grija străzii, maica cea bună, care în mare măsură îl crescuse şi pe el. La despărţire le dăduse întâlnire seara în acelaşi loc, şi drept rămas bun le ţinuse această cuvântare: „O iau din loc, adică o tulesc, sau, aşa cum se zice la curte, am spălat putina. Puştilor, dacă nu vă găsiţi tăticu’ şi mămica, întoarceţi—vă aici diseară! Vă dau eu haleală şi vă culc”. Cei doi copilaşi, culeşi de vreun sergent de stradă, vârâţi la arest, furaţi de vreun saltimbanc, sau numai rătăciţi în labirintul nesfârşit de străzi al Parisului, nu mai veniseră înapoi. Străfundurile societăţii de azi sunt pline de asemenea urme pierdute. Gavroche nu—i mai văzuse; zece sau douăsprezece săptămâni trecuseră din noaptea aceea. De multe ori i se întâmplase să se scarpine—n cap şi să întrebe: „Unde ciorile mi—or fi umblând cei doi copilaşi?”

Între timp, ajunsese, cu pistolul în mână, în strada Pont—aux—Choux. Băgă de seamă că pe toată

---

[38] Acesta era numărul membrilor Academiei Franceze.

strada nu mai era deschisă decât o prăvălie şi, lucru vrednic de luat în seamă, o plăcintărie. Un prilej căzut din cer, să mănânce plăcintă cu mere înainte de a păşi în necunoscut. Gavroche se opri, îşi pipăi coastele, scotoci prin buzunarele vestei, le întoarse pe cele de la pantaloni, dar negăsind nimic, nici măcar un gologan, începu să strige: „Ajutor!”

E foarte dureros când trebuie să te lipseşti de bucăţica din urmă.

Totuşi Gavroche îşi continuă drumul; peste două minute era în strada Saint—Louis. Străbătând strada Parc Royal, simţi nevoia să se despăgubească de plăcinta la care nu putuse ajunge şi îşi dărui plăcerea nemăsurată de a rupe ziua în amiaza mare afişele de teatru.

Ceva mai departe, văzând un grup de oameni rotofei, care după părerea lui trebuie să fi fost nişte proprietari, ridică din umeri şi scuipă la întâmplare, drept în faţa lui acest dumicat de fiere filosofică:

— Graşi mai sunt rentierii ăştia! Se îndoapă zdravăn. Se lăfăiesc în mâncăruri bune. Întreabă—i ce fac cu banii. Habar n—au. Îi mănâncă, ce să facă! Cât le încape în burtă.

19. CORINTUL

Acolo era strada Chanvrerie, care pe vremuri se scria Chanverrerie, şi vestita cârciumă *Corint...*

Vă aduceţi aminte tot ce am spus despre baricada ridicată în acest loc, şi pe care n—a întrecut—o decât baricada Saint—Merry. Asupra baricadei din strada Chanvrerie, rămasă azi în noaptea uitării, vom încerca să aruncăm puţină lumină.

Să ni se îngăduie să întrebuinţăm, pentru claritatea povestirii, mijlocul simplu, folosit de noi altădată pentru Waterloo. Cei care ar voi să—şi închipuie într—un fel destul de exact grupurile de case care se ridicau pe atunci pe lângă unghiul nord—estic al Halelor Parisului, lângă Saint—Eustache, unde este astăzi intrarea străzii Rambuteau, n—au decât să—şi închipuie un N care ar atinge cu vârful său strada Saint—Denis şi cu baza Halele, cele două picioare verticale fiind străzile Grande—Truanderie şi Chanvrerie, iar strada Petite—Truanderie linia lui transversală. Vechea stradă Mondétour tăia aceste trei linii făcând cele mai întortocheate colţuri. Aşa încât încâlcirea de labirint a acestor patru străzi izbutea să adune pe o suprafaţă de o sută de stânjeni pătraţi între Hale şi strada Saint—Denis pe de o parte, între strada Cygne şi strada Prêcheurs pe de altă parte, şapte grupuri de case ciudat întocmite, de felurite mărimi, aşezate strâmb şi la întâmplare, despărţite între ele întocmai ca blocurile de piatră ale unui şantier, prin nişte crestături înguste.

Am spus crestături înguste, căci nu puteam da o definiţie mai potrivită acestor ulicioare întunecoase, înghesuite, întortocheate, mărginite de hardughii înalte de opt caturi. Aceste dărăpănături erau atât de şubrede, încât pe străzile Chanvrerie şi Petite—Truanderie faţadele erau susţinute de grinzi aşezate între case. Uliţa era strâmbă şi băltoacele de apă, largi. Trecătorul mergea pe un caldarâm veşnic ud; trecând pe lângă dughene care semănau a pivniţe, pe lângă stâlpi mari de piatră prinşi în cercuri de fier, pe lângă grămezi întregi de gunoaie, pe lângă porţi de trecere ferecate cu zăbrele uriaşe străvechi. Pe toate acestea le—a nimicit strada Rambuteau.

Numele acesta, Mondétour[39], zugrăveşte de minune şerpuirea tuturor acestor ulicioare. Puţin mai departe făceau o adevărată piruetă în strada Pirouette, care dă în strada Mondétour. Ieşind din strada Saint—Denis în strada Chanvrerie, trecătorul o vedea îngustându—se din ce în ce în faţa lui, ca şi cum ar fi intrat într—o pâlnie. La capătul străzii, care era foarte scurtă, găsea trecerea închisă înspre Hale printr—un şir înalt de case şi s—ar fi crezut într—o fundătură, dacă n—ar fi văzut la dreapta şi la stânga două şleauri adâncite şi întunecoase prin care se putea ieşi. Era strada Mondétour, care la un capăt răzbea în uliţa Prêcheurs, iar la celălalt în strada Cygne şi Petite—Truanderie. La capătul acestui fel de fundătură, la cotitura şleaului din dreapta, se vedea o casă mai puţin înaltă decât celelalte, cu un ieşind care înainta în stradă.

În această casă, numai cu două caturi, fiinţa de vreo trei sute de ani o cârciumă veselă şi faimoasă.

---

[39] *Détour* – înconjur.

Această cârciumă aducea un zvon de voioşie chiar în locul despre care bătrânul Théophile[40] spusese în aceste două versuri:

„Aici se leagănă scheletul
Unui ibovnic spânzurat."

Vadul fiind bun, cârciumarii se perindau din tată—n fiu.

Pe timpul lui Mathurin Régnier, această cârciumă se numea *Pot—aux—Roses*[41] şi, cum pe atunci rebusurile erau la modă, avea drept firmă un stâlp vopsit trandafiriu[42]. Acum un veac, respectabilul Natoire, unul dintre maeştrii fantasticului, dispreţuiţi astăzi de o şcoală înţepenită în tipicuri, şi care chefuise de câteva ori în această cârciumă chiar la masa unde se îmbătase Régnier, zugrăvise din recunoştinţă pe stâlpul trandafiriu un ciorchine de struguri de Corint. Cârciumarul foarte încântat schimbase firma şi pusese să se scrie sub chiorchine aceste cuvinte aurite: LA STRUGURELE DE CORINT. De—aici numele de *Corint.* Nimic mai natural pentru beţivi decât prescurtările. Elipsa este zigzagul frazei. *Corint* detronase pe *Pot—aux—Roses.* Ultimul vlăstar al acestei dinastii de cârciumari, tata Hucheloup, necunoscându—i nici măcar tradiţia, puse să vopsească stâlpul în albastru.

Jos, o sală unde era tejgheaua; sus, la etajul întâi, o sală unde era biliardul; o scară de lemn răsucită urca prin tavan; era vin pe mese, fum pe pereţi, lumânări aprinse în plină zi, aşa arăta cârciuma. O scară având chepengul în sala de jos ducea la pivniţă. La etajul al doilea era locuinţa familiei Hucheloup. Suiai o scară fără balustradă, la care ajungeai printr—o uşă ascunsă într—un perete din sala cea mare de la primul etaj. Sub acoperiş, două poduri mansardate, cuiburi pentru servitoare. Încăperea de jos era împărţită în două, sala cu tejgheaua şi bucătăria.

Tata Hucheloup se născuse poate chimist, în realitate însă era bucătar. În cârciuma lui nu numai se bea, se şi mânca. Hucheloup născocise un fel de mâncare minunată care nu se găsea decât la el: crapi umpluţi, pe care el îi numea *carpes au gras.* Se mânca la lumina unor lumânări de seu şi a unei lămpi cu ulei de pe vremea lui Ludovic al XVI—lea, pe nişte mese pe care era bătută în cuie, în loc de faţă de masă, o bucată de muşama. Veneau muşterii de departe. Într—o zi, Hucheloup găsise cu cale să aducă la cunoştinţa trecătorilor „specialitatea" sa. Vârâse o pensulă într—o oală cu vopsea neagră şi, deoarece îşi avea ortografia lui, după cum şi bucătăria, improvizase pe perete această inscripţie atrăgătoare:

CARPES HOGRAS

Într—o iarnă, ploile şi lapoviţa apucaseră să şteargă litera S, cu care se sfârşea primul cuvânt, şi G, cu care începea cel de al doilea, şi astfel rămăsese:

CARPE HO RAS[43]

Cu ajutorul timpului şi al ploii, un modest afiş de birt devenise un sfat înţelept.

Aşa se întâmplase că Hucheloup, neştiind franţuzeşte, ştiuse latineşte, că scosese din bucătărie filosofie şi, vrând să—l distrugă pe Carême[44], se pusese pe aceeaşi treaptă cu Horaţiu[45]. Şi, ce e mai surprinzător, că voia să spună: „Intraţi în cârciumă la mine!"

Nimic din toate acestea nu mai există astăzi. Labirintul Mondétour a fost tăiat şi larg deschis în 1847 şi probabil că nu mai există în momentul de faţă. Strada Chanvrerie şi *Corint* au fost îngropate sub caldarâmul străzii Rambuteau.

După cum am mai spus, *Corint* era unul dintre locurile de întâlnire, dacă nu de întrunire, ale lui Courfeyrac şi ale prietenilor lui. Grantaire descoperise cârciuma *Corint.* Intrase pentru *carpe ho ras* şi se întorsese pentru *carpes gras.* La *Corint* se bea, se mânca, se striga în gura mare; plăteai puţin, plăteai greu sau nu plăteai deloc, erai totdeauna binevenit. Tata Hucheloup era un om cumsecade.

Hucheloup, om cumsecade, după cum am spus, era un birtaş cu mustăţi; varietate hazlie. Era întotdeauna încruntat, parcă ar fi vrut să—şi sperie muşteriii, îi bombănea pe cei care intrau, de parc—ar

---

[40] Théophile de Viau (secolul al XVII-lea), numit „bătrânul" spre a-l deosebi de Théophile Gautier, contemporan şi prieten cu Victor Hugo. Versurile citate nu aparţin însă lui Théophile de Viau, ci discipolului acestuia, Girard de St. Amant (poemul *Singurătatea).*

[41] *Pot-aux-Roses* – ghiveci cu trandafiri.

[42] *Poteau rose* – stâlp trandafiriu.

[43] Nu lăsa să treacă orele (lat.).

[44] Bucătar vestit din secolul al XIX-lea.

[45] Poetul latin scrisese: *Carpe diem* (nu lăsa să treacă ziua).

fi fost mai dispus să le caute pricină decât să le servească supa. Şi totuşi, o spunem încă o dată, erai totdeauna binevenit. Această ciudăţenie făcuse vad prăvăliei şi îi aducea mult tineret care spunea: „Hai să—l vezi tunând şi fulgerând pe tata Hucheloup!” Fusese maestru de scrimă. Izbucnea în râs pe neaşteptate. Glas gros înseamnă om de treabă. Avea un fond comic sub o înfăţişare tragică. Se mulţumea să te sperie, ca tabacherele în formă de pistol. Bubuitura lor e un strănut.

Avea de nevastă pe mama Hucheloup, o femeie cu barbă, foarte urâtă.

Pe la 1830, bătrânul Hucheloup muri. Odată cu el s—a dus şi secretul crapilor umpluţi. Văduva lui nemângâiată a ţinut mai departe cârciuma. Dar mâncarea era din ce în ce mai proastă şi cu timpul ajunsese să nu te mai poţi atinge de ea; iar vinul, care totdeauna lăsase de dorit, era oţet curat. Courfeyrac şi prietenii lui se mai duceau totuşi la *Corint* – de milă, cum zicea Bossuet.

Văduva Hucheloup gâfâia şi era cumplit de grasă şi avea apucături de ţărancă. Datorită felului de a le rosti, vorbele, ei păreau mai puţin neroade. Avea un fel de a spune lucrurile, care adăuga un sos picant amintirilor din primăvara vieţii ei trăită la ţară. Fusese odinioară plăcerea ei, zicea, să asculte „cum cântă bot—groşii prin răsuri”.

Sala de la etaj, „restaurantul”, era o încăpere mare şi largă, în care se îngrămădeau de—a valma taburete, scăunaşe, scaune, bănci, mese şi un biliard vechi şi şchiop. Te urcai pe o scară răsucită care dădea într—un colţ al sălii, pătrunzând printr—o deschizătură pătrată, asemenea unui tambuchi[46] de corabie.

Sala aceasta, luminată de o singură fereastră îngustă şi de o lampă cu ulei, în permanenţă aprinsă, era o adevărată cocioabă. Toate mobilele cu patru picioare se clătinau de parcă ar fi avut numai trei. Pereţii văruiţi nu aveau altă podoabă decât acest catren făcut în cinstea doamnei Hucheloup:

La zece paşi te miră, la doi, te îngrozeşte,
Pe nasul ei gigantic un neg se lăfăieşte,
Să nu ţi—l sufle—n faţă ţi—e teamă la tot pasul,
Şi că—ntr—o zi în gură îi va cădea tot nasul”.

Versurile erau scrise pe perete cu cărbune.

Madam Hucheloup, care semăna foarte bine cu portretul de mai sus, umbla încoace şi încolo, de dimineaţă până seara, în faţa acestui catren, cu o linişte netulburată. Două slujnice, Matelote şi Gibelotte, cărora niciodată nu li s—a spus altfel, ajutau pe madam Hucheloup să aşeze pe mese ulcelele de vin şi feluritele ciorbe, care se serveau muşteriilor flămânzi în strachină de lut. Matelote, mătăhăloasă, rotundă, roşcovană şi gălăgioasă, fostă sultană favorită a răposatului Hucheloup, era urâtă, mai urâtă decât orice balaur din mitologie. Totuşi, dat fiind că slujnica se ţinea într—una pe lângă stăpână, alături de madam Hucheloup era mai puţin urâtă. Gibelotte, înaltă, plăpândă, albă, de o albeaţă limfatică, cu cearcăne la ochi, cu pleoapele căzute, totdeauna sleită de puteri şi istovită suferind de ceea ce s—ar putea numi oboseală cronică, sculându—se cea dintâi, culcându—se cea din urmă, slujea pe toată lumea, chiar şi pe cealaltă slujnică, în tăcere şi cu blândeţe, surâzând în osteneala ei cu un vag zâmbet adormit.

Înainte de a intra în restaurant, citeai pe uşă, scris cu creta, versul acesta de Courfeyrac:

„Petrece dacă poţi şi mănâncă dacă ai curaj.”

20. BARICADA

Gavroche, fericit de parcă avea aripi, îşi luase sarcina să—i înveselească pe toţi. Se ducea, venea, se urca, cobora, fremăta strălucea. Părea pus acolo pentru încurajarea tuturor. Avea el un imbold? Da, negreşit, mizeria lui. Avea aripi? Da, ale veseliei lui. Gavroche era un vârtej. Îl vedeai şi îl auzeai peste tot, mereu îl auzeai. Umplea locul, aflându—se pretutindeni în acelaşi timp. Era un fel de omniprezenţă aproape supărătoare, nu—ţi dădea răgaz să te opreşti. Uriaşa baricadă îl simţea în spinarea ei. Stânjenea pe gură—cască, îmboldea pe leneşi, înviora pe cei osteniţi, scotea din răbdări pe cei care cădeau pe gânduri, pe unii îi înveselea, pe alţii îi îndemna, pe alţii îi înfuria, pe toţi îi punea în mişcare, înţepa pe un

[46] Deschizătură prin care, de pe puntea unei corăbii, se pătrunde în cală.

student, muşca pe un muncitor, se aşeza, se oprea, pornea din nou, zburătăcea pe deasupra zgomotului şi sforţărilor, sărea de la unii la alţii şi—i sâcâia ca o muscă pe toţi cei înhămaţi la această uriaşă diligenţă a revoluţiei[47].

Era o mişcare neîntreruptă în braţele lui mici şi strigăte neîntrerupte în plămânii lui plăpânzi.

— Haideţi! Mai multe pavele, mai multe butoaie, mai multe chestii dintr—alea! Unde mai sunt? Un coş de moloz, să—mi astupaţi gura! E prea mică baricada voastră; trebuie înălţată! Puneţi de toate, băgaţi de toate, vârâţi de toate! Dărâmaţi casa! O baricadă e ca ceaiul maicii Gibou. Uite, acolo e o uşă cu geamuri!

Un lucrător a strigat:

— O uşă cu geamuri! Ce vrei să facem cu o uşă cu geamuri, ageamiule?

— Geamgiu eşti dumneata! i—o întoarse Gavroche. O uşă cu geamuri la o baricadă e un lucru minunat. Nu împiedică să fie atacată, dar stânjeneşte când e vorba să fie luată. N—aţi şterpelit niciodată mere trecând peste un zid împănat pe creastă cu funduri de sticle sparte? O uşă cu gemuri taie bătăturile gărzii naţionale când o vrea să se caţere pe baricadă. Vezi bine! Sticla e înşelătoare. Ei, tovarăşi nu prea aveţi mintea ageră!

Gavroche era furios pe pistolul lui fără cocoş. Trecea de la unul la altul cerând:

— O puşcă, vreau o puşcă! De ce nu—mi daţi o puşcă?

— Puşcă îţi trebuie ţie? îl luă peste picior Combeferre.

— Ia uite! i—o întoarse Gavroche. Şi de ce nu? N—am avut una în 1830, când ne—am răfuit cu Carol al X—lea?

Enjolras dădu din umeri.

— Când vom avea destule pentru bărbaţi o să dăm şi copiilor.

Gavroche se întoarse mândru şi—i răspunse:

— Dacă te omoară înaintea mea, o iau pe—a ta.

— Puştiule! zâmbi Enjolras.

Un filfizon rătăcit care căsca gura în colţul străzii, îi făcu să schimbe vorba.

Gavroche strigă:

— Hai cu noi tinere! Ce? Noi nu facem nimic pentru ţărişoara asta?

Filfizonul o luă la fugă.

21. ÎN AŞTEPTARE

Ce—au făcut în acele ceasuri de aşteptare? Trebuie s—o spunem, pentru că e o pagină de istorie.

Pe când bărbaţii făceau cartuşe şi femeile scamă, pe când pe o plită fumega o tingire mare plină cu plumb topit şi cositor destinat tiparului de gloanţe, pe când pe baricadă vegheau santinele cu arma în mână, iar Enjolras, neclintit, păzea santinelele, Combeferre, Courfeyrac, Jean Prouvaire, Feuilly, Bossuet, Joly, Bahorel şi încă vreo câţiva s—au căutat unii pe alţii şi s—au adunat ca în cele mai liniştite vremuri ale taifasurilor lor studenţeşti; într—un colţ al cârciumii, transformată în cazemată, la doi paşi de reduta ridicată de ei, cu armele încărcate şi cu capsa pusă, rezemate de spătarul scaunelor, tinerii aceştia frumoşi, în pragul orei supreme, începură a spune versuri de dragoste.

Ce versuri? Iată—le.

„Îţi mai aduci aminte de zâmbitoarea viaţă,
De anii noştri tineri ca pomii înfloriţi,
Când ascultând fierbinte de—a inimii povaţă,
N—aveam decât o grijă: să fim îndrăgostiţi?

[47] Aluzie la fabula lui La Fontaine: *Diligenţa şi musca.*

Când vârsta mea—mpreună cu vârsta ta întreagă
Nu dau la adunare nici patruzeci de ani,
De se—arăta chiar iarna în casa noastră dragă,
Credeam că—i primăvara cu umbra de castani!

O, zilele frumoase! cu Manuel cuminte,
Şi c—un Paris puternic şi vesel ca un zeu,
Cu Foy, cel care—ntr—una ne fulgera—nainte,
Şi cu agrafa—aceea ce mă—nţepa mereu!

Toţi te priveau în juru—mi sub farmecul uimirii,
Când la Prado vreodată puteam mânca şi noi.
Mi se părea că până şi—n urmă trandafirii
Îşi întorceau spre tine învoaltele lor foi.

O, cât e de frumoasă! şopteau atunci în pripă.
Şi ce frumos miroase, cu părul ei în vânt!
Sub pelerină are pesemne o aripă
Ce pare că n—aşteaptă decât să—şi ia avânt.

Când unul lângă altul, pe uliţa bătrână,
Noi rătăceam adesea, în legănat sfios,
Ar fi putut oricine să spună că se—ngână
Aprilie şăgalnic cu maiul cel frumos.

Stam fericiţi în casă, cu uşa încuiată,
Muşcând cu lăcomie din bunul fruct oprit,
Iar gura mea o vorbă dacă—ţi şoptea, îndată
A ta îi da răspunsul atât de mult dorit.

Sorbonna era locul fermecător în care
Te adoram din noapte şi până—n zori, deplin;
Iar hărţile iubirii găseau o aplicare
În dragostele noastre pe un ţinut latin.

O, pieţele iubite, Maubert, Dauphine, o casă
Scăldată—n soare proaspăt şi cu ferestre mici!
Când îţi trăgeai ciorapul pe un picior de rasă
Vedeam o stea în umbră, sau poate—un licurici.

Eu am citit pe Platon, pe Lamennais, dar iată
Că tu cu mult mai bine dumnezeiescul rai
Îmi demonstrai că este, dar nu ca învăţată,
Ci doar prin floarea mică pe care—o dăruiai.

Ţi—eram supus în toate şi tu supusă—n toate…
O! casă aurită în care te vedeam,
Umblând doar în cămaşă şi rezemată—n coate,
Privindu—ţi tinereţea în ciobul unui geam!

Şi cine poate—acuma să nu—şi aducă—aminte
De timpurile—acelea c—un cer mereu senin,
De panglici, flori, mătase, de—acele dulci cuvinte

Cu care—amorul nostru venea cu sacul plin!

Grădina noastră toată: ghiveciul cu laleaua,
Acopereai fereastra în grabă c—un jupon;
Iar ceaşca de argilă care era luleaua
Ţi—o prezentam drept ceaşcă de porţelan nipon.

Şi—atâtea mari necazuri de care—am râs cât nouă,
Manşonul ars şi blana pierdută de la gât,
Când am vândut portretul lui Shakespeare, cel drag nouă,
Ca să uităm, o seară, de tot ce—a fost urât.

Eu îţi cerşeam într—una, iar tu erai miloasă,
Îţi sărutam pe fugă un cald şi fraged braţ,
Divina Comedie ne folosea drept masă
La suta de castane mâncate cu nesaţ.

Când pentru—ntâia oară, în mica mea odaie,
Ţi—am smuls o sărutare din gura ta de foc,
Tu ai plecat zbârlită şi toată o văpaie,
Eu, palid şi cucernic, am stat uimit pe loc.

Îţi mai aduci aminte de—atâta fericire,
De şalurile—acelea ajunse cârpe—acum?
O, lacrimile noastre de vis şi de iubire
Au luat şi ele astăzi al veşniciei drum!...”

Ceasul serii, locul şi acele amintiri care reînviau icoana din tinereţe, câteva stele care străluceau sfioase pe cer, liniştea de moarte a străzilor pustii, apropierea de neînlăturat a marii aventuri ce se pregătea, dădea un farmec nespus versurilor murmurate în amurg, cu glasul pe jumătate, de Jean Prouvaire, care, cum am spus, era un poet delicat.

Între—timp, în baricada cea mică se aprinsese un lampion, iar în cea mare o făclie de ceară, cum sunt cele care luminează drumul trăsurilor încărcate cu oameni mascaţi, mergând spre *Courtille,* în seara de lăsata secului. Făcliile acestea, după cum am văzut, veneau din cartierul Saint—Antoine.

Făclia fusese aşezată într—un fel de colivie înjghebată din pavele şi închisă de trei părţi, ca să fie la adăpost de vânt şi îndreptată în aşa fel ca toată lumina să cadă pe drapel. Strada şi baricada rămâneau cufundate în întuneric şi nu se vedea decât drapelul roşu, luminat puternic ca de—o uriaşă lanternă ascunsă.

Această lumină răsfrângea asupra steagului roşu reflexe de purpură înfiorătoare.

22. DRAPELUL: PRIMUL ACT

Nimic nu se întâmplase încă. La Saint—Merry sunase, ora zece. Enjolras şi Combeferre se postaseră cu carabinele în mâini, aproape de curmătura baricadei celei mari. Nu—şi vorbeau; ascultau cu încordare, căutând să prindă chiar cel mai surd şi depărtat zgomot de paşi.

Deodată, în mijlocul acestei linişti de mormânt, o voce limpede, tânără, veselă, care părea că vine dinspre strada Saint—Denis, începu să cânte desluşit un fel de parodie glumeaţă pe vechea arie populară *La lumina lunii,* această poezie terminată printr—un fel de strigăt semănând cu cântecul cocoşului:

„Nasul meu e—n lacrimi,
Tu, Bugeaud, de—ai vrea,
Să—mi trimiţi jandarmii

Să le spun ceva:
Îmbrăcată puica
Pe cap cu covrigu',
Uite bariera,
Cucu—cucurigu!"

Îşi strânseră mâna.

— E Gavroche, zise Enjolras.

— Ne dă de ştire, adăugă Combeferre.

Un tropot de paşi grăbiţi, tulbură liniştea străzii pustii. O fiinţă mai sprintenă ca o paiaţă se caţără pe deasupra omnibusului şi Gavroche sări gâfâind în baricadă.

— Daţi—mi puşca, zise el şi adăugă: Vin!

Un fior electric străbătu toată baricada Apoi se auzi mişcarea înfrigurată a mâinilor care—şi luau puştile.

— Vrei carabina mea? întrebă Enjolras pe Gavroche.

— Vreau puşca cea mare, răspunse Gavroche.

Şi luă puşca lui Javert.

Două santinele se retrăseseră şi se întorseseră odată cu Gavroche. Era santinela de la capătul străzii şi cea de la Petite—Truanderie. Santinela din ulicioara Prêcheurs rămăsese la postul său, ceea ce însemna că dinspre poduri şi Hale nu se apropia nimeni. Strada Chanvrerie, din care abia se vedeau câteva pavele la lumina proiectată asupra drapelului, părea în ochii răsculaţilor ca o uriaşă poartă boltită şi neagră, întredeschisă într—un nor de fum.

Fiecare îşi luă poziţia de luptă.

Patruzeci şi trei de răsculaţi, printre care Enjolras, Combeferre, Courfeyrac, Bossuet, Joly, Bahorel şi Gavroche, stăteau îngenuncheaţi în baricada cea mare. Cu capul la înălţimea meterezului, cu ţevile puştilor şi carabinelor sprijinite pe parapetul de piatră, ca de crenelurile unei cetăţi, atenţi, tăcuţi, gata să tragă. Șase dintre ei, comandaţi de Feuilly, se postaseră, cu puşca la ochi, la ferestrele celor două etaje ale *Corintului.*

Mai trecură câteva clipe, apoi un zgomot de paşi măsuraţi, numeroşi, grei, se auzi desluşit dinspre strada Saint—Leu. Zgomotul acesta, mai întâi slab, pe urmă tot mai apăsat, mai sonor, mai puternic, se apropia încet, fără opriri şi întreruperi, cu o stăruinţă liniştită şi ameninţătoare. Nu se mai auzea altceva. Ai fi zis că se aud deopotrivă şi tăcerea, şi zgomotul paşilor statuii Comandorului lui *Don Juan* de Molière, dar acest pas de piatră avea ceva uriaş şi fără de număr, deşteptând laolaltă ideea unei mulţimi şi a unui strigoi. Parcă ar fi pornit în marş cumplita statuie a Legiunii. Acest pas se apropie, se apropie tot mai mult, apoi se opri. Părea că se aude, la capătul străzii, suflarea unei mulţimi. Nu se zărea nimic, totuşi se desluşea tot mai în fund, în întunericul gros, o puzderie de fire metalice, subţiri ca nişte ace şi aproape de nevăzut, care se agitau ca acele reţele de scânteieri care nu se pot descrie şi pe care în clipa când adormi le urmăreşti pe sub pleoapele închise, în prima ceaţă a somnului. Erau baionetele şi ţevile armelor sub lumina şovăitoare a razelor depărtate ale făcliei.

Se făcu tăcere, ca şi cum şi de o parte şi de alta toată lumea ar fi fost în aşteptare. Deodată, însă din fundul întunericului, un glas, cu atât mai sinistru cu cât nu vedeai pe nimeni şi—ţi părea că însuşi întunericul vorbeşte, se auzi:

— Cine—i acolo?

În acelaşi timp armele zăngăniră ameninţător.

Enjolras răspunse mândru:

— Revoluţia franceză!

— Foc! răsună glasul.

Un fulger înroşi faţadele locuinţelor, ca şi cum uşa unui cuptor s—ar fi deschis şi s—ar fi închis deodată.

O detunătură îngrozitoare se auzi pe baricadă. Steagul roşu căzu. Descărcătura fusese atât de năprasnică, încât retezase prăjina drapelului, cu alte cuvinte capătul oiştii omnibusului. Gloanţele care ricoşaseră de pe ciubucurile caselor pătrunseră în baricade şi răniră câţiva oameni.

Impresia pricinuită de această primă salvă îngheţase pe toţi oamenii. Atacul era brutal şi pusese pe

gânduri până şi pe cei mai curajoşi. Era vădit că aveau de—a face cu cel puţin un regiment.

— Camarazi! strigă Courfeyrac. Să nu irosim pulberea. Să nu răspundem decât atunci când vor intra în stradă.

— Dar mai înainte de toate, spuse Enjolras, să ridicăm steagul!

Şi ridică drapelul care căzuse la picioarele sale.

Din depărtare se auzea zgomotul metalic al vergelelor în ţevile armelor. Soldaţii guvernului îşi încărcau puştile din nou.

Enjolras întrebă iar:

— Cine are curajul? Cine înfige din nou steagul pe baricadă?

Nu răspunse nimeni. A urca pe baricadă tocmai în clipa când armele erau îndreptate asupra ei, însemna moarte sigură. Omul cel mai viteaz şovăie să se osândească singur.

Enjolras, el însuşi, se înfioră. Apoi repetă:

— Nu se prezintă nimeni?

23. DRAPELUL: ACTUL DOI

De la sosirea la *Corint* şi în timpul cât se construia baricada, nimeni nu se mai gândise la moş Mabeuf, deşi acesta nu părăsise mica trupă. El intrase în cârciumă şi se aşezase după tejghea. Acolo se lăsase în prada unei adevărate prăbuşiri lăuntrice. Părea că nu mai vedea şi nu mai auzea nimic. De câteva ori, Courfeyrac şi ceilalţi îi dăduseră de ştire că se apropie primejdia şi—l îndemnaseră să se pună la adăpost. Dar el rămăsese nepăsător. Chiar când nimeni nu—i adresa un cuvânt, buzele sale se mişcau ca şi cum ar fi voit să răspundă, dar de îndată ce—i vorbea cineva, ele rămâneau nemişcate, iar privirea i se aţintea în gol, moartă, fără expresie. Cu câteva ore înainte de atacul baricadei, încremenise într—o poziţie din care n—a mai ieşit: pumnii sprijiniţi pe genunchi şi capul puţin înclinat înainte, ca şi cum ar fi privit într—o prăpastie. Nimic nu l—a putut scoate din starea aceasta. Gândul lui nu părea să fie la baricadă. Când fiecare îşi luase postul în primire, în sala de jos nu mai rămăseseră decât Javert, legat de stâlp, un muncitor cu sabia scoasă păzindu—l pe Javert, şi Mabeuf. În clipa atacului, când se auzise detunătura, zguduitura fizică îl zdruncinase şi, ca deşteptat din somn, se ridicase deodată, străbătuse sala şi, pe când Enjolras îşi repeta chemarea: „Nimeni nu se prezintă?” bătrânul se ivi în pragul cârciumii.

Prezenţa lui îi cutremură pe cei de faţă. Se ridică un strigăt:

— E votantul! E convenţionalul[48]! E reprezentantul poporului!

El, pesemne, nu auzea.

Se duse drept la Enjolras şi, în vreme ce răzvrătiţii, cu o tainică teamă, se dădeau la o parte din faţa lui, îi smulse drapelul din mână. Enjolras, încremenit, dăduse un pas înapoi. Apoi, fără ca cineva să îndrăznească a—l opri sau a—l ajuta, bătrânul de optzeci de ani, cu capul tremurând, cu mersul sigur, începu să urce încet scara de pietre ridicată în baricadă. Era ceva aşa de întunecat şi de înălţător, încât toţi cei din jurul lui strigară: „Descoperiţi—vă!” Cu fiecare treaptă pe care o urca era mai înspăimântător: părul lui alb, faţa zbârcită, fruntea largă, pleşuvă şi plină de creţuri, ochii adânciţi în orbite, gura deschisă parcă de uimire, braţele lui slabe ridicând drapelul roşu se iveau din umbră, mărite de lumina însângerată a torţei: părea spectrul marii revoluţii de la ’93 ieşind din pământ, cu steagul Teroarei în mână.

Iar când ajunse sus, pe ultima treaptă, când această cumplită fantomă se înălţă, clătinându—se, pe maldărul de dărâmături, în faţa celor o mie două sute de puşti din umbră, în faţa însăşi a morţii, ca şi când el ar fi fost mai tare decât ea, întreaga baricadă luă, în întuneric, o înfăţişare supranaturală şi măreaţă.

Se făcu tăcere ca înaintea unei minuni.

În mijlocul acestei tăceri, bătrânul flutură drapelul roşu şi strigă:

— Trăiască revoluţia! Trăiască republica! Fraternitate! egalitate! şi moartea!

Cei din baricadă auziră o şoaptă înceată şi repezită ca murmurul unui preot când spune o rugăciune în pripă. Era, pesemne, comisarul de poliţie, care făcea somaţiile legale la celălalt capăt al străzii:

Apoi aceeaşi voce răsunătoare care strigase: „Cine—i acolo?” strigă:

— Înapoi!

---

[48] Adică: fost membru al Convenţiunii din 1792, care a votat moartea lui Ludovic al XVI-lea.

Domnul Mabeuf, palid, cu privirea rătăcită, cu ochii luminaţi de flăcările lugubre ale nebuniei, ridică drapelul deasupra capului şi strigă încă o dată:

— Trăiască republica!

— Foc! comandă vocea.

O a doua salvă, ca de mitralie, se abătu asupra baricadei.

Bătrânul căzu în genunchi, apoi se ridică scăpă drapelul din mână şi căzu înapoi, pe spate, pe caldarâm, ca o scândură, întins cu braţele în cruce.

Sângele i se scurse în şuvoaie. Faţa lui bătrână, palidă şi tristă părea că priveşte la cer.

Cuprinşi de una din acele emoţii care sunt mai presus de om şi îl fac să uite chiar să se apere, răsculaţii se apropiară de cadavru cu o spaimă plină de respect.

— Ce oameni, regicizii ăştia! spuse Enjolras.

Courfeyrac se plecă la urechea lui:

— Fie vorba între noi, fiindcă nu vreau să stric entuziasmul celorlalţi, dar omul ăsta nu era deloc un regicid. L—am cunoscut. Se numea moş Mabeuf. Nu ştiu ce—a avut azi. Dar era un prostănac cumsecade. Uită—te la capul lui!

— Cap de prostănac şi inimă de Brutus, răspunse Enjolras. Apoi ridică vocea: Cetăţeni! Acesta e exemplul pe care bătrânii îl dau celor tineri. Noi şovăiam, el a îndrăznit. Noi dam înapoi, el a mers înainte! Iată învăţătura pe care o dau cei ce tremură de bătrâneţe celor care tremură de frică. Bătrânul acesta e mare în faţa patriei. El a avut o viaţă lungă şi o moarte strălucită. Să adăpostim cadavrul; fiecare dintre noi să apere pe bătrânul acesta mort, ca şi cum ar apăra viaţa tatălui său şi prezenţa lui în mijlocul nostru să facă baricada de necucerit!

Un murmur de încuviinţare, posomorât şi hotărât urmă acestor cuvinte.

Enjolras se plecă, luă între mâini capul bătrânului şi, sălbatic, îl sărută pe frunte, apoi, desfăcându—i braţele şi umblând cu acest mort cu o duioasă băgare de seamă ca şi când s—ar fi temut să nu—i facă vreun rău, îi scoase haina, arătă tuturor celor de faţă găurile ei însângerate şi spuse:

— Iată drapelul nostru!

24. BUTOIUL CU PULBERE

Marius ascuns în cotul străzii Mondétour, fusese de faţă la începuturile luptei, nehotărât şi înfiorat. Totuşi, nu se putuse împotrivi multă vreme acelei ispite misterioase şi atotputernice, pe care am putea—o numi chemarea prăpastiei. În faţa primejdiei ce se apropia, în faţa morţii de taină întunecată a domnului Mabeuf, în faţa lui Bahorel ucis, a lui Courfeyrac strigând „Ajutor”, în faţa viteazului copil ameninţat, în faţa prietenilor săi, care trebuiau ajutaţi sau răzbunaţi, nu mai stătuse pe gânduri şi se aruncase în luptă cu pistoalele în mâini. Cu prima lovitură îl salvase pe Gavroche, cu cea de a doua îl eliberase pe Courfeyrac.

La zgomotul împuşcăturilor, la strigătele soldaţilor răniţi, asediatorii se aruncaseră pe întărituri, pe al cărei vârf se vedea acum ceva mai mult de jumătatea trupelor. Erau mulţi la număr, soldaţi din garda municipală, soldaţi de infanterie, soldaţi din garda naţională, toţi cu puştile în mâini. Stăpâneau mai mult de două treimi din baricadă, dar nu săreau înăuntrul ei, ca şi când ar fi stat în cumpănă, temându—se de vreo capcană. Priveau în baricada întunecată cum ai privi într—o vizuină de lei. Flacăra torţei nu lumina decât baionetele, chipiurile şi partea de sus a feţelor neliniştite şi întărâtate.

Marius nu mai avea arme, îşi aruncase pistoalele descărcate, dar zărise în sala de jos, lângă uşă, butoiaşul cu pulbere.

Pe când se întorcea pe jumătate, uitându—se într—acolo, un soldat îl luă la ochi. În clipa în care se pregătea să tragă, o mână se lipi de capătul ţevii şi o astupă. Era tânărul lucrător cu pantaloni de catifea. Glonţul porni, străpunse mâna, şi poate şi pe lucrător, căci el căzu. Dar nu—l atinse pe Marius. Toate acestea se petreceau în mijlocul fumăriei şi mai degrabă erau întrezărite decât văzute. Marius, care intra în sala de jos, abia băgă de seamă ce se întâmplase. Zărise totuşi nelămurit, ţeava de puşcă îndreptată spre el şi mâna care o astupase; auzise împuşcătura.

Dar în clipe ca acelea, tot ceea ce vezi pâlpâie, tremură şi dispare iar. Nimic nu e în stare să te oprească. Te simţi împins tot mai mult spre haos şi totul e învăluit în neguri.

Răsculaţii, surprinşi, dar nu înspăimântaţi, se regrupaseră. Enjolras strigase: „Staţi, nu trageţi la întâmplare!" Într—adevăr, în prima clipă de zăpăceală s—ar fi putut răni unii pe alţii. Cei mai mulţi se urcaseră la fereastra primului etaj şi la mansarde, de unde dominau pe asediatori. Cei mai hotărâţi, ca Enjolras, Courfeyrac, Jean Prouvaire şi Combeferre, se lipiseră îndârjiţi cu spatele de casele din fund şi, fără nicio adăpostire, făceau faţă rândurilor de soldaţi şi de oameni din gardă care invadaseră baricada.

Toate acestea se petrecuseră fără grabă, cu acea gravitate stranie şi ameninţătoare de dinaintea luptei.

Amândouă părţile se luau la ochi, cu puştile aproape piept la piept; erau atât de aproape unii de alţii, încât şi—ar fi putut vorbi fără să ridice glasul. În clipa când prima scânteie era gata să scapere, un ofiţer cu apărătoare de oţel la gât şi cu epoleţi mari îşi întinse sabia şi spuse:

— Jos armele!

— Foc! zise Enjolras.

Cele două detunături izbucniră în acelaşi timp şi totul se învălui în fum.

Un fum acru şi înăbuşitor, în ceaţa căruia se târau cu gemete slabe şi surde muribunzi şi răniţi.

Când fumul se risipi, au apărut de amândouă părţile combatanţii cu şirurile rărite, dar pe acelaşi loc, încărcându—şi în tăcere armele, din nou.

Deodată se auzi o voce tunătoare, care striga:

— Fugiţi, sau arunc baricada în aer!

Toate capetele se întoarseră spre partea de unde venise acel strigăt.

Marius intrase în sala de jos, luase butoiaşul cu pulbere, apoi folosindu—se de fum şi de ceaţa întunecată care umplea baricada, se strecurase de—a lungul ei până la grămada de pietre în care era înfiptă torţa. O smulse de la locul ei, aşeză acolo o grămadă de pavele sub butoiaş, care se desfundase imediat, cu un fel de supunere cumplită. Marius le săvârşise pe toate cât ai clipi din ochi; iar acum toată lumea, ostaşi din garda naţională, din cea municipală, ofiţeri, soldaţi, grămădiţi la celălalt capăt al baricadei, se uitau încremeniţi la el, cum, cu piciorul pe pietre, cu torţa în mână, cu faţa smeadă luminată de o hotărâre neînduplecată, înclina flacăra torţei spre mormanul de temut în care se vedea butoiaşul de pulbere spart şi strigă cuvintele înspăimântătoare:

— Fugiţi, sau arunc baricada în aer!

Chipul lui Marius pe baricadă, după acela al bătrânului octogenar, era viziunea tinerei revoluţii, după apariţia celei de altădată.

— Arunci în aer baricada, zise un sergent, şi pe tine împreună cu ea.

Marius răspunse:

— Şi pe mine cu ea!

Şi apropie facla de butoiaşul cu pulbere.

Dar pe meterez nu mai era nimeni. Asediatorii, părăsindu—şi morţii şi răniţii, se retraseră, unii peste alţii şi—n dezordine, spre capătul străzii, unde se pierdură din nou în întuneric. Fugiră până la unul. Baricada era eliberată.

25. ŞTRENGARUL, DUŞMAN AL LUMINILOR

Câtă vreme trecu astfel? Care au fost fluxurile şi refluxurile acestei tragice meditaţii?

Îşi veni în fire? Rămase copleşit sub povară? Să fi fost lovitura atât de grea, încât îl zdrobise cu totul? Se putea încă ridica şi găsi un punct de sprijin în conştiinţa lui? Poate că nici el n—ar fi putut—o spune.

Strada era pustie. Câţiva cetăţeni îngrijoraţi, care se întorceau în grabă acasă, abia îl zăriră. Fiecare îşi poartă grija lui în vremuri de restrişte. Lampagiul de noapte veni ca de obicei să aprindă felinarul din faţa porţii cu nr. 7 şi plecă. Cine l—ar fi privit pe Jean Valjean în umbra aceasta ar fi jurat ca nu—i om viu. Stătea acolo, aşezat pe piatra de la poartă, încremenit în deznădejde, ca o arătare de gheaţă. Se auzea clopotul de alarmă şi zgomote nedesluşite ca de furtună. La zbuciumul clopotului şi la vuietul răscoalei se adăugă sunetul ornicului de la Saint—Paul, care bătu de unsprezece ori, grav, fără să se grăbească.

Căci clopotul de alarmă e omul: ceasul e Dumnezeu. Trecerea vremii îl lăsa rece pe Jean Valjean; rămase nemişcat. Deodată, aproape în aceeaşi clipă, o detunătură scurtă răsună dinspre Hale; o a doua urmă şi mai puternică. Era pesemne atacul asupra baricadei din strada Chanvrerie care, după cum am văzut, fusese respins de Marius. La auzul acestor îndoite salve, a căror furie părea sporită în încremenirea nopţii, Jean Valjean tresări; se ridică, întorcându—se înspre partea de unde venea zgomotul; apoi se prăbuşi din nou lângă stâlp, îşi încrucişă braţele şi capul îi căzu iarăşi încet pe piept.

Şi din nou începu a tăinui cu sine însuşi.

Deodată ridică ochii. Cineva trecea pe stradă. Auzi paşi în apropiere şi, la lumina felinarului care străjuia partea străzii dinspre arhive, zări o faţă palidă, tânără şi plină da voioşie.

Era Gavroche, care ajunsese în strada l'Homme—Armé.

Băieţelul privea pe sus şi părea să caute ceva. Îl vedea bine pe Jean Valjean, dar nu—l lua în seamă.

După ce se uită o vreme în sus, îşi îndreptă privirile cu atenţie în jos; ridicându—se în vârful picioarelor, începu să pipăie uşile şi ferestrele de jos ale caselor; toate erau închise, încuiate, ferecate. După ce a cercetat cinci sau şase faţade baricadate astfel, ştrengarul dădu din umeri şi intră în vorbă cu sine însuşi cam în felul acesta:

— Drace!

Apoi începu din nou să privească pe sus.

Jean Valjean care, cu o clipă mai înainte, în starea sufletească în care se afla, n—ar fi vorbit, nici n—ar fi răspuns măcar nimănui, se simţi împins să vorbească acestui copil.

— Puştiule, zise el, ce ai?

— Am că mi—i foame, răspunse tăios Gavroche şi adăugă: Puşti eşti dumneata!

Jean Valjean vârî mâna în buzunarul vestei şi scoase o piesă de cinci franci.

Dar Gavroche, care era un neam de codobatură şi care trecea repede de la un gest la altul, ridicase o piatră de jos. Zărise felinarul.

— Ia te uită! Pe aici aveţi încă felinare! Nu sunteţi în regulă, dragii mei! Asta se cheamă dezordine. Ia să le spargem!

Şi aruncă piatra în felinarul al cărui geam căzu cu un zgomot atât de mare, încât câţiva cetăţeni, ghemuiţi după perdele în casa din faţă, strigară: „S—a întors '93!"

Felinarul se clătină şi se stinse.

Strada se întunecă deodată.

— Aşa, uliţă bătrână, făcu Gavroche, pune—ţi scufia de noapte! Şi întorcându—se spre Jean Valjean: Cum îi ziceţi monumentului ăluia uriaş pe care—l aveţi colo, la capătul străzii? Sunt Arhivele, nu? Coloanele ălea barosane, dacă le—am mototoli niţel, ce mai baricadă am face din ele!

Jean Valjean se apropie de Gavroche.

— Sărmanul de el, zise cu vocea pe jumătate, vorbind pentru sine, îi e foame!

Şi îi puse în mână piesa de cinci franci.

Gavroche ridică nasul, mirat de mărimea acelui gologan: se uită la el pe întuneric şi strălucirea lui îi luă ochii. Cunoştea piesele de cinci franci numai din auzite; se bucurau de o mare faimă; fu încântat să vadă una de aproape şi exclamă:

— Ia să vedem pataca! Câteva clipe se uită la ea ca vrăjit, apoi, întorcându—se spre Jean Valjean, îi întinse moneda şi îi spuse cu demnitate: Burghezule, prefer să sparg felinare. Luaţi—vă pataca înapoi! Pe mine nu mă cumpără nimeni. O fi având ea cinci gheare, dar pe mine nu mă zgârie.

— Ai mamă? întrebă Jean Valjean.

Gavroche răspunse:

— Poate mai mult ca dumneavoastră.

— Ei bine, spuse Jean Valjean, păstrează banul pentru maica—ta.

Gavroche se simţi înduioşat. De altfel, tocmai băgase de seamă că omul care îi vorbea era cu capul gol, şi aceasta îi inspirase încredere.

— Adevărat? spuse el. Nu mi—l daţi ca să nu mai sparg felinarele?

— Sparge câte vrei.

— Sunteţi un om cumsecade, zise Gavroche. Şi puse piesa de cinci franci într—unul din buzunare. Încrederea lui crescând, adăugă: Sunteţi de pe strada asta?

— Da, de ce?

— Aţi putea să—mi arătaţi unde e numărul şapte?

— Ce ai cu numărul şapte?

Aici copilul se opri, temându—se că a spus prea mult; îşi înfipse cu putere degetele în păr şi se mulţumi să răspundă:

— Aşa!

Un gând trecu prin mintea lui Jean Valjean. Neliniştea are sclipiri de felul acesta. El spuse copilului:

— Tu îmi aduci scrisoarea pe care o aştept?

— Dumneavoastră! zise Gavroche. Dumneavoastră nu sunteţi femeie.

— Scrisoarea este pentru domnişoara Cosette, nu—i aşa?

— Cosette… mormăi Gavroche. Da, cred că e chiar numele ăsta caraghios.

— Ei bine, spuse Jean Valjean, eu trebuie să—i predau scrisoarea. Dă—mi—o!

— Atunci trebuie să ştiţi că sunt trimis de la baricadă?

— Fără îndoială, zise Jean Valjean.

Gavroche îşi vârî mâna în fundul celuilalt buzunar al său şi scoase din el o hârtie împăturită în patru.

Apoi salută milităreşte.

— Onorul la depeşă! spuse el. Vine de la guvernul provizoriu.

— Dă—o încoace! zise Jean Valjean:

Gavroche ţinea scrisoarea ridicată deasupra capului.

— Să nu vă închipuiţi că e vorba de un bileţel dulce. E pentru o femeie, dar e pentru popor. Noi ne batem şi respectăm femeile. Noi nu suntem ca cei din lumea mare, unde domnişorii trimit răvaşe dulci puicuţelor.

— Dă—mi—o!

— Într—adevăr, păreţi un om cumsecade.

— Dă—mi—o repede!

— Poftiţi! Şi dădu scrisoarea lui Jean Valjean. Şi grăbiţi—vă, domnule Cutare, pentru că domnişoara Cutărică aşteaptă.

Gavroche fu încântat de spiritul pe care îl făcuse. Jean Valjean întrebă:

— La Saint—Merry trebuie să duc răspunsul?

— Ai face o boroboaţă din cele mai mari! strigă Gavroche. Scrisoarea vine de la baricada din strada Chanvrerie şi eu mă întorc acolo. Bună seara, cetăţene!

După ce spuse acestea, Gavroche plecă, sau mai bine zis îşi reluă zborul său de păsărică scăpată din colivie spre locul de unde venise. Se scufundă iarăşi în întuneric, ca şi când ar fi făcut o gaură în el, cu iuţeala unui proiectil; uliţa l'Homme—Armé fu din nou tăcută şi pustie; cât ai clipi din ochi, copilul acesta ciudat, plămădit din umbră şi vis, intrase în negura acestor şiruri de case întunecate şi se pierduse ca fumul în noapte. L—ai fi putut crede risipit şi împrăştiat, dacă peste câteva clipe un zgomot răsunător de geamuri sparte şi bufnetul straşnic al unui felinar prăbuşindu—se pe pavaj n—ar fi trezit din nou, dintr—odată pe burghezii mânioşi. Gavroche trecea pe strada Chaume.

26. SITUAŢIA SE ÎNRĂUTĂŢEŞTE

Ziua creştea văzând cu ochii, dar nicio fereastră nu se deschidea şi nicio uşă; erau zorile, nu deşteptarea. Capătul străzii Chanvrerie, opus baricadei, fusese, după cum am spus, evacuat de trupe; părea liber şi se deschidea în faţa trecătorilor cu o linişte înfiorătoare. Strada Saint—Denis era mută ca sfinxul din Teba[49]. Nicio vietate la răspântiile pe care le înălbea o rază de soare. Nimic mai cumplit decât lumina străzilor pustii.

Nu vedeai nimic, dar auzeai. La o oarecare depărtare se mişca ceva misterios. Nu mai era nicio îndoială că se apropia clipa hotărâtoare. Ca în seara din ajun, santinelele se retraseră, de data aceasta toate.

---

[49] Monstru din mitologia greacă despre care legenda spune că stătea la intrarea în cetatea Teba (Grecia centrală) şi oprea călătorii punându-le întrebări grele: când nu primea răspunsuri satisfăcătoare îşi sfâşia interlocutorii intimidaţi de privirile lui fixe şi tăcerea lui ameninţătoare.

Baricada era mai puternică decât la primul atac. De la plecarea celor cinci, răsculaţii o înălţaseră şi mai mult.

După sfatul santinelei care observase regiunea Halelor, Enjolras, de teama unui atac neaşteptat prin spate, luă o hotărâre gravă. Puse să se baricadeze culoarul strâmt al străduţei Mondétour, care până atunci rămăsese liber. Scoaseră pietrele de pe stradă de—a lungul câtorva case şi, în felul acesta, baricada, zidită pe patru străzi, strada Chanvrerie în faţă, străzile Cygne şi Petite—Truanderie la stânga, şi strada Mondétour la dreapta, era într—adevăr aproape de necucerit; dar luptătorii erau acum închişi în ea. Avea trei laturi, dar nicio ieşire. „Fortăreaţă şi cursă de şoareci", spuse Courfeyrac râzând.

Enjolras grămădi lângă uşa cârciumii vreo treizeci de bolovani „de rezervă", cum spunea Bossuet.

Tăcerea era acum atât de adâncă în partea de unde trebuia să vină atacul, încât Enjolras aşeză din nou pe fiecare la postul lui de luptă.

I se dădu fiecăruia o raţie de rachiu.

Nimic mai ciudat decât o baricadă care se pregăteşte să înfrunte asaltul. Toţi îşi aleg locul, ca la un spectacol, se cuibăresc, se proptesc, se reazemă. Unii îşi fac strapontine din bolovani. Te supără colţul unui zid, te dai la o parte; te ajută un perete fortificat, te adăposteşti în spatele lui. Stângacii sunt preţioşi; iau locurile care nu sunt la îndemâna altora. Mulţi preferă să lupte stând jos. Vor să şadă în voie, ca să ucidă, şi confortabil ca să moară.

În dureroasele lupte din iunie 1848, unul dintre răsculaţi, un straşnic trăgător care lupta de pe terasa unui acoperiş, adusese cu el un jilţ Voltaire, în care şi—a găsit moartea străpuns de o lovitură de mitralie.

Îndată ce comandantul a poruncit aşezarea în ordine de bătaie, toate mişcările dezordonate încetează; s—a sfârşit forfoteala de la unii la alţii, grupurile şi discuţiile în doi. Nimeni nu se mai izolează de ceilalţi; tot ce se găseşte în minţile oamenilor se adună şi se preschimbă în aşteptarea asaltului. Înaintea primejdiei baricada e un haos; în primejdie e disciplină. Primejdia menţine ordinea.

Din clipa în care Enjolras îşi luă carabina cu două focuri şi se aşeză în dreptul unui crenel pe care şi—l alesese, toţi ceilalţi amuţiră. De—a lungul zidului de bolovani se auzi un ţăcănit uşor, nedesluşit, mici zgomote surde. Se încărcau puştile.

De altfel, oamenii erau mai mândri şi mai siguri decât oricând; prinosul de sacrificiu întăreşte; nu mai nădăjduiau, erau disperaţi. Disperarea e ultima armă, care uneori aduce victoria, aşa a spus Virgiliu. Mijloacele supreme ies din hotărârile supreme. Câteodată, când te îmbarci în moarte scapi de naufragiu şi capacul sicriului e o scândură salvatoare.

Ca în seara trecută, atenţia tuturor era îndreptată, pironită, am putea spune, spre capătul de stradă care acum era luminat desluşit.

Aşteptarea nu fu lungă. Freamătul începu din nou, limpede, dinspre strada Saint—Leu, dar nu semăna cu acela al primului atac. Un zăngănit de lanţuri, murmurul neliniştitor al unei mulţimi de oameni, un clinchet de aramă săltând pe pietrele caldarâmului, un fel de huruit solemn şi prelung, vesteau apropierea unor arme sinistre. Tresăriră rărunchii străzilor vechi şi liniştite, croite şi clădite pentru o rodnică circulaţie a bunurilor şi a ideilor, nu pentru ca să fie străbătute de roţile crunte ale războiului. Privirea luptătorilor, aţintită spre capătul străzii, deveni sălbatică.

Se ivi un tun.

Artileriştii împingeau din urmă gura de foc pusă în poziţie de tragere. Scutul dinainte fusese detaşat; doi tunari sprijineau afetul, patru erau la roţi, iar alţii veneau înapoia lor cu chesonul. Se vedea cum fumegă fitilul aprins.

— Foc! strigă Enjolras.

Toată baricada trase şi se auzi o detunătură înfricoşătoare; un val de fum acoperi şi făcu să dispară tunul şi soldaţii care îl purtau; după câteva secunde norul se risipi şi apărură din nou; servanţii apropiau tunul, încet, în faţa baricadei, în ordine şi fără să se grăbească. Nu fusese niciunul lovit. Apoi şeful de tun, apăsând culasa pentru a înălţa tirul, începu să îndrepte ţeava spre ţintă cu gravitatea unui astronom care îşi potriveşte luneta.

— Bravo, tunarilor! strigă Bossuet.

Şi toată baricada bătu din palme.

Peste o clipă, aşezat drept în mijlocul drumului, călare pe rigolă, tunul era pus în poziţie de tragere. O gură uriaşă stătea căscată asupra baricadei.

— Aşa da! spuse Courfeyrac! Vine dihania! Întâi un bobârnac şi pe urmă ghiontul! Armata întinde

spre noi coşcogeamite labă. Baricada o să fie zgâlţâită serios. Puştile te pipăie, tunul îţi dă brânci.

— E o piesă de opt, model nou, de bronz, adăugă Combeferre. Tunurile acestea au un cusur: dacă la o sută de părţi aramă se toarnă mai mult de zece părţi cositor, pot să explodeze. Prisosul de cositor le micşorează rezistenţa. Rămân în ţeava de bronz, de—a lungul luminii, goluri şi scobituri care—o slăbesc. Pentru a se ocoli această primejdie şi pentru a se spori încărcătura ar trebui poate să se revină la procedeul veacului al XIV—lea, adică la strângerea pe dinafară a piesei cu o serie de cercuri de oţel nesudate, de la culasă şi până la mijlocul tunului. Până una—alta înlături cusurul aşa cum poţi; ajungi să—ţi dai seama unde sunt golurile şi scobiturile în lumina tunului cu ajutorul unei „pisici". Un instrument mai bun e steaua mobilă a lui Gribeauval[50].

— În veacul al XVI—lea, observă Bossuet, tunurile erau ghintuite.

— Da, răspunse Combeferre, e un mijloc prin care se măreşte forţa balistică, dar se micşorează precizia tirului. Nu numai atât, dar în tirul la mică distanţă traiectoria n—are precizia necesară, parabola e exagerată, drumul proiectilului nu e destul de rectiliniu ca să poată lovi ţintele apropiate, ceea ce e una din necesităţile luptei, a căror importanţă creşte odată cu apropierea inamicului şi cu cadenţa tirului. Acest cusur de tensiune a curbei proiectilului la tunurile ghintuite din veacul al XVI—lea era pricinuit de încărcătura prea slabă; pentru astfel de piese, încărcătura slabă e impusă de necesităţile balisticii, de rezistenţa afetului, de pildă. Pe scurt, tunul, acest tiran, nu poate tot ce—ar vrea. Forţa e uneori o slăbiciune. Un obuz nu face decât şase sute de leghe pe oră; lumina face şaptezeci de mii de leghe pe secundă. E superioritatea lui Hristos asupra lui Napoleon.

— Încărcaţi armele! spuse Enjolras.

Ce avea să se întâmple cu întăriturile baricadei sub lovitura tunului? Va izbuti obuzul să facă o spărtură? Aceasta era întrebarea. În timp ce răsculaţii îşi încărcau din nou armele, artileriştii încărcau tunul.

Înăuntrul redutei domnea o îngrijorare adâncă.

Ghiuleaua porni, detunătura răsună.

— Prezent! strigă un glas vesel.

În timp ce obuzul se îndrepta spre baricadă, Gavroche se năpusti înăuntrul ei.

Venea dinspre strada Cygne; trecuse cu uşurinţă peste baricada mai mică ce se afla faţă în faţă cu răscrucea de la Petite Traunderie.

Sosirea lui Gavroche avu mai mult succes decât obuzul.

Obuzul se pierduse în şanţul dărâmăturilor. Sfărâmase o roată de omnibus şi prefăcuse în ţăndări vechea căruţă Anceau. Baricada izbucni în râs.

— Continuaţi! le strigă Bossuet artileriştilor.

27. GAVROCHE ÎN AFARA BARICADEI

Courfeyrac zări deodată pe cineva la poalele baricadei, afară, în stradă, sub gloanţe.

Gavroche luase din cârciumă un coş pentru sticle, ieşise din deschizătură şi se îndeletnicea în linişte cu golirea cartuşierelor guarzilor naţionali, ucişi sub povârnişul redutei, în coşul cu care venise.

— Ce faci acolo? întrebă Courfeyrac.

Gavroche ridică nasul:

— Cetăţene, îmi umplu coşul.

— Tu nu vezi mitralia?

— Plouă foarte bine! Ei, şi? răspunse Gavroche.

Courfeyrac strigă:

— Înapoi!

— Numaidecât, zise Gavroche.

Şi, dintr—o săritură, fu în stradă.

Ne amintim cum compania Fannicot, retrăgându—se lăsase în urma ei o dâră de cadavre.

Vreo douăzeci de morţi zăceau ici şi colo pe caldarâm pe toată lungimea străzii. Asta însemna pentru

[50] Instrument cu ajutorul căruia se verificau dimensiunile, forma şi ghinturile din ţevile armelor de foc.

Gavroche vreo douăzeci de cartuşiere. Iar pentru baricadă, o provizie de cartuşe.

În stradă fumul era ca o pâclă. Cine a văzut vreodată un nor coborât într—o trecătoare de munte între două culmi repezi, îşi poate închipui fumul adunat, şi îngroşat parcă, de cele două rânduri întunecate de case. Suia încet şi se înnoia mereu, pricinuind o întunecare treptată, care făcea să pălească lumina soarelui. Cei ce luptau abia dacă se zăreau unii pe alţii de la un capăt la altul al străzii, de altfel foarte scurtă.

Pâcla asta, poate că voită şi calculată de şefii care trebuiau să conducă asaltul baricadei, îl ajuta pe Gavroche.

Sub faldurile acestui văl de fum, mulţumită faptului că era mic de statură, putu să înainteze până departe, în stradă, fără să fie văzut. Goli primele şapte sau opt cadavre fără prea mare primejdie.

Se târa pe burtă, alerga în patru labe, lua coşul în dinţi; se sucea, aluneca, unduia, şerpuia de la un mort la altul şi golea raniţa sau cartuşiera aşa cum o maimuţă ar fi desfăcut o nucă.

Cei de la baricadă, de care Gavroche era încă destul de aproape, nu îndrăzneau să—l cheme înapoi, de frică să nu atragă atenţia asupra lui. Pe cadavrul unui caporal găsi un corn de pulbere.

— Bun când ţi—e sete, spuse el vârându—l în buzunar.

Tot mergând înainte, ajunse în locul unde fumul împuşcăturilor devenea străveziu.

Trăgătorii de linie, înşiruiţi şi la pândă îndărătul ridicăturii lor de pietriş, şi trăgătorii din flancuri, masaţi la colţul străzii, îşi arătară deodată unii altora ceva care se mişca prin fum.

În clipa în care Gavroche descotorosea de cartuşe un sergent ce zăcea lângă o piatră, cadavrul fu lovit de un glonţ.

— Fir—ar să fie! spuse Gavroche. Uite că—mi omoară morţii!

Un al doilea glonţ scânteie pe pietriş, alături de el. Un al treilea îi răsturnă coşul.

Gavroche se uită şi văzu că veneau din flanc.

Se ridică drept în picioare, cu părul în vânt, cu mâinile în şolduri, cu privirea aţintită asupra guarzilor naţionali care trăgeau, şi începu să cânte:

„De eşti urât la Nanterre,
De vină e chiar Voltaire,
De eşti prost la Palaiseau,
De vină e doar Rousseau."

Îşi ridică apoi coşul de pe jos şi, fără să piardă vreunul, îşi puse înapoi toate cartuşele care—i căzuseră, apoi se îndreptă spre cei care trăgeau şi se apucă să golească o altă cartuşieră. Acolo, nici al patrulea glonţ nu—l putu nimeri. Gavroche cântă iar:

„Dacă azi nu—s rentier,
De vină e doar Voltaire,
Dacă mă iau toţi cu huo,
De vină e doar Rousseau."

Un al cincilea glonţ nu izbuti să scoată din el decât un al treilea cuplet:

„Sunt voios la caracter,
De vină e doar Voltaire,
Nu sunt îmbrăcat mişto,
De vină e doar Rousseau."

Şi asta merse aşa câtva timp.

Priveliştea era înfiorătoare şi plină de farmec. Gavroche, ţinta, îi necăjea pe ţintaşi. Părea că petrece grozav. Era ca o vrabie care ar ciuguli vânătorii. Răspundea cu un cuplet fiecărei descărcări de armă. Îl ocheau într—una şi dădeau greş de fiecare dată. Gărzile naţionale şi soldaţii râdeau ochindu—l. El se culca la pământ, apoi se ridica, se ascundea în dosul unei porţi, ţâşnea, pierea, se ivea iar, fugea, se întorcea, răspundea mitraliei cu tifla şi fără încetare, prăda cartuşe, golea cartuşiere şi—şi umplea coşul.

Răsculaţii, gâfâind de frică, îl urmăreau cu ochii. Baricada tremura; el cânta. Nu era un copil, nu era un bărbat: era un spiriduş ştrengar. Ai fi spus că e piticul de nevătămat al încăierării. Gloanţele alergau după el, dar el era mai iute decât ele. Juca nu ştiu ce joc groaznic de—a v—aţi ascunselea cu moartea; de câte ori se apropia de el faţa rânjită a morţii, copilul îi dădea un bobârnac.

Totuşi, un glonţ mai bine ţintit sau mai ticălos decât celelalte îl atinse până la urmă pe copilul acesta năstruşnic. Îl văzură pe Gavroche clătinându—se, apoi căzând. Toată baricada scoase un strigăt: dar în pigmeul acesta era ceva de Anteu[51]; ştrengarul când atingea caldarâmul era ca uriaşul când atingea pământul; Gavroche căzuse numai ca să se ridice mai bine. Rămase în capul oaselor; o dâră lungă de sânge îi brăzda obrazul. Ridică mâinile în sus, privi în partea de unde venise glonţul şi începu să cânte:

„De—am căzut, nu—i un mister,
De vină e doar Voltaire,
Am dat cu nasul de...”

Nu isprăvi. Al doilea glonţ al aceluiaşi puşcaş îl opri scurt. De data asta căzu cu faţa la pământ şi nu mai mişcă. Un suflet mare îşi luase zborul.

---

[51] Personaj mitologic: un uriaş, care de câte ori atingea pământul dobândea forţe noi. A fost învins de Hercule, care l-a ridicat în braţe şi apoi l-a doborât.